

**МІНІСТЕРСТВО СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА,
СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ПРАЦІ**

І.Г. Карпова

**ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ
МОЛОДІ**

Монографія

Чернігів 2011

УДК 37.015.31

ББК 74.58

К 26

Рекомендовано до друку вченою радою Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці (протокол № 11 від 24 червня 2011 року).

Рецензенти:

Вайнола Р.Х. – доктор педагогічних наук, професор;

Ємець Н.А. – кандидат філософських наук, доцент.

К 26 Карпова, І. Г. Теоретично-методичні засади розвитку творчої обдарованості студентської молоді [Текст] : монографія / І. Г. Карпова. – Чернігів : Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. – 144 с.

ISBN 978-966-1647-65-6

У монографії здійснено науково-теоретичний аналіз проблеми розвитку творчої обдарованості особистості студента, виявлено соціально-педагогічні умови розвитку творчої обдарованості, зокрема, студентської молоді у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу.

Монографія розрахована на викладачів, науковців, студентів гуманітарних спеціальностей, усіх, хто цікавиться питаннями творчого розвитку молоді. Запропоновані матеріали стануть у нагоді широкому колу працівників освітньої та соціальної сфери: керівникам творчих студентських об'єднань, кураторам академічних груп, а також організаторам виховної роботи, соціальним педагогам тощо.

УДК 37.015.31

ББК 74.58

ISBN 978-966-1647-65-6

© Карпова І.Г., 2011

© Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	
1.1. Розвиток творчої обдарованості студентської молоді як психолого-педагогічна проблема.....	7
1.2. Психолого-педагогічна характеристика творчої обдарованості особистості молоді людини.....	28
1.3. Соціально-педагогічні механізми та чинники розвитку творчого потенціалу студента в умовах позанавчальної діяльності вищого навчального закладу	43
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЗАНАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	
2.1. Критерії та показники розвитку творчої обдарованості студентської молоді	69
2.2. Соціально-педагогічне середовище мистецької студії в розвитку творчої обдарованості студентської молоді	78
ВИСНОВКИ	102
ДОДАТКИ	105
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	118

*Присвячую цю книгу
моїм дорогим батькам –
Горацію Григоровичу,
Любові Дмитріївні Шокотько
та дітям –
Юлії та Денису.*

ПЕРЕДМОВА

Україна на початку ХХІ століття переживає якісно новий етап свого розвитку – етап розбудови суверенної, правової держави, що розпочався з часу проголошення незалежності. Наша країна прагне увійти в європейський простір, зайняти чільне місце серед держав світу; а це, в свою чергу, вимагає розробки і прийняття ефективних законів, створення конкурентоздатної економіки на базі високих технологій, підготовки високоякісних спеціалістів для різних галузей господарства і сфер суспільного життя, утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей у суспільній свідомості, виховання підростаючого покоління в дусі шанобливого ставлення як до історичних, духовних традицій свого народу, так і до культурних надбань інших народів.

Особлива роль у вирішенні цих завдань, безперечно, належить молоді. Молодь – це майбутнє будь-якої держави, її національна еліта, представників якої можна по праву назвати пасіонарними, що визначають історичний рух нації. Тому парадигма життєтворчості, що дедалі більше утверджується у вітчизняному навчально-виховному процесі, й повинна стати потребою життя в складних сучасних умовах, оскільки вона вимагає від людини повної творчої самореалізації, розкриття всіх здібностей і особистісних нахилів. Саме в цьому, на наш погляд, і полягає одне з важливих завдань відродження і процвітання української нації.

Створення умов для розвитку та самореалізації молоді, розкриття творчого потенціалу й обдарувань особистості набуло особливої значущості в сучасному соціально-педагогічному просторі. Необхідність розв'язання цих завдань задекларовано у Законі України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, Державній національній програмі “Освіта (Україна ХХІ століття)”, Декларації “Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні”, Національній доктрині розвитку освіти України, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Комплексній програмі “Творча обдарованість”. У зазначених документах утверджується парадигма життєтворчості як творчої самореалізації молодої людини, розкриття всіх її здібностей та особистісних прагнень. Саме тому в сучасній теорії та практиці особливого значення набуває вирішення проблеми соціально-педагогічної підтримки обдарованої студентської молоді, суть якої полягає у створенні соціального середовища, сприятливого для творчого розвитку особистості, здатної до активної творчої самостійної діяльності; окреслення механізмів виявлення і розвитку обдарувань молоді

людини; пошуки соціально-педагогічних умов роботи з метою розвитку творчої обдарованості студентської молоді.

Суспільні перетворення, що відбуваються нині в Україні, перспективи входження держави в розвинену систему Європейського співтовариства потребували змін багатьох освітніх орієнтирів, прийняття законів, програмних документів, реалізація яких спрямована на забезпечення якомога повного розвитку творчого потенціалу молодого покоління, зокрема, й у соціальному середовищі вищих навчальних інституцій. Водночас вивчення реального стану виховної діяльності в навчальних закладах вищої освіти засвідчує, що наявна низка суперечностей щодо розвитку творчої обдарованості студентської молоді в процесі її позанавчальної діяльності, а саме між:

- індивідуальною природою творчої діяльності та масово-репродуктивним характером підготовки майбутніх фахівців в умовах вищого навчального закладу;

- сучасними вимогами суспільства до формування та розвитку творчих, нестандартно мислячих молодих людей і стандартними формами позанавчальної соціально-виховної роботи вищого навчального закладу;

- усвідомленням значення сприятливого соціального середовища для розвитку обдарованої студентської молоді та відсутністю оптимальних соціально-педагогічних умов його створення і функціонування.

Подолання означених суперечностей потребує впровадження технологій соціально-виховної позанавчальної роботи, спрямованих на створення у вищому навчальному закладі комфортного соціального середовища для розвитку творчого потенціалу, обдарувань і талантів студентської молоді.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є законодавча база та державні документи щодо підготовки фахівців на сучасному етапі розвитку національної освіти (Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, Державна національна програма “Освіта (Україна XXI століття)”, Декларація “Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” та ін.); теорії особистості та суб’єктного підходу (І.Д. Бех, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.Н. Леонтєв, А.В. Петровський, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн та ін.); філософські концепції творчості, творчої особистості та творчої діяльності (М.О. Бердяєв, А. Камю, Г.С. Сковорода, С.Л. Франк та ін.); положення психології щодо формування та розвитку обдарованості (І.С. Кон, В.А. Крутецький, О.І. Кульчицька, В.В. Рибалка, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов та ін.); теорії взаємодії людини та середовища у процесі соціалізації особистості (Н.М. Лавриченко, М.П. Лукашевич, А.В. Мудрик, С.В. Савченко); концепції соціально-педагогічної діяльності (О.В. Безпалько, М.А. Галагузова, І.Д. Зверєва, А.Й. Капська, Г.М. Лактіонова, С.Я. Харченко та ін.).

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що наукові дослідження проблеми розвитку творчої обдарованості студентської молоді в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу ґрунтуються на положеннях та ідеях концепцій: розвитку індивідуальності (Л.І. Божович, І.С. Булах, Л.С. Виготський та ін.); позанавчальної соціально-виховної роботи

(І.Д. Бех, О.А. Дубасенюк, О.Г. Карпенко, Д.І. Пащенко, Ю.Д. Руденко, Л.А. Савенкова, С.Ю. Шашенко, О.Т. Шпак та ін.); формування та розвитку творчої особистості (В.І. Андреев, Р.Х. Вайнола, Н.В. Гузій, О.Н. Лук, Я.О. Пономарьов, В.В. Рибалка, С.О. Сисоєва та ін.); розвитку творчої обдарованості особистості (Д.Б. Богоявленська, Н.Ф. Вішнякова, М.М. Гнатко, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, М.Л. Смільсон та ін.); соціалізації студентської молоді (Г.Е. Овчаренко, К.Л. Потопа, С.В. Савченко, О.А. Севастьянова та ін.).

Проблема розвитку особистості знайшла своє відображення в наукових положеннях теорії соціальної педагогіки (М.А. Галагузова, І.Д. Зверева, А.Й. Капської, І.А. Липського, А.В. Мудрик, А.О. Рижанова та ін.), соціально-педагогічної роботи з молоддю в різних умовах соціального середовища (О.В. Безпалько, Г.М. Лактіонова, Ю.Й. Поліщук, О.В. Пономаренко, В.В. Тесленко, Н.М. Чернуха та ін.).

Деякі аспекти розвитку творчого потенціалу та творчих інтересів студентської молоді засобами мистецької діяльності розкрито в працях А.І. Годлевської, Т.С. Гужанової, Р.І. Короткової, О.І. Кульчицької, С.М. Малькова, Ж.В. Петровича, С.Ю. Пащенко та ін.

Таким чином, вивчення та аналіз наукових досліджень з окресленої проблеми засвідчили, що, незважаючи на значну кількість наукових праць щодо різних аспектів роботи з обдарованими, на жаль, відсутні праці щодо розвитку творчої обдарованості студентської молоді у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу. З огляду на це потребує детального аналізу низка педагогічних проблем, пов'язаних з творчим розвитком студентської молоді, вивчення та уточнення понять “творча обдарованість”, “розвиток творчої обдарованості”, визначення змістових і технологічних аспектів розвитку творчої обдарованості студентської молоді у позанавчальній соціально-виховній діяльності, розкриття особливостей розвитку творчої обдарованості студентської молоді засобами мистецької, зокрема, літературно-мистецької діяльності. Саме цим аспектам і присвячена монографія.

Автор висловлює щире подяку рецензентам – доктору педагогічних наук, професору **Ренаті Хейкіївні Вайнолі** та кандидату філософських наук, доценту **Наталії Анатоліївні Ємець** за слушні поради при підготовці монографії.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

1.1. Розвиток творчої обдарованості студентської молоді як психолого-педагогічна проблема

Проблема природи творчості, феномен творчої особистості здавна була об'єктом уваги філософів, психологів, педагогів, соціологів, мистецтвознавців та представників інших наук, зокрема, філософи розглядають людину і пов'язані з нею аспекти творчості з точки зору онтологічних, гносеологічних та ін. вимірів (Г.С. Батіщев, М.О. Бердяєв, А. Камю, І. Кант, Платон, Г.С. Сковорода, Сократ та ін.), а представники естетики, зокрема, прагнуть дослідити художню діяльність людини (Г.В.Ф. Гегель, О.І. Оніщенко, В. Татаркевич, Ф.В.Й. Шеллінг); психологи намагаються дати відповідь на питання про психічні механізми творчої діяльності, розробити критерії творчої обдарованості, вивчити психологічні особливості творчої та творчо обдарованої особистості (Дж. Гілфорд, В.М. Дружинін, Г.С. Костюк, О.Н. Лук, А. Маслоу, А.М. Матюшкін, В.А. Моляко, В.А. Роменець, Е. Торренс); педагоги досліджують умови, розробляють форми і методи, що сприяють розкриттю творчих здібностей підростаючого покоління в процесі навчально-виховної діяльності (В.М. Доній, Й.Г. Песталоцці, С.О. Сисоєва, Л.В. Сохань, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський); соціологи вивчають соціальні фактори, під впливом яких формується творча особистість, її участь у соціальних відносинах, зв'язки із соціальною спільнотою тощо (М.П. Лукашевич, С.О. Макєєв, В.М. Піча, М.В. Туленков, М.Ф. Юрій та ін.); соціальна педагогіка, інтегруючи знання багатьох наук про творчу обдарованість особистості, намагається всебічно вивчити цей феномен і створити відповідні технології роботи з молоддю.

Одними із перших порушили проблему творчості представники давньокитайської та античної філософії, яка, починаючи з Сократа, головною цінністю буття визнавала людину – за Протагором, міру всіх речей [338, 40]. Перші спроби осмислити природу творчості, творчої особистості, творчого процесу зробили філософи Стародавнього Китаю, зокрема, всесвітньо відомий Кун-цзи (Конфуцій). Він розумів творчість і як певну творчу силу, яка є початком всього буття, і як основний сенс існування “досконалої” людини, основну умову її розвитку, через яку вона може розкрити свої здібності, творчий потенціал, який Конфуцій порівнював із драконом, що пірнає [364, 659]. Аналізуючи стадії творчого процесу, мислитель вважав дійсно щасливою ту людину, яка досягла вершин творчості, але разом із тим застерігав, що справді великою може бути лише високоморальна особистість, яка дотримується добродетності (правил лі) [27, 8].

Великий внесок у розробку проблем творчості зробили мислителі Стародавньої Греції, зокрема, Платон, у творах якого міститься велика кількість висловлювань про її природу і механізм [372, 144]. Термін “творчість”

увійшов у науку від грецького “poiesis” (поезія) [299, 405]. Слово “poiesis” походило від “poiein” (робити, продукувати), що спочатку означало продукцію взагалі, аналогічно “poeites” (від якого походить слово поет) – будь-якого виробника [316, 70].

Творчість мала для Платона, як і для інших давньогрецьких мислителів, широкий та універсальний характер і розглядалася ним як перехід потенційного в актуальне, а в діяльності людини – як наслідування природи і пов’язувалась із різноплановою предметною діяльністю людини. “Будь-який перехід із небуття в буття – це творчість, і, отже, створення будь-яких творів мистецтва і ремесла можна назвати творчістю, а всіх створювачів – їх творцями” [236, 71].

Особливу увагу Платон приділяв розвитку здібних дітей і молоді як майбутніх державних діячів, підкреслюючи, що їх вихованням повинна займатися держава. На наш погляд, ці думки є актуальними і сьогодні, бо саме держава, яка турбується про своє майбутнє, повинна дбати про всебічне розкриття творчого потенціалу підрастаючого покоління і створювати для цього відповідні умови.

З різних видів діяльності людини особливого значення у стародавніх греків надавалось лише художній (особливо поетичній), оскільки вважалось, що вона відбувається у стані Божого натхнення і сприяє просвітленню духа та спогляданню вічного буття. Так, у діалозі “Пир” філософ словами Діотими із Мантінеї зазначав, що з усіх видів творчості виділений один вид – це музика і віршовані розміри, до якої і прийнято відносити назву цього поняття [236, 71].

Цю думку серед представників античної філософії поділяв, наприклад, і Цицерон, який вважав, що “поет творить із власного духу і в той же час начебто надихається згори” [366, 266]. Поета навіть порівнювали з віщуном, оскільки діяльність обох, на думку стародавніх греків, надихалась божеством [316, 77]. Думка про надприродне джерело мистецтва, що виникла у часи Античності, стала однією з провідних у філософії, естетиці, мистецтвознавстві. Так, наприклад, мислитель і митець більш пізньої доби Відродження Леонардо да Вінчі зазначав, що там, “де дух не водить рукою митця, там немає мистецтва” [367, 186].

Один із перших в історії філософської думки Арістотель здійснив ґрунтовне дослідження питання потенційних сил людини, розкриваючи його через поняття “актуальне” (дійсне) та “потенційне” (можливе). Велику роль у розкритті потенційних обдаровань молодого покоління та формуванні розвиненої особистості Арістотель відводив процесу виховання та особі вчителя. “Вчителі, яким діти зобов’язані вихованням, поважніші, ніж батьки, яким діти зобов’язані лише народженням: одні дарують нам лише життя, а інші – добре життя” [367, 180].

Такі думки античних мислителів дозволяють зробити висновок про те, що розкриття потенційних ресурсів особистості, її розвиток можливі у будь-якому віці (а не обов’язково у дитинстві, як часто вважають), але за умов педагогічної підтримки цього процесу, самопізнання та активної діяльності самої особистості.

Відомий політичний діяч, філософ Стародавнього Риму Луцій Анней Сенека (Молодший) також підкреслював важливість самопізнання та активної діяльності людини впродовж життя для її розвитку (“...свої здібності людина може пізнати, тільки спробувавши застосувати їх на ділі” [366, 437]), застерігаючи, що “якщо ріст припинився, наближається кінець” [366, 415].

У період Середньовіччя творчість розглядалася, перш за все, як містичний акт творення Богом світу із небуття. Відомий середньовічний мислитель Аврелій Августин у “Сповіді” писав, що воля Божа притаманна Богу і випереджає будь-яке творення; ніякого творення не було б, якби не передувала йому воля Творця.

Для нашого дослідження привертає увагу вчення філософії Середньовіччя (Аврелій Августин, Фома Аквінський та ін.) про людину як неповторну, унікальну особистість, яка створена Богом за власним образом і подобою, але наділена Ним свободою, а отже, поєднання з Богом не вимагає від людини повного злиття і знищення неповторності її особистості, а, навпаки, передбачає і вимагає від неї розкриття її сутнісних сил.

Здійснити це можна через самопізнання, яке середньовічна філософія визнавала справжнім шляхом пізнання істини. Творчості людини в її сучасному розумінні християнські філософи того часу не надавали першочергового значення, віддаючи перевагу моральному і релігійному самовдосконаленню особистості, сенсом існування якої повинно бути саме самопізнання, осягнення волі Творця з метою наближення до найвищого буття. Разом із тим деякі середньовічні мислителі, наприклад, Данте Аліг’єрі, вважали, що виконати це завдання допомагає мистецтво [338, 74].

Проте в добу Відродження творчість стала духовним змістом епохи, а її ідеалом – людина-титан – титан думки, віри, творчості, а у діяльності особистості на перший план висувається художня творчість, бо саме в ній її обдаровання можуть розкритися повною мірою. Леонардо да Вінчі звертав увагу на те, що кожна людина від природи наділена певними задатками, у відповідності з якими і повинен відбуватися її розвиток: “У природі все мудро продумано і влаштовано, всяк повинен займатися своєю справою, і в цій мудрості – вища справедливість життя” [367, 185]. Він підкреслював, що тільки наполеглива праця сприяє розвитку потенціалу людини [367, 188].

Як зазначає О. Оніщенко, провідними темами вивчення творчості з періоду Відродження стали проблеми формування творчої особистості, дослідження стадій творчого процесу, феномену геніальності тощо [219].

Проблеми буття людини, її внутрішній світ, процеси самопізнання, дослідження розвитку особистістю її сутнісних сил завжди були в центрі уваги українських та російських філософів (Данило Заточник (XII – XIII ст.) [26, 235, 231], Кирило Туровський (XII ст.) [275, 25], Іван Пересветов (XVI ст.) [275, 44], Г.С. Сковорода [291, 54]).

Значний вплив на розвиток вітчизняної філософської думки впродовж другої половини XVIII ст. мала діяльність Г. Сковороди. Сутність людини, її потенціал, згідно з Г. Сковородою, тісно пов’язаний із духовним змістом особистості. “...Людина є маленький світ, і як важко силу його пізнати...” [291,

54]. Ключом для пізнання людиною власної суті є процес самопізнання. “...Пізнати самого себе, і знайшовши себе самого, і знайти людину – усе це одне значить” [291, 32], – писав він.

Творчість людини, на думку мислителя, також тісно пов’язана з процесом самопізнання, яке Сковорода вважав чи не найголовнішою умовою розвитку особистості. Людина (або, за висловом багатьох мислителів різних часів – мікрокосм), яка пізнала себе, зможе бути по-справжньому щасливою, але за умови реалізації своїх здібностей шляхом виконання улюбленої справи (так званої “сродної праці”, за висловом філософа [292, 433]). Виходячи із мети нашого дослідження, уявляємо, що “сродною працею” (улюбленою справою), яку обере для себе молода людина і в якій зможе себе реалізувати, може бути як певна професія, так і справа по душі (написання віршів, музики, картин тощо).

Проблема творчості привертала увагу багатьох українських літераторів-філософів, зокрема, Л.П. Косач (Л. Українки), Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка та ін. І.Я. Франка, наприклад, цікавила природа творчості, роль інтуїції у відкритті, співвідношення свідомого і несвідомого у процесі творчості, асоціативна діяльність як творчість [336]. І.Я. Франко вказував на важливість широсердечної підтримки молодих талантів і пригадував, що саме цього йому бракувало в молоді роки [333, 423].

Значну увагу дослідженню природи творчості приділяли представники суспільно-філософської думки Росії другої половини ХІХ – початку ХХ століття (М.О. Бердяєв, І.О. Ільїн, В.С. Соловйов, С.Л. Франк та ін.). Так, відомий російський філософ другої половини ХІХ – початку ХХ століття І.О. Ільїн у своїх працях звертав увагу на необхідність духовного виховання і загартування дітей і молоді як головної умови творчої реалізації особистості в майбутньому [275, 653, 664-665].

М.О. Бердяєв у праці “Самопізнання” не заперечував творчості людини у предметно-практичній діяльності, але розумів цю проблему набагато ширше. Творчість для нього – це розкриття нескінченного, політ у нескінченність, творчий екстаз, задоволення і піднесення всього людського єства, спрямованого до іншого, вищого життя, до нового буття [23, 403-404]. М. Бердяєв підкреслював, що людина повинна постійно пізнавати, творити себе протягом життя [23].

У радянській філософії у поглядах на творчість вирізняється своєю оригінальністю концепція відомого радянського філософа Г.С. Батіщева, який розумів діяльність людини “як творчість, як критику, як революційний вихід за межі існуючих соціальних і культурних формоутворень” [168, 8], при цьому сама людина уявлялася ним як суверенна особистість, як творець самого себе.

Пізніше творчість почала розглядатися філософом по-новому, не стільки вже як одна з характеристик людини, а як основний спосіб її буття у світі [168, 11]. Творчість, на думку Г.С. Батіщева, має за своєю суттю “не-антропологічний” (термін філософа) характер, а здійснюється в результаті спілкування з Універсумом.

Мислитель писав: “Крізь перепетії долі людської на великотрудних шляхах земної історії, під всіма важкими пластами інертного буття проносить у собі

кожний суб'єкт дримаючи в ньому, глибоко приховану Іскру творчості. Але пізнається ця потенційна енергія, ця ...“сутнісна сила” лише за її щедро випромінюючими спалахами, за інтенсивнішим перетворенням життя. Творчі потенції мінімально латентні у моменти максимально інтенсивного становлення, радикального творчого оновлення і перетворення у інше буття...” (“Введение в диалектику творчества”). Ця думка філософа принципово важлива для розуміння того, що кожна людина за своєю суттю є носієм творчого начала, і важливим завданням суспільства є допомога у розкритті цих творчих потенцій кожної людини.

Г.С. Батіщев одним із перших у радянській філософії запропонував розглядати творчість не за окремими її аспектами (фактори, які її супроводжують, умови, результати і т.п.), а в цілому, онтологічно, як “співтворчість”, що має універсальний, об'єктивно-діалектичний зміст, а діяльність – не за традиційною схемою S – O (що і досі є пануючою в науці, де S – суб'єкт діяльності, O – об'єкт, на який спрямована ця діяльність), а S – O – S (“Введение в диалектику творчества”).

У цілому в радянській філософії з погляду науковців на творчість утвердився діяльнісний підхід, який розглядав її з позицій гносеології (лише у двох аспектах: психологічному та філософському) як створення якісно нового, чого раніше не було [332, 670].

Ці два критерії (діяльність і створення нового) беруться за основу і сучасними філософами при визначенні творчості (В.Ф. Діденко [88, 63]; П.В. Алексеев, А.В. Панін [5, 250] та ін.) Цікавий підхід до визначення суті творчості пропонують В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, розглядаючи її як категорію для відображення синтезу різних форм діяльності [333, 427]. Творчість є предметом дослідження естетики, яку, в першу чергу, цікавить художня діяльність людини, під якою розуміється створення нових естетичних цінностей, а в широкому розумінні – це творчість за законами краси, яка притаманна в тій чи іншій мірі всім видам продуктивної людської діяльності [368, 344]. Вона, окрім філософії та естетики, у різних її аспектах вивчається психологією, педагогікою, соціальною педагогікою та іншими науками.

Різні аспекти творчості, в тому числі молоді та, зокрема, студентської молоді, досліджувались у психології [67; 174; 175; 240; 242; 265; 269]. Так, І.П. Корчуганова виявила форми та рівні прояву наукової обдарованості у юнацькому віці [147]; О.Л. Музика здійснив суб'єктно-ціннісний аналіз становлення творчо обдарованої особистості [203]; О.О. Музика вивчала мотивацію активності технічно обдарованих підлітків [204]; Л.А. Найдьонова дослідила роль рефлексивного потенціалу групи в активізації творчих здібностей учнів [207]; О.М. Хлівна привертає увагу до процесу формування психологічної готовності до роботи з обдарованими дітьми у студентів педучилища [341]; Л.В. Шавініна дослідила психологічні особливості організації пізнавального досвіду інтелектуально-обдарованої особистості [351].

Формування творчої особистості, розвиток усіх її задатків і обдаровань завжди розглядалися і в педагогічній науці, як одне із найважливіших освітньо-виховних завдань. Цій проблемі, наприклад, присвячені міркування видатного швейцарського педагога Й.Г. Песталоцці [233], який вважав розвиток "...внутрішніх сил людської природи" головною метою освіти і виховання не лише підростаючого покоління, а й загальною потребою всього людства.

Пізніше, розвиваючи цю думку, С.Ф. Русова стверджувала, що найбільша вартість людини в тому, щоб вона "якнайширше, найкраще реалізувала свої власні здібності, кебету, хист" [274, 41], а тому для досягнення однієї з головних цілей виховання – формування гармонійної особистості, виховний процес повинен відбуватись на індивідуальній основі, враховувати задатки кожної дитини, умови, в яких відбувається виховання, вплив соціального середовища на особистість, особливості національної культури, "відповідати соціально-культурним вимогам часу" [274, 42-44].

Із наукової спадщини В.О. Сухомлинського, який вважав розкриття індивідуальних здібностей кожного представника підростаючого покоління одним із найголовніших педагогічних завдань [313, 123], для нашого дослідження особливо важливими є такі ідеї видатного українського педагога: 1) кожна дитина, кожний представник молодого покоління потенційно обдаровані, мають творчі задатки до певної діяльності, й тому в навчальному закладі мають бути створені такі умови, щоб кожний із них зміг розвиватися в процесі улюбленої творчої діяльності; 2) найкращий розвиток задатків і обдаровань відбувається тоді, коли людина сама когось виховує; 3) одними із важливих стимулів розвитку особистості при виконанні улюбленої справи мають стати як оволодіння майстерністю у даному виді діяльності, так і значний успіх у ній та стимулювання до нових успіхів; 4) досягнення майстерності можливе лише завдяки розвитку наполегливості, сили волі, вмінню долати труднощі; 5) виховний процес повинен бути пов'язаний з навчальною діяльністю; 6) допомога у розкритті творчого потенціалу підростаючого покоління є важливим педагогічним завданням; особлива увага при цьому повинна звертатись на тих представників дітей та молоді, які не мають яскраво виражених задатків; 7) "розвиваючи здібності... у сфері художньої творчості", не треба ставити за мету "зробити музику або живопис... майбутньою професією", бо це є завданням спеціальних шкіл; "наш обов'язок – всебічно розвивати особистість...", виявляти її обдаровання, формувати здібності до художньої творчості "для багатогранного повноцінного духовного життя" [313, 128].

Сучасна педагогіка розглядає творчість як "продуктивну людську діяльність, здатну породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення" [71, 326]. У центрі уваги вчених-педагогів, котрі досліджують проблеми творчості, обдарованості, творчої особистості – розробка педагогічних, соціально-педагогічних умов, педагогічних систем її розвитку, пошук нових оптимальних форм роботи з нею.

Цим проблемам присвячено ряд наукових досліджень останніх десятиліть. Наприклад, О.Є. Антонова розробила теоретико-методологічні засади навчання

обдарованих студентів у педагогічних університетах [12]; питанню розробки педагогічних основ музично-творчого розвитку учнів старших класів у сучасних формах дозвілля приділяє увагу Б.А. Брилін [36]; формуванню творчої особистості школяра в системі виховної роботи – Р.Х. Вайнола [43]; педагогічним умовам художньо-творчого виховання обдарованої учнівської молоді у позанавчальний час – О.М. Гавеля [60]; педагогічним умовам художньо-творчого розвитку особистості учнів у школі художньо-музичного профілю – О.О. Левченко [166]. Педагогічні умови формування і динаміки самодіяльного студентського художнього колективу виявлені С.М. Мальковим [180; 181]. Розробка теоретичних і методичних основ підготовки вчителя до формування творчої особистості учня наявна у працях С.О. Сисоевої [290].

Слід зазначити, що за дослідженнями І.В. Фелющенко, яка посилається на підрахунки І.І. Фурсіна, ще на кінець 80-х років у науковій літературі нараховувалось загалом близько 120 визначень творчості [330, 15]. У нашому дослідженні ми беремо за основу філософське визначення творчості, запропоноване Л.О. Сморг: “Творчістю називається діяльність, метою якої є вихід за межі усталеного і звичного, стандартного і стереотипного, буденного і дріб’язкового, орієнтація на позитивні цінності та реалізація свого потенціалу, що дозволяє індивіду включатись в історичний процес як його ініціативному учаснику” [296, 262].

Отже, аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що у поглядах на творчість в історії філософської, психолого-педагогічної думки сформувалися два протилежні підходи – матеріалістичний та ідеалістичний. Перший виходить із положення про те, що творчість має діяльну основу, зумовлена генетичною природою, свідомістю людини, пов’язана з гносеологічними аспектами, а результатом творчої діяльності є предметно-практичні і духовні цінності. Друга будується на визнанні вищої реальності (Бога, Абсолютної ідеї, Універсуму і т.д.), яка визначає творчу спрямованість людини, її духу, діяльності та результатів.

Ми поділяємо погляди Л.С. Виготського, І.Я. Лернера, Я.О. Пономарьова, Н.В. Слюсаренко в тому, що творча діяльність дітей та молоді (в тому числі студентської) має в основному характер суб’єктивної новизни [294, 14], але вона самоцінна сама по собі, бо сприяє розкриттю задатків, обдаровань, творчого потенціалу, формує творчу особистість. Ми солідаризуємося з думкою Л.С. Виготського про те, що творчість існує скрізь, “у чому полягає хоч йота нового” [58, 88], всюди, де “людина уявляє, комбінує, змінює і створює щось нове, якою б крупинкою не здавалося це нове порівняно зі створеним геніями” [58, 6], що вона невіддільна від процесу розвитку представника молодого покоління.

Таким чином, вивчення процесів, особливостей розвитку творчої обдарованості молоді в контексті психолого-педагогічних проблем у цілому та зміст нашого дослідження зокрема вимагають, із нашої точки зору, розгляду не тільки такого основного поняття, як творчість, а й дослідження родових із нею понять: творча особистість, творчий потенціал, творчі здібності, творча

обдарованість, творчо обдарована особистість, творча діяльність, творчий розвиток, розвиток творчої обдарованості особистості.

Взагалі, особистість як суб'єкт творчості – це носій власне людських, тобто соціальних властивостей. Отже, особистість у широкому розумінні – це конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей, а з точки зору психолого-педагогічного підходу – це певне поєднання психічних (включаючи психофізіологічні і соціально-психологічні) властивостей: спрямованості (потреби, мотиви, інтереси, світогляд, переконання тощо), рис темпераменту й характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'яті, мислення, уяви, уваги, емоційно-вольової сфери) [71, 243].

Логіка дослідження спрямовує нас на розгляд поняття “творча особистість” як головного суб'єкта творчої діяльності. Специфіку творчої особистості досліджували В.І. Андрєєв, Д.Б. Богоявленська, О.І. Кульчицька, О.Н. Лук, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, В.В. Рибалка, С.О. Сисоєва, В.А. Цапок та ін. У науковій літературі існує чимало дефініцій. У психологічному словнику вона визначається як така особистість, яка володіє здібностями, мотивами, знаннями і вміннями, завдяки яким створюється продукт, який відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю [153, 351].

Поширеним у науковій літературі є визначення, запропоноване В.А. Цапок [343, 7], згідно з яким творчою особистістю вважається така творча діяльність, яка охоплює дії від нестандартного розв'язування простого завдання до створення об'єктивно нового в певній галузі. На думку В.О. Моляко, творча особистість – це людський індивід, який прагне до оригінального, нового, який заперечує звичне і має високий рівень знань, умінь аналізувати явища, порівнювати їх [197, 16-17].

У структурі творчої особистості провідне місце займають творчі здібності, що у науковій літературі розглядаються у тісному зв'язку з потенціалом людини, таким чином, характерною рисою творчої особистості є наявність у неї значних потенційних творчих можливостей, або, інакше кажучи, *творчого потенціалу*. Оскільки ми розглядаємо розвиток творчої обдарованості студентської молоді, перш за все, як розвиток творчого потенціалу студентів, то вважаємо за доцільне звернути увагу на це поняття.

Термін “потенціал” – латинського походження і в перекладі означає “сила, міць” [293, 404]. У довідниковій літературі він розглядається як сукупність джерел, можливостей (або ресурсів), засобів, запасів, які можуть бути приведені в дію, використані для вирішення якогось завдання, досягнення певної мети [33; 34; 116; 257; 298]. Отже, потенційні можливості як потенційна здатність особи до оволодіння тими чи іншими знаннями, вміннями, навичками, засобами, за відповідних умов може забезпечувати її самореалізацію.

Сучасні дослідники розглядають потенціал як певний рівень психічних можливостей, внутрішньої енергії особистості, яка спрямовується на творче самовираження і самоствердження [225, 182]; як єдність біологічного і соціального в людині (К.О. Абульханова-Славська [3] та ін.). Деякі дослідники

розуміють під потенціалом ті параметри, які забезпечують особистості “стійкий творчий старт” (загальний розвиток, знання, вміння, особистісна культура, світогляд, міцне здоров’я, гарний фізичний розвиток, психологічні особливості) [283, 135].

Значну роль у процесі актуалізації потенціалу особистості відіграють потреби людини у соціальному визнанні себе як особистості, тому неабияку роль у розвитку особистісного потенціалу набувають мотиви самоспостереження, самопізнання, самооцінювання, самореалізації, реалізація яких призводить до самоствердження особистості, усвідомлення нею власної самоцінності. У зв’язку з цим важливого значення набуває проблема створення сприятливих соціокультурних умов, відповідного соціально-педагогічного середовища, в якому кожна особистість змогла б себе реалізувати [95, 5].

Отже, сучасна наука розуміє під потенціалом своєрідну основу для саморозвитку особистості в певних соціальних умовах. У працях учених В.М. Донія, І.І. Драч, О.І. Клепікова, І.Т. Кучерявого, В.О. Моляко, Л.В. Сохань, О.К. Чаплигіна, В.Д. Шадрікова та інших досліджується зміст потенціалу як такого, особливості особистісного, інтелектуального, професійного, духовного, мотиваційного, творчого та інших його видів. Більшість науковців стверджує, що потенціал визначає творчу спрямованість і результативність праці особистості, тому особливу увагу звертаємо на розгляд поняття “творчий потенціал”.

Так, О.К. Чаплигін, наприклад, розглядає творчий потенціал із точки зору ієрархічно-системної будови і вбачає в ньому природно-діяльно-духовний феномен [346, 5]; С.О. Шапаренко розуміє творчий потенціал як здатність людини до саморозвитку, створення нового не лише в навколишньому світі, а й у собі [353, 156]. До внутрішніх чинників, що впливають на формування і реалізацію творчого потенціалу особистості, можна віднести: 1) природні передумови (загальна обдарованість, задатки); 2) досвід (знання, вміння, навички); 3) характерологічні особливості (самостійність, ініціативність, вольові якості тощо); 4) мотивацію (цілепокладання, самопрограмування, саморегуляція), при цьому характерологічні якості виконують “функцію засобів відносно природних обдаровань, допомагаючи перетворенню останніх у досвід творчої діяльності” [353].

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що провідне місце у структурі творчого потенціалу займають творчі здібності (творча обдарованість), і тому, виходячи з теми нашого дослідження, ми спрямовуємо увагу на розгляд цих понять. У 1839 році А. Трей вжив термін “обдарованість” у поєднанні зі словом “геній” [152, 13]. У науковій літературі немає єдиної точки зору щодо питання виникнення цього феномена.

Як зазначає І.П. Корчуганова, засновник психології обдарованості як самостійної галузі психологічної науки В. Штерн вважав, що обдарованість – це загальна здібність індивіда свідомо встановлювати своє мислення на нові вимоги, здатність психічного пристосування до нових завдань і умов життя [147, 13-15]. У 1972 році американські науковці запропонували своє визначення обдарованості. Обдарованими і талановитими учнями вважаються ті, які мають

потенціал до високих досягнень у силу видатних здібностей (загальних інтелектуальних; конкретних академічних; творчого мислення; лідерських; художніх; психомоторних [257, 86-87]). Це дозволяє зробити висновок про можливість творчого розвитку всіх без виключення представників молодого покоління, які мають, таким чином, відносно однакові стартові можливості для самореалізації.

У даний час і досі не вироблено єдиного визначення обдарованості [32, 534; 153, 216; 352, 289]. Традиційно у психології поняття “обдарованість” означає якісно своєрідне у кожного індивіда поєднання певних здібностей [256, 8]; у педагогіці обдарованість трактується як індивідуальна потенційна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності (С.У. Гончаренко [71, 235]); як високий рівень розвитку здібностей людини, що дозволяє їй досягати особливих успіхів у певних областях діяльності [228, 186]; у соціальній педагогіці – визначається як специфічне поєднання здібностей високого рівня, а також інтересів і потреб особистості, яке дозволяє виконувати певну діяльність на якісно вищому рівні, що відрізняється від умовного “середнього рівня” [303, 293].

Таким чином, аналіз навіть деяких сучасних визначень обдарованості, що існують у психології та педагогіці, дозволяє зробити висновок про неоднозначність трактування цього поняття, під яким найчастіше розуміють певну сукупність задатків – морфологічних й функціональних особливостей будови мозку, органів чуття і руху, що є передумовою (природною або успадкованою, генетичною) розвитку здібностей [94, 289] або певні здібності (загальні чи спеціальні), що дозволяють індивіду досягати (або вже сприяли реальному досягненню) значних успіхів у певній діяльності. Отже, на думку багатьох учених, феномен обдарованості доцільно вивчати, виходячи із поняття “здібності”.

Здібності – це стійкі індивідуальні психічні властивості людини, які є необхідною внутрішньою умовою її успішної діяльності [73], це певні можливості в тій чи іншій діяльності, рівень і характер яких призводить до значних успіхів в оволодінні нею [173, 94-95]. У структурі здібностей часто називаються загальні і спеціальні здібності. За визначенням Я.О. Пономарьова, під загальними здібностями (як слушно зауважують Л.Л. Момот та Л.В. Шелестова [361, 274]) слід розуміти рівень інтелектуально-мотиваційного розвитку особистості, тобто рівень сформованості загальних для будь-яких форм поведінки особливостей її психологічного механізму.

Спеціальні здібності – це здібності, що виразно проявляються в окремих спеціальних галузях діяльності [71, 135]. Загальні й спеціальні здібності можуть бути як елементарними, так і складними [92, 294]. Загальні здібності виступають детермінантою по відношенню до спеціальних, тобто являються однією з умов їх розвитку. Оскільки під обдарованістю в науці розуміють високий рівень розвитку здібностей, то, відповідно, під загальною обдарованістю слід розуміти рівень розвитку загальних здібностей, тобто властивостей психіки як єдиної системи, що детермінують успішність будь-якої діяльності, а під спеціальною – рівень розвитку спеціальних здібностей як

властивостей окремих психічних функціональних систем, що визначають продуктивність окремих видів активності (математичних, музичних, лінгвістичних тощо [94, 353-354]).

Підґрунтям сучасних психолого-педагогічних поглядів на проблему здібностей і обдарованості є вчення вітчизняних та зарубіжних психологів і педагогів І.Д. Беха, Дж. Гілфорда, В.М. Дружиніна, В.В. Клименка, Н.С. Лейтеса, А.М. Матюшкіна, В.О. Моляко, С.Л. Рубінштейна, Б.М. Теплова, Е. Торренса та ін.

Особливу роль у розкритті даної проблеми відіграють праці Б.М. Теплова. Б.М. Теплова по праву можна назвати одним із піонерів радянської психологічної науки, який почав досліджувати індивідуальні особливості та здібності людини. Дослідження проблеми індивідуальних відмінностей Б.М. Теплов розпочав із вивчення музичних здібностей. Такий інтерес до проблеми не випадковий, адже сам учений був прекрасним музикантом і дуже любив і шанував музику.

На основі багатьох емпіричних досліджень Б.М. Теплов довів визначальну роль діяльності у процесі розвитку здібностей та становлення обдарованості. “Музична діяльність розвиває чуттєвість до точності інтонації, але вона не вимагає порівняння висоти окремих звуків; лише практика в порівнянні висоти звуків, наприклад, настройка інструменту, розвиває власне чуттєвість до розрізнення висоти. Завдяки з’ясуванню співвідношення цих двох “чуттєвостей” та шляхів їх розвитку вдалося прийти до важливого висновку про те, що не буває абстрактних психічних функцій, які тільки “використовувались” би за мірою необхідності: будь-яка функція начебто виростає, створюється в процесі тієї чи іншої діяльності.

Аналогічно, аналіз ряду соціальних досліджень показав, що музичні слухові уявлення виникають і розвиваються не самі собою, а лише в процесі діяльності, яка з необхідністю вимагає їх (найбільш елементарні форми такої діяльності – спів і підбирання на слух – не можуть здійснюватися без музичних слухових уявлень)” [320].

Мислитель вважав, що при розгляді проблеми обдарованості найбільш доцільно виходити із поняття “здібність”, яке має три ознаки: “По-перше, під здібностями розуміють індивідуально-психологічні особливості, які відрізняють одну людину від іншої... По-друге, здібностями називають не будь-які взагалі індивідуальні особливості, а лише ті, які мають відношення до успішності виконання певної діяльності чи багатьох діяльностей... По-третє, поняття здібність не зводиться до тих знань чи умінь, які вже вироблені у даної людини... Під здібностями звичайно мають на увазі такі індивідуальні особливості, які не зводяться до наявних навичок, умінь чи знань, але які можуть пояснити легкість і швидкість набуття цих знань і навичок” [320, 16].

Здібності, в основі яких задатки людини, на думку вченого, завжди є результатом розвитку і формуються (або, висловлюючись термінологією Б.М. Теплова – “створюються” [320, 20]) лише в процесі конкретної діяльності. Таким чином, здібності розвиваються на основі генетично визначених задатків

у процесі діяльності й життя людини (ця точка зору є загальноприйнятою у вітчизняній психології [92, 287]).

Ми солідарні з думкою Г.С. Костюка, який з цього приводу писав, що “здібності – це реалізовані в тому чи іншому напрямі задатки людини. У розвитку людини її задатки стають конкретними здібностями до тих чи інших видів діяльності. В здібностях особисте злите з соціальним, його можна виділити тільки уявно, аналізуючи процес становлення здібностей у його конкретних соціальних умовах, індивідуальну історію їх розвитку” [149, 341]).

Принципово важливою є думка Б.М. Теплова про те, що обдарованість – це *поєднання* здібностей, а не одна здібність, і тільки суспільні, а не природні умови заважають всебічному розвитку людини [320, 35], розвитку всіх її задатків. Отже, обдарованість – це певна синтетична якість особистості. З нашої точки зору, таке розуміння проблеми обдарованості визначає важливість комплексного вивчення здібностей особистості студента і висуває відповідні завдання перед педагогікою та соціальною педагогікою.

На думку вітчизняного психолога В.О. Моляко, обдарованість – це “системне утворення особистості, що є координатором, регулятором, стимулятором творчої діяльності, сприяє знаходженню таких рішень, які дають можливість людині краще пристосовуватися до світу, оточення, інших людей і до самої себе” [196, 87].

Прояв обдарованості, на думку вченого, можна виявити через: домінування інтересів і мотивів; емоційну зануреність у діяльність; волю до рішення, успіху; загальну і естетичну задоволеність від процесу і продуктів діяльності; розуміння сутності проблеми, завдання, ситуації; позасвідоме, інтуїтивне вирішення проблеми (позалогічне); стратегіальність в інтелектуальній поведінці (особистісні можливості продукувати проекти); багатоваріантність рішень; швидкість оцінок, рішень, прогнозів; мистецтво знаходити, вибирати (винахідливість) [195, 24]. Г.С. Костюк під обдарованістю розуміє індивідуальну своєрідність задатків кожної людини; “обдарованість – це здібність людини до розвитку її здібностей” [149, 341].

У науці немає єдиної класифікації видів обдарованості. Так, А.М. Матюшкін вважає, що існує лише один вид обдарованості – творча, і безпідставно говорити про обдарованість при відсутності творчості [184; 257, 91], Ю.М. Галатюк, В.О. Красноголов, В.О. Моляко, С.О. Сисоєва, В.І. Тищук, Є.Л. Яковлева та ін. виділяють два типи обдарованості – інтелектуальну і творчу [63, 184; 198, 2; 290, 106; 369; 373, 6] (до речі, ця точка зору є поширеною як у вітчизняній, так і у західній психології [152, 15]), Н.С. Лейтес – загальну інтелектуальну і академічну, художню, творчу, соціальну (лідерську) [257, 89-93], а В.В. Тесленко – інтелектуальну, академічну, соціальну, технічну, художню, психомоторну, духовну [321, 48-49]. Н.М. Тимофеева вказує, що Р. Стернберг (Йельський університет) виділяє ще і так звану “практичну обдарованість” [324, 240].

Деякі українські спеціалісти, які досліджують феномен обдарованості, відзначають такі основні її види: інтелектуальна, технічна, соціальна, художня [96; 138, 81; 286, 20-21]. Багатоваріантність видів обдарованості, безперечно,

пов'язана з різноманітністю видів діяльності, в якій можуть застосовуватися певні здібності, й тому більшість дослідників пропонують вивчати здібності особистості (наприклад, інтелектуальні, творчі, художні, лідерські тощо) комплексно саме в процесі її діяльності.

Виходячи із завдань нашого дослідження, особливу увагу ми звертаємо на поняття “творча обдарованість”. Ми солідарні з думкою вчених, які вважають, що найбільш характерною ознакою творчої обдарованості особистості є наявність у неї творчих здібностей, отже, при розгляді проблеми творчої обдарованості найдоцільніше виходити із дослідження цього поняття. Проблема здібностей, у тому числі творчих, вперше зацікавила вчених-психологів, зокрема, Ф. Гальтона та Ч. Пірсона, ще у ХІХ столітті.

Ф. Гальтон вважав, що в процесі експериментального дослідження і вимірювання найпростіших психічних процесів людини можна визначити і рівень її творчої обдарованості, яка, як і розвиток людини в цілому, визначається факторами спадковості і середовища [94, 8-10]. На початку ХХ століття представники багатьох зарубіжних психологічних шкіл (асоціативна психологія, гештальтпсихологія, психоаналіз, гуманістична психологія та ін.) також розглядали проблему творчих здібностей у контексті основних положень даних концепцій.

Так, наприклад, представники асоціативної психології В. Вундт, Т. Рібо, Г. Спенсер, Е. Торндайк та ін. вважали, що творчі здібності залежать від кількості асоціацій, нові ідеї являють собою асоціації старих, тобто складні психологічні феномени утворюються з простих за законом асоціації; представники гештальтпсихології (М. Вертгеймер, В. Келер, К. Коффка та ін.) також розглядали творчі здібності невіддільно від мислення людини, вважаючи, що воно вже є творчим за своєю природою, оскільки в процесі мислення при певній проблемній ситуації у стані інсайту виникають нові форми, структури – “гештальти”; представники гуманістичної психології (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс та ін.) стверджували, що творчі задатки у потенційному вигляді притаманні всім людям, і тому кожна особистість для власного повноцінного буття у міру задоволення основних базисних потреб (згідно з А. Маслоу, фізіологічних, потреби у безпеці, любові й приналежності, повазі – самоповазі і визнанні [262, 418]) повинна прагнути до реалізації найвищої потреби – потреби у самореалізації, самоактуалізації, тобто розвитку здібностей.

У психолого-педагогічній науці на початку ХХ століття також на основі діагностики пізнавальних процесів робилися спроби оцінки рівнів здібностей дітей. Таким чином, довгий час вважалося, що творчі здібності невіддільні від розвитку інтелекту людини; їх визначали як загальну здібність свідомо спрямовувати своє мислення на нові умови, вимоги життя. Разом із тим багаточисельні розроблені вченими (Є. Мейман, А. Біне-Т.Сімон, Г. Айзенк, Л. Термен, Ч. Спірмен та ін.) тести інтелекту не давали можливості вимірювати творчі здібності [260].

Дослідження проблеми творчих здібностей, творчої обдарованості (креативності) продовжує залишатися в центрі уваги сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників (слід зауважити, що останнім часом у науковій літературі

поруч із поняттям “творчі здібності” все частіше вживається термін “креативність”, під яким розуміють рівень творчої обдарованості, здатності до творчості, що складає відносно стійку характеристику особистості).

Загальні творчі здібності, творчу обдарованість (креативність) досліджували В.І. Андреев, Д.Б. Богоявленська, Н.Ф. Вішнякова, М.М. Гнатко, Н.С. Лейтес, О.Н. Лук, О.Л. Музика, Я.О. Пономарьов, В.В. Тесленко та ін., а творчі здібності в конкретних видах діяльності – В.О. Моляко, О.О. Музика, Р.О. Семенова (технічна обдарованість), Б.М. Теплов (музична обдарованість), В. Антоненко, М. Вакулич, О.А. Комаровська, О.І. Кульчицька, С.І. Науменко, М. Сніжна та ін. (художня обдарованість), О. Власова (соціальна обдарованість) [286].

Отже, можна стверджувати, що творчі здібності – це синтез таких якостей і властивостей особистості, що забезпечують ступінь їх відповідності певному виду творчої діяльності, створюють можливість займатися нею та досягати високого рівня результативності творчої праці [10, 67]. К.І. Приходченко розглядає творчі здібності як “органічну єдність високого рівня знань національно свідомої особистості з її природними задатками, індивідуальними особливостями, розвиненими, вдосконаленими в процесі творчої діяльності, спрямованої на прояв особливостей кожного, на задоволення духовних, естетичних, моральних потреб особистості та суспільства” [249, 8].

У концепції обдарованості, запропонованої В.О. Моляко, нам імпонує те, що вчений, солідаризуючись з поглядами багатьох науковців, пов’язує обдарованість особистості з її творчим потенціалом [195], який, у свою чергу, як і більшість вітчизняних та зарубіжних дослідників, пропонує розглядати через поняття “творчі здібності”. Тому він називає такі складові творчого потенціалу: задатки, нахили, які проявляються у підвищеній чуттєвості, певній вибірковості...; інтереси, їх спрямованість, частота прояву...; ...прагнення до створення нового; прояв загального інтелекту...; емоційне забарвлення окремих процесів...; наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працелюбство...; здатність до творчості ... раціональне використання засобів, часу і т.п.; інтуїтивізм – здатність до надшвидких оцінок, рішень, прогнозів; порівняно більш швидке оволодіння навичками, прийомами, ...технікою праці...; здатність до вироблення особистісних стратегій і тактик при вирішенні загальних і спеціальних проблем, завдань, пошуку виходу із складних, нестандартних, екстремальних ситуацій і т.п. [195, 23-24]. Розкриття творчого потенціалу, на думку вченого, стимулює творчий розвиток особистості. Отже, творчі здібності, як певні особистісні якості індивіда, слугують засобами розвитку творчого потенціалу відносно цілей особистості, що організують розвиток і реалізацію цих здібностей [353, 156-157].

Отже, під *творчими здібностями*, з нашої точки зору, можна розуміти такі індивідуально-психологічні (інтелектуально-евристичні, мотиваційно-творчі, самоорганізаційні та духовно-естетичні) якості особистості, що дають їй можливість нестандартно мислити, створювати оригінальні матеріальні чи духовні цінності на продуктивному чи репродуктивному рівні, забезпечувати прояви творчої особистості, перетворювати дійсність шляхом створення нового

соціально-корисного продукту (у даному випадку під продуктивним рівнем ми розуміємо соціально значиму творчість, а під репродуктивним – самотворчість особистості, що дає їй можливість, у першу чергу, самоактуалізовуватись, розкриватись як творчій індивідуальності).

Ми вважаємо, що *творча обдарованість* – це індивідуальна потенційна своєрідність творчих задатків (здібностей) людини, що забезпечують особистості успішну реалізацію її обдарувань (технічних, наукових, художніх тощо) та дозволяють їй досягати значних (вище умовного “середнього” рівня) успіхів у певній галузі діяльності.

З нашої точки зору, між обдарованістю людини та її творчими здібностями (творчою обдарованістю) існує зв'язок і взаємовплив: з однієї сторони, наявність обдарувань в особистості створює можливість для заняття творчою діяльністю; з іншої – творчі здібності (творчий потенціал, творча обдарованість) дозволяють людині повною мірою реалізувати свої задатки, потенціал, розвиватися і формуватися як творчій особистості.

Разом із тим обдарованість можна розглядати і як двоєдиний феномен: із одного боку, як потенційну, з іншого – як актуальну обдарованість [69, 2-5]. Якщо перша є ніби певна стартова можливість особистості (її доцільно пов'язувати із задатками особистості), то друга розкриває рівень активності людини, реалізації нею власного творчого потенціалу (тобто, може розглядатися як виявлені здібності, що проявились у конкретній предметній діяльності).

Виходячи з позиції потенційної й актуальної обдарованості, доцільно розглядати, з нашої точки зору, і поняття “творчо обдарована особистість” та “творча обдарованість особистості”. Разом із тим, на нашу думку, не дивлячись на їх родову близькість, пов'язану з творчістю, між ними існує і певна відмінність. “*Творчо обдарована особистість*” – поняття, співзвучне з актуальною обдарованістю, бо пов'язане воно, у першу чергу, з актуалізованою творчістю, конкретним результатом процесу творчості. Це поняття доцільно використовувати для означення “діяльнісної особистості”, оскільки людину, яка ніяк не виявила себе у предметно-практичній чи духовній діяльності, важко назвати творчо обдарованою.

Поняття “*творча обдарованість особистості*” слід розглядати, у першу чергу, в контексті потенційної обдарованості, тобто творчого потенціалу людини і, відповідно, зорієнтовувати на дослідження потенційних можливостей особистості до творчості, її творчих задатків, які, реалізуючись у процесі творчої діяльності, дають можливість говорити про рівень творчої обдарованості, її актуалізацію і, відповідно, існування творчо обдарованої особистості.

З нашої точки зору, особистість зможе досягти такого рівня лише за умови постійного творчого розвитку (тобто, в першу чергу, розвитку власних творчих здібностей) у процесі наполегливої творчої діяльності. З цього приводу Л.Б. Єрмолаєва-Томіна справедливо відзначає, що розвиток креативності відбувається лише в *творчій діяльності* [97, 167], під якою ми розуміємо такий

процес творчості, в результаті якого з'являється новий творчий продукт, що може мати характер об'єктивної чи суб'єктивної новизни.

Отже, творча діяльність студента може здійснюватись як на продуктивному, так і на репродуктивному рівні, оскільки він, виконуючи певне творче завдання навіть на репродуктивному рівні, вносить у процес діяльності своє бачення її виконання, свій стиль, творчий почерк, свою індивідуальність, і тому результати такої діяльності можуть вважатися творчими, навіть якщо вони не мають суспільної значущості.

Творча діяльність має такі ознаки: 1) вона спрямована на вирішення таких завдань, для яких характерним є відсутність у предметному світі чи у суб'єкта особистого способу чи необхідних знань для їх вирішення; 2) творча діяльність пов'язана із створенням суб'єктом на свідомому чи несвідомому рівні нових для нього знань в якості орієнтаційної основи для подальшої розробки способу вирішення завдання; 3) творча діяльність характеризується для суб'єкта невизначеною можливістю (яка зумовлена відсутністю інших знань, що детермінують вказану розробку) розробки нових знань і на їх основі способу вирішення завдання [123, 5-6].

О.І. Кульчицька називає такі риси творчої діяльності: оригінальність і новизна творіння; значний обсяг створеного; ретельність в оформленні створеного; настійне намагання робити результат своєї праці надбанням людей; мотиваційне забезпечення творчого процесу; інтерес до певного виду діяльності і захопленість нею [162, 31].

При дослідженні творчої діяльності центральне місце займає вивчення її механізмів. Так, І.П. Калошина виявила, що у науковій літературі досліджено п'ять груп механізмів творчої діяльності: 1) пошук невідомого за допомогою механізму аналізу через синтез; 2) пошук невідомого за допомогою механізму взаємодії інтуїтивного і логічного начал; 3) пошук невідомого за допомогою асоціативного механізму; 4) зворотний зв'язок; 5) пошук невідомого за допомогою евристичних прийомів і засобів [123, 31-43].

Отже, творча діяльність зумовлює розвиток здібностей особистості як із боку механізмів, так і з боку мотивів, що її спонукають. Вона відіграє провідну роль у творчому розвитку особистості, тому що саме творчість дозволяє певною мірою зрозуміти механізм розвитку людини взагалі. При цьому розвиток можна розглядати і як передумову, і як наслідок творчої діяльності особистості, в процесі якої відбувається розкриття її творчого потенціалу, що, в свою чергу, є важливою умовою культурного прогресу суспільства і виховання людини.

Поняття "*розвиток*" (яке спочатку було введено у психології) у психологічному словнику [33, 163] трактується як послідовність змін протягом всієї тривалості життя організму; як досягання (тобто біологічний процес, який визначається генетичними процесами), незворотня послідовність змін, які мають прогресивний характер і ведуть до більш високих рівнів диференціації й організації. Науковці-педагоги [71, 289] під розвитком особистості розуміють процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації й виховання, а в сучасній філософії розвиток тлумачиться як

незворотня, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів [332, 561].

Отже, аналіз визначень показує, що поняття “розвиток” розглядається як незворотній рух, що має певні етапи сходження. В процесі індивідуального розвитку людини відбувається перетворення кількісних змін у якісні. Таким чином, поняття розвитку є категорією багатьох наук, вживається у широкому значенні й пояснюється не лише певними біологічними, генетичними процесами, а пов'язується й з впливом факторів соціального середовища на формування особистості (розвиток людини, розвиток особистості, соціальний розвиток, інтелектуальний розвиток, емоційний розвиток, творчий розвиток і т.п.).

Вчення про розвиток особистості суттєво збагатили дослідження науковців про те, що розвиток людини визначається закономірностями того вікового періоду, в якому вона знаходиться (періодизації вікового розвитку Л.С. Виготського, Е. Еріксона та ін.); значну роль в онтогенезі відіграє так звана провідна діяльність на певному віковому етапі, що визначає головні зміни в розвитку психіки людини та особистості в цілому (О.Н. Леонтьєв, І.Ю. Кулагіна, В.Н. Колюцький та ін.); діяльність людини обумовлюється відповідними мотивами (спонуками), тобто мотивацією, що спрямовує цю діяльність (О.Н. Леонтьєв, А. Маслоу, З. Фройд та ін.); розвиток індивіда відбувається в процесі його активної взаємодії із середовищем, тобто в процесі діяльності людини, спрямованої на задоволення її потреб (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн, Д.Ельконін, Е. Еріксон та ін.), а суспільні умови, процес соціалізації, активна діяльність самої особистості великою мірою й обумовлюють її розвиток (А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, Г.С. Костюк та ін.).

Розвиток особистості відбувається протягом всього життя, але юнацький вік має особливе значення в цьому процесі. До речі, К.Д. Ушинський, досліджуючи особливості юнацького віку, з цього приводу писав, що юність є таким же необхідним періодом у розвитку людини, як і дитинство [329, 395], тією порою, коли молода людина “...прагне сформувати самого себе”, бо саме в цей час розпочинається “поступове розгортання духовної природи людини” [329, 395-396].

Саме період юності (в середньому це вік від 17-18 до 22-23 років) є початком дорослого життя, часом вибору життєвого шляху, особистісного та професійного самовизначення, пошуку свого місця в суспільстві (інакше кажучи, становлення ідентичності особистості). Сформована в роки юності ідентичність визначає систему цінностей особистості, її життєві плани, інтереси та ін. на довгі роки, стає, на думку І.Ю. Кулагіної та В.Н. Колюцького [156, 363], важливою умовою її психічного здоров'я. Саме в юнацькому віці зростають потреби у самопізнанні, самореалізації, досягненнях.

Як зазначають Т.Д. Кричківська та М.В. Папуча [224, 89], період, пов'язаний із юнацькими роками, є особливо важливим у житті молодої людини, становленні її особистості, творчого розвитку, адже це період прийняття молодою людиною найбільш важливих життєвих рішень; це

своєрідний період так званого “ролевого мораторію”, оскільки молодою людиною постійно здійснюється вибір у широкому розумінні цього слова: професії, партнера по шлюбу, певної системи цінностей, можливих варіантів, перспектив власного життя.

Період юності частково припадає на студентські роки, й оскільки ми досліджуємо розвиток творчої обдарованості саме студентської молоді, розглянемо особливості цієї вікової групи. Взагалі, одне із перших визначень поняття “молодь” запропонував у 1968 році В.Т. Лісовський: “Молодь – це покоління людей, які проходять стадію соціалізації, які засвоюють, а в більш зрілому віці вже засвоїли освітні, професійні, культурні та інші соціальні функції; в залежності від конкретних історичних умов вікові критерії молоді можуть коливатися від 16 до 30 років” [301, 32-33].

А, скажімо, з точки зору іншого відомого дослідника проблем молоді І.С. Кона [143], молодь – це соціально-демографічна група, яка виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального положення і обумовлених цими та іншими соціально-психологічними якостями. Молодість як певна фаза, етап життєвого циклу людини є біологічно універсальною, але її конкретні вікові межі, соціальний статус і соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу, залежать від суспільного устрою, культури, притаманних даному суспільству закономірностей соціалізації.

На думку українських дослідників, молодь – це соціально-демографічна група, яка займає певне місце в соціальній структурі суспільства і характеризується процесом набуття соціального статусу в різних соціальних підструктурах (професійно-трудовай, соціально-політичній, сімейно-побутовій) [21, 80]. Вітчизняні науковці вважають, що вікові межі молоді в Україні становлять період від 14 до 35 років [107; 109]; вікові межі віку студентської молоді визначаються неоднозначно, “нижня межа... розмита й визначається наявністю атестата про середню освіту, а верхня традиційно не виходить за 30-річний рубіж” [280].

Дослідники проблем студентської молоді (В.І. Астахова [16], А.С. Власенко [50], Ю.Г. Волков [51], А.В. Мудрик [201], С.Ю. Пашенко [227], С.В. Савченко [280; 282] та ін.) підкреслюють, що студентський період є дуже важливим у житті молодої людини. Студентство визначається дослідниками [50, 54] особливою соціальною групою, до складу якої входять представники різних соціальних утворень суспільства; для неї характерні особливі умови життя, праці й побуту; особлива суспільна поведінка, психологія, а набуття знань і підготовка до майбутньої роботи виступає головним і в багатьох випадках єдиним заняттям.

Для студентської молоді характерним є процес інтенсивного становлення особистості, пошук шляхів самореалізації, в моральному розвитку помітним є зростання свідомих мотивів поведінки та зацікавленості багатьма моральними проблемами (життєва мета, спосіб життя, кохання, дружба тощо), спостерігається розвиток емоційно-вольової сфери. Студентському віку притаманна також вибірковість щодо різних джерел інформації, загострене естетичне

ставлення до дійсності, мистецтва, природи, прагнення до краси взаємовідносин, культури поведінки, прояву особистісного “Я” [358].

Так, С.В. Савченко [280, 19-20] визначає особливості студентського віку, серед яких виділяється: специфіка видів діяльності, серед яких провідною є навчальна; це час становлення самостійності й особистісної свободи, зумовленої проживанням поза батьківським домом; підготовка до діяльності, яка мало знайома студентам; студентські роки – час не тільки професійної підготовки, це час любові, створення сім'ї, виховання дітей, це період знаходження свого місця в житті, час самоствердження в студентських колективах, різних соціальних групах. Саме тому вже студент-першокурсник відчуває себе не як представник соціальної верстви, до якої належать його батьки, а як член групи, яка має виражену субкультуру, особливі морально-етичні, політичні, економічні інтереси.

С.Ю. Шашенко [358, 178-183] передумовами успішної соціалізації студентської молоді вважає “соціальний досвід, потреби, установки особистості, а також соціальне середовище, соціально-виховний процес, цілеспрямовано орієнтований на посилення соціально значущих якостей майбутнього фахівця” і розглядає студентський період як особливу стадію соціалізації, для якої притаманні певні особливості: активне включення у нове середовище, нові суспільні відносини, основний напрямок провідної діяльності; посилення ролі студента як суб'єкта соціалізації, самостійність у виборі цінностей, ідеалів, середовища для спілкування, видів діяльності на засадах демократичної, партнерської взаємодії; посилення дії механізмів саморегуляції, самокорекції поведінки, мотивів, цінностей, розвиток адекватної самооцінки. На думку дослідниці, “домінуючим фактором впливу стає нове соціальне середовище (академічна група, групи за інтересами, неформальні об'єднання).

Разом із тим, як зазначають дослідники [156], на підлітковий та юнацький вік припадає найглибша життєва криза людини. Виходячи з цього, вважаємо, що соціально-педагогічна підтримка молоді, зокрема, допомога їй у творчій самореалізації, яка б дозволяла, по можливості, уникати кризових явищ і сприяла б повноцінному розвитку, реалізації творчого потенціалу, формуванню всебічно розвиненої особистості, виступає актуальним і важливим соціальним та педагогічним завданням.

Тому цілком правомірною є думка багатьох учених (К.О. Абульханова-Славська, І.Д. Бех, С.В. Гіппіус, В.М. Доній, І.Р. Єрмаков, Г.С. Костюк, В.О. Моляко, Г.М. Несен, І.М. Періг, М.М. Роговенко, Л.В. Сохань, Н.Ю. Хрящова та ін.), що головною умовою життєтворчості особистості повинен бути постійний, і, зокрема, творчий розвиток, у процесі якого відбувається реалізація її потенціалу, творчих здібностей.

Проблема творчого розвитку в психолого-педагогічних дослідженнях розглядається в загальному контексті наявних теорій розвитку особистості. Принципово важливим для розуміння процесів творчого розвитку людини в контексті нашого дослідження є положення вітчизняної та зарубіжної психології про те, що: 1) розвиток людини залежить від закономірностей того вікового періоду, в якому вона знаходиться [2, 324, 336-338; 151, 79, 86-87; 201,

132-135, 140-142; 221, 174]; 2) розвиток індивіда відбувається в процесі його активної взаємодії із середовищем (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.І. Кульчицька, О.М. Леонтєв, С.Д. Максименко, А. Маслоу, С.Л. Рубінштейн та ін.); 3) діяльність людини обумовлюється відповідною мотивацією, тобто мотивами, що спрямовують цю діяльність (О.М. Леонтєв, О.О. Музика, В.А. Роменець, О.М. Хлівна та ін.); 4) розвиток індивіда зумовлюють суспільні умови, процес соціалізації (А.С. Макаренко, А.В. Мудрик, В.О. Сухомлинський, С.Т. Шацький та ін.); 5) у процесі творчого розвитку особистості особливу роль відіграє творчий компонент, що визначає успішність конкретних видів творчості (Н.С. Лейтес, В.О. Моляко, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов та ін.). Всі ці позиції в сукупності обумовлюють необхідність виявлення соціально-педагогічних умов розвитку творчої обдарованості особистості.

Проблема виявлення і розвитку творчих здібностей особистості – одна із актуальних у психолого-педагогічній науці, але, разом із тим, і досить складна, тому, як зауважує С.О. Сисоєва, нею займається відносно невелика кількість дослідників [290, 98]. Вивченню проблеми творчого розвитку особистості приділяли увагу В.І. Андрєєв, Г.С. Костюк, А.М. Матюшкін, В.О. Моляко, В.В. Рибалка, М.А. Холодна та ін.

Так, Н.С. Мартинович прослідкувала розвиток творчого потенціалу особистості вчителя засобами мистецтва [183], О.П. Попова – розвиток творчого потенціалу майбутнього інженера в процесі професійної підготовки у вищому технічному навчальному закладі [246]. Дослідження творчого розвитку передбачає вивчення стадій творчого розвитку, структури творчих здібностей, умов, які сприяють їх розвитку або справляють на них гальмуючий вплив тощо.

Отже, щоб розвивати творчі здібності людини (як і будь-які інші), слід знати їх структуру, тобто компонентний склад. Тому науковці [10; 174; 175; 195; 198; 361] при дослідженні творчих здібностей виходять із принципу виділення їх основних складових: мотиваційно-творча активність; інтелектуально-логічні здібності; інтелектуально-евристичні здібності; самоорганізаційні здібності; комунікативні здібності.

Зокрема, В.І. Андрєєв називає такі стадії творчого розвитку особистості: вибіркова мотиваційно-творча спрямованість особистості на певну діяльність; інтелектуально-творча активність особистості до певного виду діяльності; підвищена професійно-творча активність особистості у певному виді діяльності; перші значні творчі досягнення особистості; стійка творча продуктивна діяльність; розвиток таланту, геніальності [10, 63-64]. Г.С. Костюк вказував, що загальними визначальними факторами у розвитку здібностей людини є навчання і праця [149, 347].

Таким чином, різні підходи свідчать, що серед науковців немає єдиного концептуального підходу щодо проблеми творчого розвитку особистості, тобто визначення того універсального чинника, що забезпечує розвиток її творчих, інтелектуальних, спеціальних здібностей. Зокрема, представники так званого діяльнісного підходу [8; 82; 169; 272; 273; 325] виходять із положення провідної ролі творчої діяльності у творчому розвитку особистості; розвиток креативності залежить від характеру і структури діяльності.

Інші вчені, не заперечуючи ролі діяльності у розвитку особистості, виходять із позиції провідної ролі у розвитку здібностей людини її психолого-індивідуальних особливостей, наприклад, темпераменту (Н.С. Лейтес та ін.), наявності спеціальних здібностей (наприклад, музичних – Б.М. Теплов). Третя точка зору вчених базується на положенні суб'єктно-особистісного підходу, згідно з яким творчість пов'язується з діяльністю особистості, яка спрямована на її самовираження, самоактуалізацію (Д.Б. Богоявленська, А. Маслоу та ін.). Серед інших виділяється позиція Я.О. Пономарьова, який розглядає творчий процес як результат взаємодії різних рівнів інтелектуальної діяльності [240]. Актуальною в цьому питанні є й думка науковців про важливість впливу оточуючого середовища на розвиток творчих здібностей особистості [302; 304; 328; 357].

Аналіз наукової літератури з проблем творчості та творчого розвитку дозволяє висловити власну думку щодо поняття “*творчий розвиток*”, під яким ми розуміємо такий процес формування особистості, під час якого відбувається виявлення і реалізація її задатків, здібностей та особистісних якостей, що проявляються в конкретних результатах духовної чи предметно-практичної продуктивної або репродуктивної діяльності.

Розвиток творчої обдарованості ми окреслили як процес розкриття та вдосконалення творчих можливостей (здібностей) людини впродовж всього життя, в ході якого індивід досягає якісно нових станів, що визначаються яскравими, помітними, сталими досягненнями в одному чи декількох видах творчої діяльності.

Разом із тим *розвиток творчої обдарованості студента* можна розглядати не лише як прояв наявних задатків, якостей, умінь і навичок (інтелектуальних, творчих, мотиваційних, особистісних, практично-процесуальних), які дозволяють індивіду реалізувати себе в творчій діяльності. Розвиток творчої обдарованості студентської молоді у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу ми розглядаємо як розвиток таких пріоритетних категорій, як творчий потенціал та творчі інтереси студентської молоді.

Звичайно, питання розвитку загальних і творчих здібностей різних вікових груп досліджувало чимало вітчизняних і зарубіжних науковців [7; 18; 28; 76; 132; 142; 187]. Разом із тим, аналіз опрацьованої наукової літератури дозволив зробити висновок про недостатню розробку проблеми розвитку творчої обдарованості саме студентської молоді у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу.

Таким чином, проблема творчості здавна знаходилась у центрі уваги філософів, психологів, педагогів, представників інших наук. Ця тема не втратила своєї актуальності й сьогодні. Аналіз наукової літератури дозволив зробити висновок, що при дослідженні творчості вивчалися її різноманітні аспекти: природа творчості, творче мислення, особливості творчого потенціалу, творчого розвитку, механізми творчої діяльності, її структура, когнітивні, креативні, мотиваційні, особистісні характеристики творчої особистості тощо, що призвело до виникнення розмаїття думок і теорій творчості.

Ми вважаємо, що особливо важливу роль у розвитку творчої обдарованості студентів мають відігравати сприятливі соціально-педагогічні умови, особливе соціально-педагогічне середовище, яке має сприяти тому, щоб молода людина могла реалізувати свій творчий потенціал.

Отже, з нашої точки зору, вивчення процесів і умов розвитку творчої обдарованості студентської молоді, з одного боку, повинно базуватись на принципі інтегративності наук про творчу обдарованість особистості та її розвиток, з іншого – вимагає розгляду й уточнення понять, які розкривають безпосередній зв'язок з процесом розвитку творчої обдарованості студентів, а саме: творчість, творчий потенціал, творчі здібності, творча обдарованість, творчо обдарована особистість, творча діяльність, творчий розвиток. Розвивати творчу обдарованість особистості неможливо без знання її психологічної структури, саме тому ми розглядаємо цю проблему в наступному параграфі монографії.

1.2. Психолого-педагогічна характеристика творчої обдарованості особистості молоді людини

Проблема обдарованих дітей та молоді вперше зацікавила вчених у XVIII – XIX століттях у зв'язку з феноменом “вундеркіндів”, які в ранньому дитинстві продемонстрували високі творчі досягнення у різних галузях наукової та художньої діяльності [152]. Хоч із того часу проведено чимало досліджень, пов'язаних із різноманітними аспектами обдарованості й написана велика кількість відповідних наукових праць, проте й досі немає єдиних концептуальних підходів у вирішенні означеної проблеми.

Окрім того, розвивати творчу обдарованість дитини чи молоді людини неможливо без знання якостей творчо обдарованої особистості, а саме, особливостей її світогляду, здібностей, потреб, інтересів, переконань, мотивів діяльності тощо, оскільки знання людиною своїх вищих особистісних життєвих якостей, як справедливо зауважує К.О. Абульханова-Славська, дає їй можливість стратегічно використовувати і найбільш оптимально поєднувати їх [4, 268-269], визначати магістральні перспективи власного життя.

Вчені, які досліджують проблеми творчої особистості, її творчої обдарованості, намагаються встановити вихідний критерій, за яким можна виявити зміст даного феномена. Деякі з них визначальною рисою такої особистості називають високий рівень знань, потяг до нового, оригінального, вміння відкинути звичайне, шаблонне. Для такої особистості потреба в творчості є життєвою необхідністю, а творчий стиль діяльності – найбільш характерним.

Так, наприклад, Р.О. Семенова інтегруючою якістю обдарованої особистості пропонує вважати креативний потенціал, що характеризує її здатність до розвитку, створення нового, не зупиняючись на досягнутому рівні актуалізованих можливостей (в якості критерію обдарованості вченою розглядається рівень сформованості внутрішньособистісних психологічних

механізмів, які можуть виступати основою креативної поведінки в тій чи іншій сфері діяльності (навчальній, науковій, художній, технічній і т.д.) [286, 20]).

В.В. Давидов доводить, що творча особистість характеризується наявністю у суспільного індивіда творчих можливостей, творчого потенціалу, а серед психологічних рис, що характеризують творчу обдарованість особистості, називають потребу в активному творенні [82]. Американський соціолог Дж. Беккер головною характерною рисою творчої особистості вважає потяг до боротьби з перешкодами, долання суперечностей [256].

Дж. Гілфорд пов'язував найхарактернішу ознаку творчо обдарованої людини з її дивергентним мисленням (швидкість; гнучкість; оригінальність; точність [218, 276]) як основою креативності. Він розробив систему уніфікованого творчого процесу, наголошуючи, що творчість характерна не лише для геніїв і талантів, а є властивістю звичайної людини, і структура цієї діяльності принципово однакова на всіх рівнях. Головною ознакою творчих здібностей особистості вчений вважав здатність бачити (відчувати) проблему (недосяжну мету, нездійсненне бажання, реальні суперечності тощо).

В.О. Моляко такою рисою вважає стратегіальну організацію свідомості, а Л.Б. Єрмолаєва-Томіна пов'язує вихідний параметр креативної обдарованості з особливим стилем творчої діяльності особистості [97, 167]. Вчені О.І. Клепиков і І.Т. Кучерявий, розглядаючи творчий потенціал людини в контексті як продуктивної, так і репродуктивної її діяльності, провідною якістю творчої обдарованості вважають певну "синтетичну якість особи, що характеризує міру її можливостей ставити і вирішувати нові завдання у сфері своєї діяльності, яка має суспільне значення" (тобто сукупності таких можливостей, потенціалів як: перетворювально-предметного (навички, вміння, здібності), пізнавального (інтелектуальні здібності), аксіологічного (ціннісні орієнтації), комунікативного (морально-психологічні якості), художнього (естетичні здібності)); як "інтегральну властивість у вигляді здібності, що дає змогу людині здійснювати предметну діяльність" [133, 53-54] (розуміємо як на репродуктивному, так і на творчому рівні – заув. авт.).

Але найчастіше дослідники [72; 83; 122; 133; 200; 231; 237] такою ознакою вважають творчу активність особистості. Творча активність визначається як комплекс інтелектуальних і особистісних особливостей індивіда, що сприяють самостійній постановці проблем, народженню значної кількості оригінальних ідей і нешаблонному їх вирішенню [200, 58]. Творча активність людини проявляється в самостійній професійній діяльності, для якої характерними є оригінальність, новаторські ідеї, дослідницький пошук, ефективний результат [231, 36].

Д.Б. Богоявленська для означення творчої активності індивіда використовує термін "інтелектуальна активність", яку вчена розуміє як продовження розумової діяльності за межами ситуативної заданості, не обумовленої ні практичними потребами, ні зовнішньою або суб'єктивною оцінкою роботи [29]. Отже, творча активність розглядається як пошукова та перетворююча активність особистості, що не стимулюється зовні, а більшість

авторів, таким чином, пов'язує поняття творчої активності з особливими креативогенними утвореннями особистості.

Для К.О. Абульханової-Славської творча активність є визначальною для всього життєвого шляху особистості й розглядається автором як стратегія її життя [4, 90], а творчий розвиток розуміється не тільки як рівень і якість психічних процесів, навіть не досконалість окремих особистісних якостей, здібностей, а як “конструктивний, творчий характер способу життя особистості”. З цього приводу вона, зокрема, зазначає: “Творча модель організації життя, діяльності вимагає від особистості пролонгованої активності, вміння максимально варіювати свої дії, знаходити несподівані рішення, абстрагуватися від усього незначного, несуттєвого, скороминучого. Творчість життя – в уникненні безкінечних проб і помилок, із яких складається стихійне, емпіричне життя. Як пензль майстра інтуїтивно знаходить оптимальні пропорції фарб, так особистість виробляє і шліфує майстерність своїх життєвих рішень, інтегруючи в них усі сили розуму, волі, почуття. Конструктивність життєвої стратегії не лише у зовнішньому діянні, а й у здібності до накопичення і усвідомлення своїх життєвих сил, у мужності, у вмінні протистояти негативним випадковостям, витримувати життєві удари і власні поразки” [4, 284-285].

Більшість дослідників, пропонуючи характеристику творчої обдарованості особистості, виходять із принципу визначення якостей творчої особистості. Так, О.І. Кульчицька на основі аналізу біографій видатних учених, письменників, культурних діячів називає такі риси, притаманні творчим особистостям: виникнення спрямованого інтересу до певної галузі знань ще в дитячі роки; зосередженість на творчій роботі, націленість на образний напрям діяльності; велика працездатність; підпорядкованість творчості духовній мотивації; стійкість, непоступливість у творчості, навіть упертість; захопленість роботою [162, 31].

Відомий дослідник феномена обдарованості Дж. Рензулі вважає, що обдарованість є результатом поєднання трьох характеристик: інтелектуальних здібностей, які вищі за середній рівень, творчого підходу і наполегливості (тобто мотивації, орієнтованої на певне завдання) [218, 170].

У свою чергу, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна визначальною якістю креативної особистості вважає “відкритість досвіду”, що розглядається дослідником як інтелектуальна, творча ініціатива, тобто чуттєвість до нового, здатність бачити і ставити проблему. Крім того, до рис творчої особистості вона відносить: “широту категоризації” (“віддаленість асоціацій”), або, інакше кажучи, схильність до широких узагальнень явищ; “швидкість” мислення (багатство і різноманітність ідей, асоціацій); гнучкість мислення; оригінальність мислення [97, 170-171].

На думку В.І. Андреева, для творчої особистості притаманна стійка, високого рівня спрямованість на творчість, мотиваційно-творча активність, яка проявляється в органічній єдності з високим рівнем творчих здібностей, що дозволяє їй досягнути прогресивних, соціально і особистісно вагомих творчих результатів в одній або в кількох видах діяльності. Характерною рисою такої

особистості є сміливість у постановці проблеми; ця людина може відмовитись від загальноприйнятих шляхів розв'язання проблеми, має мужність довести розпочату справу до завершення [10, 54].

Домінуючими рисами творчої особистості, на думку дослідника, є: творчий стиль життєдіяльності, стійкий прояв потреб високого рівня, ціннісних орієнтацій, схильностей, творчих здібностей, якостей характеру, що забезпечують особистості високий рівень творчих результатів у всіх основних видах її життєдіяльності [10, 58]. На думку О.І. Клепікова і І.Т. Кучерявого, творчій особистості властиві такі якості, як: неабияка енергія, завзятість, наполегливість, адаптивна гнучкість, сприйнятливість, оригінальність [133, 9].

По-своєму аналізує обдарованість А.І. Доровський, який підкреслює, що дорослій обдарованій людині притаманні: легкість засвоєння нових ідей і знань, комбінування знань оригінальним способом, гнучкість у концепціях, засобах дій, соціальних ситуаціях, розвинені навички спілкування, відкритість, доброзичливість, розвинене почуття гумору, уява, відкритий прояв почуттів і емоцій, активність, наполегливість, енергійність, схильність до ризику, нетерплячість при виконанні одноманітної роботи, схильність до складних завдань, незалежність у судженнях і поведінці [90].

З означеною позицією перегукуються думки О.А. Даценко: творчо обдарована особистість володіє значним обсягом накопиченої у власному внутрішньому світі інформації, що відзначається динамікою і постійним прагненням до перетворень під впливом нової інформації; вона має розвинену інтуїцію і творче “чуття”; їй властиві позитивні емоції при виконанні діяльності. Особистість із творчим потенціалом прагне пізнати свої творчі можливості та реалізувати себе у творчості [83, 66].

До характерних рис творчої особистості вчені відносять також: надзвичайну продуктивність праці, вміння зосередити увагу на одній проблемі; незалежність думок та оцінок; уміння критично ставитися до своїх і чужих ідей; готовність до ризику; мужність і сміливість духу й розуму; підвищене почуття гумору [206, 140]. Зокрема, В.І. Сапронов та В.Н. Сисоєв відзначають, що творчо обдарована особистість завжди прагне до навчання, особливо до самонавчання [283, 139].

Як підкреслює В.С. Мухіна [206, 64], для творчої особистості, яка спрямована на самоактуалізацію, є характерним особливий, надситуативний характер активності, випереджаючий тип психічного розвитку, перевага індивідуалізації, творче програмування життя, потреба в отриманні нових знань, наявність почуття “творчого занепокоєння”. При цьому А.А. Пископпель зазначає, що процес самоактуалізації є в той же час знаходженням особистістю основних позитивних цінностей (доброти, чесності, мужності, любові, безкорисливості), які можуть стати надбанням лише повноцінно розвиненої особистості [235, 77].

А ось С.П. Дерев'яноко вважає, що “ідеальна” самоактуалізована особистість володіє такими характерними психологічними рисами, як автономність та самостійність, що проявляються у наявності внутрішнього локусу контролю особистості, здатність до натхнення (пікових переживань)

навіть при відсутності зовнішніх стимулів, має продуктивну орієнтаційну спрямованість, узгоджену та несуперечливу систему ціннісних орієнтацій, креативність [87, 22].

Чимало дослідників відзначає, що неодмінними якостями творчої особистості є індивідуальність, свобода від догматизму, стереотипного мислення. Творчі люди, як правило, високоморальні й духовно багаті особистості, творчість для них є життєвою необхідністю, а джерелом творчості для них виступає натхнення, бажання творити. Скажімо, Т.К. Мещерякова, Т.С. Мельник [189, 132] підкреслюють, що така особистість володіє специфічними особистісними якостями: рішучістю, вмінням не зупинятися на досягнутому, сміливістю мислення і т. д., вона володіє неабиякою енергією, завзятістю, наполегливістю, незалежністю, сміливістю, впевненістю, терпимістю, адаптивною гнучкістю, сприйнятливістю, оригінальністю. До того ж, на думку А.С. Полякової, творча особистість вирізняється постійною орієнтацією на пошук нових ідей, безбоязністю за помилку, незначною чуттєвістю у випадку провалу ідеї, оскільки натомість однієї вона може висунути декілька нових ідей [239, 36].

К.О. Абульханова-Славська, як і більшість дослідників, вважає, що вивчати творчу обдарованість особистості найдоцільніше з точки зору її психологічної структури [4]. Такий підхід, як вважає Р.О. Семенова, виходить із того, що загальні психологічні основи всіх типів обдарованості передбачають наявність у обдарованої особистості високого рівня таких складових: 1) духовний розвиток (сфера цінностей та смислів); 2) психологічний розвиток (сфера самосвідомості); 3) інтелектуальна зрілість (сфера інтелектуального осягнення дійсності) [286, 20-21].

З цього приводу Г.С. Костюк підкреслює, що для керівництва розвитком здібностей необхідні знання їх внутрішнього складу, виокремлює в структурі здібностей такі основні її елементи, що, з нашої точки зору, є важливою передумовою розвитку як спеціальних здібностей, так і творчої обдарованості: 1) знання особистості як передумова розвитку здібностей; 2) уміння людини (наприклад, здатність планувати свою роботу, самостійно працювати з літературою, раціонально зачувати певний текст, контролювати відповідність результатів своєї роботи поставленим завданням тощо); володіння операціями, навичками як важливими складовими майстерності у будь-якій діяльності (практичній, науковій, мистецькій і т.д.); 3) чутливість різних аналізаторів людини, оскільки відчуття є джерелом всіх знань людини про зовнішній світ (чутливість відіграє провідну роль у структурі спеціальних здібностей – музичних, художніх і т.д., недостатність їх розвитку стає перешкодою в розвитку здібностей); 4) спостережливість – здатність людини швидко схоплювати об'єкти оточуючої дійсності, помічати істотне в них; добре розвинена спостережливість є важливою умовою художньої творчості письменника, живописця, композитора, артиста; 5) пам'ять – здатність фіксувати, зберігати і поновлювати результати попередньої діяльності; добре розвинена пам'ять є важливою передумовою розвитку здібностей; 6) якості мислення – розвинені уява, фантазія, що особливо важливі в художній творчості; 7) мов-

лення; володіння мовними (вербальними) засобами сприяє розвитку мислення, зокрема, образного літературно-художнього мислення, допомагає краще висловити свою думку; 8) мотивація, що є необхідною умовою будь-якої діяльності (зокрема, любов до праці, діяльності в улюбленій справі); 9) зосередження, стійка увага до роботи; 10) наполегливість, сила волі; без переборення труднощів, зосередження духовних і фізичних сил, великої працелюбності, терпіння неможливий успіх у будь-якій діяльності [149, 317-329].

Дослідник звертає увагу на той факт, що означені якості притаманні практично всім людям, але їх успішна реалізація залежить лише від рівня розвиненості цих якостей в окремих особистостях у залежності від діяльної активності самої людини. Цю точку зору поділяє і О.І. Кульчицька [161, 4], при цьому вона підкреслює, що прояв предметно спрямованої творчості залежить не лише від вказаних якостей, а й від особливостей функціональної асиметрії мозку (згідно з психофізіологічною теорією І.П. Павлова – заув. авт.), за якою ліва півкуля відповідає за раціонально-логічні операції, а права – за інтуїтивні, структурно-образні операції. І хоча мистецька творча обдарованість великою мірою залежить від дії правої півкулі, вважає дослідниця, високі художні досягнення можливі лише за умови поєднання розвиненої інтуїції і натхнення, які продукує права півкуля, із знаннями і навичками, що накопичуються завдяки діяльності лівої півкулі.

Слід звернути увагу на те, що О.О. Яцишин, підкреслюючи інтегральну природу обдарованості, виділяє в її структурі такі незалежні фактори, як когнітивний, мотиваційний і соціальний. Відповідно високі досягнення особистості в певній галузі діяльності розглядаються як продукт її інтелектуальної обдарованості, особистісних якостей і оточення (умов розвитку) [374, 500-501].

На відміну від попередніх авторів, Н.Ф. Вишнякова в структурі креативної особистості окреслює високий рівень оригінальності, інтуїції, асоціативності сприйняття, уяви та емпатійності, при цьому дослідниця відзначає, що творчий потенціал людини з прихованою креативною обдарованістю включає не стільки високі інтелектуальні можливості, скільки означені якості підсвідомої сфери (інтуїція, уява, емпатія) [48, 85].

Досить глибоко і переконливо розкриває це питання Я.О. Пономарьов. Він при дослідженні творчої особистості використовує системно-структурний підхід, визначаючи перцептивні (надзвичайна напруга уваги, велика вразливість, сприйнятливність), інтелектуальні (інтуїція, буйна фантазія, вигадливість, дар передбачення, значний обсяг знань), характерологічні (відхід від шаблонів, оригінальність, ініціативність, наполегливість, висока самоорганізація, величезна працездатність), мотиваційні (творча особистість отримує задоволення не стільки від кінцевого результату, а скільки від самого процесу творчості) і діяльнісні якості такої особистості. Характерною рисою творця є постійне і непереборне прагнення до творчої діяльності [241, 222-223].

Аналогічний підхід при вивченні творчої особистості пропонує В.В. Рибалка. Дослідник визначає 150 якостей творчої особистості, яка має схильність до творчої науково-технічної діяльності [265, 40-56], підрозділяючи їх на такі системні блоки: потрібісно-мотиваційні компоненти діяльності

(потреби, мотиви, установки); інформаційно-пізнавальні компоненти (пошук, прийом, сенсорно-перцептивна переробка, зберігання і використання інформації); цілеутворюючі компоненти (прийняття рішення, формування в процесі мислення гіпотез, ідей, задуму, цілей, планів, програм тощо); результативні компоненти (виконання рішень, реалізація цілей, досягнення творчих результатів); почуттєво-емоційні компоненти діяльності.

Серед провідних якостей творчої особистості вчений називає такі системні риси, як: спрямованість на пошук гармонії в світі, на здійснення продуктивної творчої праці, гуманістична спрямованість, зацікавленість, цілеспрямованість, наполегливість, почуття відповідальності, оригінальність, уникнення шаблону, інтелігентність, старанність, прагнення до самовдосконалення та ін., тобто ті якості, які забезпечують творчо обдарованій особистості повну творчу самореалізацію.

Як видно з цього переліку, В.В. Рибалка вважає, що при визначенні творчої особистості доцільно виходити із розуміння її як суб'єкта творчих соціальних відносин і продуктивної діяльності з притаманними йому розвиненими, системно пов'язаними якостями або, іншими словами, соціально обумовленою системою психічних властивостей [265, 25].

З поглядами В.В. Рибалки певною мірою солідаризується С.О. Сисоєва, підкреслюючи, що характерною ознакою творчої особистості є наявність у неї “розвинених, системно пов'язаних творчих якостей, які забезпечують створення нових, суспільно значущих результатів” [290, 91]. Дослідник визначає такі структурні блоки творчого потенціалу (творчих можливостей) учнів: 1) підсистема спрямованості (позитивне уявлення про себе; творчий інтерес; потяг до пошуку нової інформації тощо); 2) підсистема характерологічних особливостей особистості (сміливість; готовність до ризику; ініціативність; цілеспрямованість; наполегливість; працелюбство; емоційна активність); 3) підсистема творчих умінь (здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей; розвинуте уявлення, фантазія; вміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію тощо); 4) підсистема індивідуальних особливостей (дивергентність мислення; точність пам'яті; асоціативність; пошуково-перетворюючий стиль мислення) [290, 128-129].

Отже, у науковій літературі в цілому відображається позитивний імідж творчо обдарованої особистості, з діяльністю якої пов'язують нові відкриття, досягнення у різних сферах життя суспільства. Разом з тим привертає увагу той факт, що деякі творчо обдаровані представники молодого покоління, не дивлячись на свої досягнення, володіють такими якостями характеру, які інколи досить негативно сприймаються іншими людьми, а саме: відсутністю уваги до умовностей та авторитетів; великою незалежністю в судженнях; тонким почуття гумору; відсутністю уваги до порядку і встановленої організації роботи; яскравим темпераментом. Дослідження деяких науковців показують, що дуже високий рівень креативності в особистості часто відіграє деструктивну роль, що призводить до зниження успіхів у навчанні, появі міжособистісних та внутрішньоособистісних конфліктів [342, 12].

Зокрема, К.О. Абульханова-Славська з цього приводу зазначає, що людина, яка творчо себе реалізує, дуже часто наштовхується на неприйняття, нерозуміння або навіть осуд оточуючих. Її вважають егоїстом, себелюбцем. Вона або починає доводити свою правоту, або внутрішньо відмовляється від власної індивідуальності, що призводить до затримки у розвитку, у творчій самореалізації, застійним явищам [4, 101-102].

При цьому, на думку Н.Ф. Вишнякової, у креативно обдарованих особистостей часто проявляється знижений рівень самооцінки та соціальної впевненості, у поведінці спостерігається занепокоєння, присутність комплексів. Автор вважає, що причинами означених явищ є постійне почуття незадоволеності внаслідок завищеної вимогливості до себе і відчуття недосконалості творчого результату; критичне ставлення до себе, страх не виправдати довіру оточення; високий рівень тривожності, підвищена чуттєвість до невдач; невисокий рівень комунікативних та організаторських здібностей, що може викликати агресію і комплекси. Ці негативні фактори, що впливають на креативно обдаровану особистість, на думку дослідниці, ускладнюють виявлення і розвиток творчої обдарованості індивідів [48, 86].

При цьому слід сказати, що якості, якими володіє творча особистість (неординарність, гнучкість і швидкість мислення, прекрасно розвинуте мовлення, здібності організатора, висока чутливість, схильність до критичного ставлення до себе й оточуючих), можуть як допомагати їй у творчій діяльності, так і бути джерелом конфлікту. Крім того, обдарованим особистостям у разі нерозуміння їх оточуючими інколи притаманна агресивність (непряма, вербальна, фізична); неприязнь до школи, якщо шкільна програма їх не цікавить; обдаровані діти часто нетерпимі до дітей з нижчим інтелектуальним розвитком.

Обдарованим індивідам притаманна невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком; вони не схильні до конформізму, відхиляють стандартні рішення; часто занурюються у філософські проблеми сенсу життя і смерті, потойбічного життя, релігійних вірувань; їм притаманний потяг до досконалості; не заспокоюються, не досягнувши вищого рівня, тому мають постійне відчуття незадоволеності; критично ставляться до власних досягнень, часто незадоволені ними, звідси відчуття власної неадекватності й низька самооцінка; такі особистості ставлять перед собою нереалістичні цілі; вони зверхчутливі, сприймають слова або невербальні сигнали як вияв неприйняття себе оточуючими. Тому, не випадково, творчо обдаровані діти за рішенням Всесвітньої організації охорони здоров'я [257] входять до групи ризику поруч з розумово відсталими, неповнолітніми порушниками, дітьми алкоголіків.

Отже, окреслені проблеми вимагають як всебічного вивчення феномена творчої обдарованості, психологічних особливостей творчо обдарованих, умов їх творчого розвитку (а в першу чергу – розробки форм, методів, засобів, технологій відповідної психолого-педагогічної підтримки), так і створення оптимального соціально-педагогічного середовища з розвитку творчої обдарованості молоді.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що у проведених психологами дослідженнях якостей творчої особистості, як справедливо зазначає В.В. Рибалка, гостро відчувається відсутність єдиних засад їх групування, усвідомлюється потреба в їх систематизації на основі загальної психологічної структури особистості [265, 14].

Основним проявом обдарованої особистості, як слушно зауважує Л.Л. Гурова [80], є її творче мислення. З цією аксіомою в основному погоджуються всі психологи. У психологічній літературі творча діяльність часто співвідноситься з продуктивною, евристичною діяльністю та продуктивним творчим мисленням. Західні вчені, вивчаючи проблеми творчого мислення людини, виявили, зокрема, такі причини його відсутності, що перешкоджають творчому розвитку індивіда: нерішучість (небажання мати смішний вигляд); конформізм; неадекватність в оцінці своїх дій, а тому – їх приховування; чутливість до критики, а також тактовність, ввічливість, і як наслідок – невміння постояти за себе, відкрито виступити, обґрунтувати свою думку, не зважаючи на ставлення оточуючих [307, 160-161].

Таким чином, творче мислення, виступаючи важливим компонентом творчої діяльності й творчого розвитку особистості, вимагає, з одного боку, розвитку мотиваційних, вольових, характерологічних якостей особистості, а з іншого – таких якостей мислення, як широта, глибина, послідовність, зосередженість, чіткість думки, критичність, здатність знаходити нові рішення поставлених завдань, що поступово переходять від простих до складних.

При цьому Л.В. Шелестова, Л.Л. Момот [361] підкреслюють, що більшість авторів у своїх дослідженнях особливо виділяють саме інтелектуальний компонент як основу творчих здібностей, які можна назвати творчими у вузькому значенні слова. Саме вияв цих властивостей характеризує діяльність особистості як творчу.

Однією з проблем при розгляді механізмів дії творчого мислення особистості виступає співвідношення між її інтелектуальними здібностями та креативністю. Серед спеціалістів немає єдиної точки зору у питанні, чи є креативність фактором, невіддільним і залежним від інтелекту або інших чинників чи – самостійним психологічним фактором. Так, на думку Д.Б. Богоявленської [29], творчість – це нестимульована інтелектуальна активність, яка проявляється у прагненні вийти за межі поставленої проблеми, а Е. Торренс (як вказує С.Л. Марков [182, 157]), навпаки, в так званій “теорії інтелектуального порога” стверджує, що при IQ нижче 115 – 120 інтелект і творчу здібність можна розглядати як єдиний фактор, а при IQ вище 120 креативність стає незалежним показником.

Здійснюючи аналіз особистісних якостей творчої обдарованості особистості, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна звертає увагу на їх відмінність у характеристиці індивідів із різним співвідношенням інтелекту і креативності. Так, особистостям із високою креативністю і високим інтелектом притаманна соціальна активність, прагнення привернути до себе увагу, незалежність, товариськість, популярність серед товаришів, самовпевненість, інколи навіть зверх агресивність.

Індивіди з високим рівнем креативності, але низьким інтелектом, навпаки, непопулярні серед ровесників, уразливі, знаходяться у конфлікті з собою та оточенням. Учні високоінтелектуальні, але низькокреативні, як правило, самовпевнені, не проявляють соціальної активності, боляче реагують на академічні невдачі. Нарешті, індивіди з низьким інтелектом і низькою креативністю ще більш самовпевнені, прагнуть до соціальної активності, але не до ініціативи, пасивні, замкнені, постійно шукають засобів психологічного захисту і компенсації здібностей, яких не вистачає.

Заслуговує на увагу той факт, що після проведення відповідних тренувань на креативність в учасників експериментальної групи з'явилась спільна риса – прагнення до лідерства [97, 171-172]. Вивчення процесів творчого мислення передбачає дослідження й інших психічних явищ: емоцій, пам'яті, волі, уяви, фантазії тощо (Л.С. Виготський [57], О.К. Тихомиров [325], П.М. Якобсон [370; 371] та ін.).

Аналіз наукових праць [18; 30; 56; 57; 68; 97; 135] дозволяє стверджувати, що особливе значення у розвитку творчих здібностей особистості відіграє творча уява та фантазія. У творчому акті ці два процеси є нерозривними у взаємодії один з одним. Це процес образного мислення, в який необхідно залучати молодь, щоб заохотити її до творчості. Під уявою філософи та психологи розуміють здатність людини створювати у своїй свідомості нові образи [331, 67-68].

Уява – це процес побудови образу продукту діяльності ще до його виникнення, а також створення програми поведінки у тих випадках, коли проблемна ситуація характеризується невизначеністю [259]. Отже, продуктивна (активна) уява, як невід'ємний елемент творчої діяльності, на відміну від репродуктивної (пасивної), передбачає самостійне створення нових образів, які реалізуються в оригінальних продуктах діяльності, інакше кажучи, нові образи, які з'являються в уяві людини, будуються у свідомості на основі раніше засвоєних елементів оточуючої дійсності. Л.С. Виготський з цього приводу слушно зауважує, що уява є перетворюючою, творчою діяльністю, яка спрямована від конкретного до нового конкретного, а одним із головних факторів, що забезпечують розвиток творчої фантазії, є “мислення в поняттях” як основа створення нових образів [56].

На основі довготривалих досліджень зарубіжні вчені Ж.-П. Сартр [284], З. Фройд [337] та ін. поступово дійшли висновку про обов'язкову наявність у процесі творчості цих ознак, що підтвердилося пізніше й дослідженнями вітчизняних психологів. З цього приводу, зокрема, В.О. Моляко говорить, що найбільшу роль у реалізації творчого потенціалу відіграють компоненти мислення та уяви, які “детермінуються і організуються стратегіями і тактиками – унікальними особистісними утвореннями, системами, які водночас відображають генетичні й набуті настанови, диспозиції, навички та вміння різного масштабу та суб'єктивного забарвлення і, певним чином, адаптуються в конкретних умовах творчої діяльності” [199, 9].

Окрім того, Л.І. Шрагіна називає уяву необхідним елементом будь-якої творчої діяльності людини, що забезпечує побудову образів продуктів праці;

створення програми поведінки у невизначених проблемних ситуаціях; засіб створення образів моделей процесів або об'єктів. Отже, уява як психічний процес дає змогу зробити прогноз результатів праці, передбачити їх кінцевий результат і всі проміжні стадії, зорієнтувати людину під час її творчої діяльності [363, 16]. На думку дослідника [192, 25], найвищий підйом творчої уяви – це стан натхнення (або інсайт – осяяння). Інсайт трактують як уможливлення розв'язання важкої проблеми, над якою людина довго, інколи безрезультатно працювала.

Практика доводить, що розвиток творчої уяви стимулює інтерес молоді до різних видів творчої діяльності (літературної, образотворчої, музичної, театральної тощо). За дослідженнями Р.О. Семенової [286], художньо обдарованим індивідам притаманні прекрасна пам'ять усіх видів (образна, моторна тощо), логічність та симультанність сприймання, уяви та мислення; високий рівень сприймання простору та часу, високі можливості структурування матеріалу (акустичного, візуального тощо), швидкість реакції, кмітливість.

Творча уява і мислення, а також естетичні почуття, яскраві й наочні образи пам'яті, чуття мови в літературних творах [77; 114] та особливості зорової пам'яті, яка сприяє створенню яскравих образів – у художніх задатках є провідними властивостями в літературних і художніх здібностях, але особливу роль у розвитку цих властивостей відіграють, безперечно, компоненти творчої уяви і фантазії.

До того ж, як зазначає С.А. Ізюмова [117, 6], у літературно-обдарованих особистостей у процесі творчості внаслідок діяльності більш активної правої півкулі проявляються такі когнітивні здібності, як здатність до деталізованого збереження зорових об'єктів, розвиток чуттєво-конкретних видів мислення, розвинена здатність мислити образами; серед особистісних якостей таких особистостей дослідниця виділяє здатність піддаватися почуттям, емоційну неврівноваженість, значну відкритість на світ, людей, низький контроль поведінки, мрійливість із яскравими фантазією та уявою.

Мотиваційними особливостями літературно-обдарованих є: потреба у нових враженнях, перевага соціальних мотивів над пізнавальними, прагнення до становлення особистості, самопізнання, потреба у самовдосконаленні у сфері почуттів і характеру, потреба в яскравому, насиченому подіями житті, нарешті, потреба особистісної самореалізації.

Мистецтво творчого мислення передбачає використання як сили уяви, так і можливостей підсвідомості. П. Вайнцвайг з цього приводу зазначає: “У багатьох людей два розумові процеси – інтуїтивний і логічний – знаходяться в антагоністичному протиріччі, ...але для розвитку творчого потенціалу необхідна взаємодія обох видів сприйняття. Інтуїція – це не містичний процес, а місток між підсвідомістю і свідомістю. Інтуїція заснована на безмежних здібностях підсвідомості приймати, обробляти та зберігати інформацію” [44, 144].

Хоча, слід сказати, що психологічний механізм інтуїції до кінця не вивчений, але, без сумніву, вона відіграє важливу роль у процесах творчого мислення та діяльності людини. А.А. Давиденко, поділяючи погляди

канадського дослідника Г. Сельє, підкреслює значення інтуїції у творчих процесах [81, 30] і вказує, разом з тим, на тісний зв'язок інтуїції та уяви.

Цю думку поділяють і вітчизняні вчені О.І. Клепиков та І.Т. Кучерявий, які відзначають, що творчий процес неможливо уявити як без уяви, здатності фантазувати, так і без інтуїції. Отже, можна сказати, що творчість не є випадковим результатом діяльності, хоча за даними опитування 232 американських учених 83% респондентів знайшли вирішення тієї чи іншої проблеми в результаті мовби несподіваного спалаху інтуїції, чим і підтверджуються слова Л.С. Виготського про те, що уява – “це несвідома здатність комбінувати факти новими способами, а інтуїція – це здатність переносити потрібні уявні образи до свідомості” [56, 327-350].

Отже, можна сказати, що інтуїція відіграє роль своєрідної “підказки” у способах розв'язання певної проблеми. Особливо важливу роль інтуїція відіграє у становленні художньо-обдарованої особистості. Інтуїція – це складне психологічне явище, що концентрує в собі емоції, почуття, естетичні потреби, переконання стосовно форми, просторово-часових параметрів, кольору і т.д. [134, 139], причому воно сприяє розвитку фантазії, уяви людини, її асоціативного, естетичного мислення – якостей, необхідних для розвитку художніх здібностей індивіда.

Як свідчить емпіричний матеріал, при розв'язанні певної проблеми, вирішенні певного творчого завдання інтуїція допомагає включити в поле уваги, інтелектуальної сфери особистості відповідну інформацію про оточуючу дійсність, що зберігається у підсвідомості людини, тим самим розвиваючи пізнавальну активність особистості. Тому нам близькі погляди вчених Д.Б. Богоявленської [29], С.Л. Рубінштейна [272; 273], Я.О. Пономарьова [240], О.К. Тихомирова [325] та ін., які підходять до розгляду творчої діяльності як взаємодії двох рівнів: свідомого і підсвідомого. Свідомий процес творчості включає: набуття нових знань і навичок, освоєння мисленневих операцій, логічних правил та перевірку. У підсвідомому провідна роль належить інтуїції, уяві, фантазії. Особистість, інтегруючи знання на усвідомленому рівні й інтуїцію, виробляє нові знання як підґрунтя для нових варіантів вирішення завдань [123, 34-37].

Дослідження процесів розвитку творчої обдарованості студентської молоді неможливе без вивчення мотиваційних складових цього процесу. Експериментальне дослідження потреб і мотивів було розпочато у вітчизняній психології О.М. Леонтьєвим [169] та його учнями (Л.І. Божович [31], О.В. Запорожець [110] та ін.). Мотиви – це особливий рід спонук людської поведінки. На думку Л.І. Божович, розвиток мотиваційної сфери людини є центральним ланцюгом у формуванні особистості, її потреб, бажань, устремлень і намірів. Залежно від розвитку мотиваційної сфери здійснюється розвиток і пізнавальних здібностей людини, його навичок, умінь, звичок, характеру [31, 66]. Моральні цінності виступають при цьому домінуючими мотивами поведінки особистості.

Водночас О.І. Клепиков, І.Т. Кучерявий вважають [133, 72-73], що мотиваційна сфера, як рушійна сила людської поведінки, посідає провідне місце у структурі особистості. Вона зумовлює її спрямованість, характер,

емоції, здібності, діяльність, соціальні ролі й установки, впливає практично на всі психологічні процеси. Поведінка людини визначається кількома мотивами, що діють одночасно, але найістотнішими мотивами людської діяльності виступають потреби, інтереси, громадський обов'язок і суспільні вимоги, переконання, ідеали.

Процес творчості завжди мотивований, адже для того, щоб творчість проявилася на особистісному рівні, її треба формувати, розвивати, стимулювати, інколи навіть спонукати особу до творчої діяльності, бо мотиваційна сфера особи може або стимулювати реалізацію здібностей особистості, або гальмувати її. Творча діяльність зумовлена в основному внутрішніми силами – бажанням, прагненням, пристрасними пориваннями тощо. У багатьох випадках вона визначається не потягом, а обов'язком – перед суспільством, класом, колективом, сім'єю і т.д.

К.О. Абульханова-Славська також підкреслює, що досить часто основною причиною припинення творчого розвитку особистості, внаслідок якого настає її деградація, виступає зниження або зникнення мотивації, в результаті чого зростають негативні емоції, байдужість. Деградація особистості призводить до вікових змін – настає швидке старіння, якому мало піддаються люди, які зберегли смисл життя і здатність ставити нові життєві цілі й у похилому віці [4, 71-72].

Разом із тим К.О. Абульханова-Славська застерігає, що “якщо у людини є здібності, але немає сили волі, характеру, то ці здібності врешті-решт бездумно витрачаються. Якщо мотив, бажання не підтримані вольовим зусиллям, то здібності можуть зникнути, не втілитися у мету, якщо почуття виходять із-під влади розуму, то людина перестає контролювати свої вчинки і т.п. Узгодженість усіх модальностей, “інструментів” психічного життя особистості примножує її життєві можливості, й навпаки” [4, 268].

Таким чином, у сучасній психологічній науці при дослідженні проблеми творчості та творчого розвитку особистості в основному використовується системний підхід, що реалізується в особистісному та процесуальному відношеннях. Перший передбачає вивчення таких підструктур особистості (як цілісної системи), як: потреби, мотиви, інтереси, знання, вміння, навички, самосвідомість, емоції, почуття тощо. У процесуальному відношенні досліджуються фази, стадії та результати творчості. У цьому процесі, як правило, називаються: фаза підготовки (свідома робота), дозрівання (несвідома робота), натхнення (перехід від несвідомої до свідомої роботи), розвиток ідеї (перевірка дійсності), кінцеве оформлення (свідома робота) [290, 97-98].

Згідно з твердженням Е. Торренса, творчий акт включає в себе: відчуття складності, пошук можливих рішень, генерування та формулювання гіпотез відносно відсутніх елементів й усунення недоліків і прогалин у знаннях, перевірка і переперевірка цих гіпотез та остаточне повідомлення результатів [257, 125]. У процесі роботи з творчою молоддю визначення цих етапів (яке, до речі, є досить умовним) має, в першу чергу, методичне значення, оскільки дозволяє визначати зміст роботи, форми, методи й засоби творчого розвитку

особистості на кожному з етапів, послідовність розвитку тих чи інших якостей творчої обдарованості особистості.

Не викликає сумніву той факт, що для вивчення творчої обдарованості, можливостей та умов її розвитку доцільною є розробка творчої моделі представника певної вікової групи. До речі, Дж. Гілфорд дослідження творчої особистості пропонував розпочинати саме з розробки моделі структури творчої особистості. Суттєвий внесок у розв'язання цієї проблеми був зроблений у середині ХХ століття зарубіжними психологами [94], які представили творчу обдарованість (термін, введений Е. Торренсом [290, 106]) як універсальну творчу здібність людини і розробили відповідні моделі обдарованості (наприклад, “трикільцева модель обдарованості” Дж. Рензуллі; модель обдарованості С. Марланда; “4x4 модель” обдарованості Р. Мілгрем та ін.).

У моделі Р. Мілгрем (за дослідженнями С.Л. Маркова [182, 172]), яка вивчила різноманітні індивідуальні особливості обдарованих і творчих індивідів, основними елементами моделі обдарованої особистості виділено 4 категорії (загальні розумові здібності; спеціальні здібності до певних видів діяльності; загальні творчі здібності, як вміння генерувати незвичайні та високоякісні рішення; творчий хист до праці у певній предметній галузі); дослідниця виявила 4 рівня розвитку здібностей, обдарованості (невиражений; слабкий; середній; глибокий) та 3 типи навколишнього середовища (школа; родина; суспільство), в якому розвивається і реалізується обдарованість дітей і молоді.

А, скажімо, у моделі творчої обдарованості Д. Перкінса, як зазначає В.О. Красноголов [152, 15], виявлено такі її ознаки: орієнтація на естетичні цінності (вихід за межі “чистого” раціоналізму); вміння визначати далеку перспективу (тобто відхід від існуючих стереотипів); рухливість і гнучкість мислення (розгляд альтернативних варіантів); здатність ризикувати, не боячись невдач; вміння поєднувати об'єктивний та суб'єктивний підходи до проблеми, тобто бачити проблему в цілому та довіряти своєму баченню; наявність внутрішньої мотивації творчості.

Учені Б.М. Теплов, С.Л. Рубінштейн основними елементами моделі обдарованої особистості вважають її інтелектуальні, емоційні та вольові якості, темперамент [182, 170-171]. Цю думку поділяє і В.О. Моляко, який вважає, що ідеальна модель творчої особистості, як цілісної системи, має включати три основні складові, а саме: інтелектуальні, вольові, емоційні якості, що об'єднані творчими здібностями [199, 7].

Дещо відмінною є модель творчої особистості студента за О.М. Левченко: 1) творча активність і самостійність особистості (самоактуалізація, здатність до самоосвіти, самовиховання творчих здібностей, самоконтроль); 2) інтелект і креативність особистості; 3) фізична кондиція особистості (спрямованість особистості до підвищення рівня фізичного розвитку і фізичної культури, здатність до фізичного самовиховання) [167, 86-87].

Отже, аналіз відповідної літератури засвідчує, що проблема вивчення феномена творчо обдарованої особистості знайшла своє ґрунтовне відображення як у зарубіжній, так і у вітчизняній науці. Разом з тим і досі

відсутні єдині критерії у визначенні сутнісної основи цього феномена, тому одні вчені (К.О. Абульханова-Славська [4], Д.Б. Богоявленська [29], Л.Б. Єрмолаєва-Томіна [97], Ю.В. Мороз [200], Р.О. Семенова [286] та ін.) при його розгляді виходять із принципу виявлення провідної якості такої особистості (творча активність, творче мислення, творчі здібності, інтелектуальна активність, креативний потенціал тощо); інші (Я.О. Пономарьов [241], В.В. Рибалка [265], С.О. Сисоєва [290] та ін.) – із принципу системного підходу при визначенні якостей такої особистості. Нарешті, третя група дослідників (В.М. Алфімов [7], Н.Є. Артемов [7], Дж. Гілфорд [218], О.М. Левченко [167], С.Л. Марков [182], В.О. Моляко [199], Дж. Рензуллі [218], Г.В. Тимошко [7] та ін.) вважає, що найдоцільніше починати вивчення означеного феномена з окреслення відповідної моделі творчої обдарованості людини.

Таким чином, у науці існує чимало теоретично окреслених моделей творчо обдарованої особистості, в яких, як правило, виокремлюють підструктури інтелектуальної сфери, креативності, мотивації, характерологічно-особистісних якостей тощо. З нашої точки зору, важливе місце в такій моделі повинні займати і світоглядні показники (оскільки відображають духовні, філософські, морально-естетичні погляди людини [11]), що значною мірою визначають суть і спрямованість процесу творчої діяльності. Однак ми вважаємо, що формувати особистість за теоретично визначеною моделлю без певних коректив складно і неефективно, головне – вивчити і створити умови для повноцінного творчого розвитку обдаровань молоді, її творчої самореалізації.

Разом із тим створення моделі творчої обдарованості особистості студента, що має, певною мірою, умовний характер і може бути лише приблизним орієнтиром, необхідне для того, щоб спрямувати увагу педагогів на розвиток тих якостей особистості, що здатні забезпечити її творчий розвиток, результативність творчої діяльності, самореалізацію.

Отже, аналіз вищенаведених підходів до характеристик якостей і моделей творчо обдарованої особистості дозволив нам узагальнити їх та запропонувати своє бачення психолого-педагогічного портрету творчої обдарованості “ідеального” студента, який реалізує себе в художньо-творчій діяльності та розробити відповідну структуру якостей (показників), які ми визначили у такого студента:

1. Світоглядні – філософське сприйняття дійсності, розвинений світогляд, орієнтація на позитивні морально-естетичні, духовні цінності.

2. Інтелектуально-творчі – достатній рівень знань та їх різнобічність, спостережливість, розвинена пам'ять, розвинене художньо-образне мислення, творча уява (фантазія), інтуїція, оригінальність мислення, асоціативність.

3. Мотиваційні – потреба у творчості, потреба у самореалізації, потреба в досягненнях.

4. Емоційно-вольові якості – емоційність, комунікабельність, вольові якості – самостійність, ініціативність, наполегливість.

5. Практично-процесуальні – сформованість навичок літературно-мистецької діяльності, здатність до планування та самоорганізації роботи, навички аналізу та самоаналізу.

Така характеристика особистості студента дозволяє оптимізувати процес практичної роботи з розвитку творчої обдарованості, оскільки ми розглядаємо позанавчальну виховну роботу як процес, що забезпечує створення соціально-педагогічних умов для розвитку даних якостей (показників), а розвиток творчої обдарованості студента – як цілеспрямований соціально-виховний процес розвитку світоглядних показників, інтелектуально-творчих, мотиваційних, емоційно-вольових якостей, практично-процесуальних умінь і навичок студента у процесі позанавчальної діяльності вищого навчального закладу.

1.3. Соціально-педагогічні механізми та чинники розвитку творчого потенціалу студента в умовах позанавчальної діяльності вищого навчального закладу

Не дивлячись на те, що покращення соціального становища молодого покоління є одним із пріоритетних напрямків соціальної молодіжної політики держави (на початок XXI століття за період самостійності України прийнято більше сорока відповідних постанов, розпоряджень та наказів урядового рівня [163, 324]), слід зазначити, що соціалізація представників сучасного молодого покоління України, особистісний розвиток молодої людини відбувається в досить складних умовах політичної нестабільності, наростання кризових явищ у суспільстві, падіння ролі сім'ї як традиційного і досить ефективного інституту соціалізації, окремих засад моралі, зростання соціально-правової незахищеності населення, незатребуваності спеціалістів деяких професій тощо. Внаслідок цього з'являються особистісні проблеми, збільшується кількість правопорушень серед молоді, зростають невпевненість, психологічні стреси тощо.

Це підтверджують дані соціологічних опитувань, проведених, наприклад, серед російської молоді, які свідчать, що вона прагне як до соціально-економічного самоствердження, гарної освіти, престижної роботи, матеріального забезпечення, так і до засвоєння високих етико-естетичних, духовних цінностей, самореалізації [6; 40, 156-157], отже, допомога молоді у самовизначенні, виборі професійного та життєвого шляху, засвоєнні надбань старших поколінь, особистісному зростанні виступає пріоритетним напрямком соціально-педагогічної діяльності. Саме тому, з огляду на тему дослідження, нашим наступним завданням є визначення підходів до розвитку творчого потенціалу студента. Ми визнавали за доцільне розглядати процес творчої обдарованості саме через процеси розвитку творчого потенціалу, оскільки вважаємо, що творчий потенціал – це передумова розвитку творчої обдарованості.

Ми вбачаємо, що розвиток творчого потенціалу студентської молоді буде успішним за умови використання не лише новітніх технологій такої діяльності, сучасних педагогічних досягнень, а й кращих традицій українського стилю соціалізації молоді (поняття “стиль соціалізації” введене Н.М. Лавриченко [163,

108]), її творчого розвитку, а саме: національно-зорієнтованого напряму процесу входження молодшої людини в соціум, у тому числі й її творчого розвитку; її духовного, релігійного характеру; гуманістичної, особистісно-орієнтованої спрямованості освіти і виховання, але, разом з тим, і колективізму як могутнього засобу виховного впливу, адже для українців здавна було характерне поєднання почуття індивідуалізму з приналежністю до великої громади [101].

Саме тому, з огляду на тему дослідження, наступним завданням нашої роботи стало виявлення та аналіз механізмів та чинників розвитку творчого потенціалу студента в умовах позанавчальної діяльності вищого навчального закладу.

Термін “механізм” (з грецької – знаряддя, машина), як правило, вживається у механіці, природничих науках. Довідникові видання [293, 316; 298, 808] визначають це поняття як систему з’єднаних між собою деталей машин, які можуть виконувати певні рухи завдяки споживанню механічної енергії; як пристрій для передачі й перетворення рухів, що являє собою систему тіл (ланок), в якій рух одного чи декількох ведучих тіл викликає певні рухи інших тіл системи. Це поняття вживається і у значенні внутрішнього устрою, певної системи чогось, наприклад, державний механізм управління; також як сукупність станів і процесів, із яких складається певне явище (фізичне, фізіологічне і т.п., тощо), наприклад, механізм мислення.

У науковій літературі [21; 202] та сучасній соціально-педагогічній практиці активно використовується термін “соціально-педагогічні механізми”. Це поняття, з нашої точки зору, розкриває ту сукупність засобів та прийомів у кожному конкретному випадку соціально-педагогічної діяльності, що дозволяє вирішувати різноманітні соціально-педагогічні завдання при роботі з різними категоріями клієнтів. Цілком зрозуміло, що оптимально підібрані способи розв’язання певної соціально-педагогічної проблеми дозволяють вирішувати її якомога найрезультативніше.

Оскільки соціальна педагогіка інтегрує в собі знання багатьох наук про особистість та її розвиток, то *соціально-педагогічні механізми* актуалізації творчих інтересів студентів у позанавчальній діяльності розглядаються нами як комплекс педагогічних, психологічних, соціологічних та суто соціально-педагогічних способів і прийомів, що дозволяють ефективно вирішувати поставлені завдання.

Як свідчать результати сучасних наукових досліджень, соціалізація молодого покоління, зокрема, творчий розвиток дітей, підлітків, молоді відбувається в умовах взаємодії з різноманітними чинниками, які різною мірою впливають на нього [21; 202].

У сучасній науковій літературі поняття “чинник” (від лат. factor – той, що робить, виробляє) визначають як причину, рушійну силу певного процесу, явища, що визначає його характер або певні його риси [298, 1408]; а, скажімо, у філософії навіть існує теорія факторів – поняття, що традиційно використовують для означення соціологічних концепцій, які намагаються

пояснити суспільний розвиток впливом ряду “рівноправних факторів”: економіки, релігії, моралі, техніки, культури і т.п. [332, 712].

Ми визначаємо *чинники розвитку творчого потенціалу студента* в умовах позанавчальної діяльності вищого навчального закладу як сукупність факторів впливу на процес ефективної соціалізації студента, що забезпечуватимуть розвиток його творчої обдарованості. Розкриємо детальніше зміст механізмів та чинників розвитку творчого потенціалу студента в умовах позанавчальної діяльності вищого навчального закладу.

Зрозуміло, що творчий розвиток молодої людини неможливо уявити поза історією народу чи нації, до якої вона належить, оскільки людина входить у суспільство як представник певної нації через систему освіти, виховання, знайомство з мистецтвом тощо. Тому ми вважаємо, що дієвим засобом соціально-педагогічного впливу на особистість, важливим чинником, що забезпечує молодій людині не лише засвоєння вітчизняних та світових культурних надбань, а й умови для повноцінної самореалізації і всебічного самовираження, повинно бути як *мистецтво в цілому*, так і *мистецька діяльність особистості* зокрема.

На велику перетворювальну силу мистецтва вказував у своїх працях і В.О. Сухомлинський, який порівнював мистецтво з тим часом і простором, в якому живе краса людського духу, тим самим підкреслюючи здатність мистецтва виховувати душу людини [313]. Крім того, видатний педагог підкреслив високі можливості мистецтва у становленні й розкритті творчого потенціалу дітей та молоді.

На значні потенційні можливості мистецтва у справі виховання підростаючого покоління вказували видатні українські педагоги, зокрема, С.Ф. Русова підкреслила значення художнього слова в творчому розвитку особистості [274, 153], зазначивши при цьому, що мистецтво сприяє розвитку духовної свідомості, формує естетичний смак, розвиває в людині емпатійні якості [274, 147]. Не можна не погодитися і з думкою Б.М. Тимківа, що будувати виховання у відриві від національної культури – то лишити молодь без роду та племені [323, 54].

Як слушно зауважують науковці [155; 220], у процес виховання має бути задіяний весь величезний потенціал національної культури – “багатющі засоби рідної мови” [220, 121], історія рідного народу, етнографічне, літературне, фольклорне краєзнавство, національна міфологія, фольклор, національна символіка, релігійні та виховні традиції, національні звичаї і обряди, народна творчість, і, звичайно, національне мистецтво. При цьому дослідники підкреслюють, що “як окрема творча особистість, так і масова творчість молоді найуспішніше формуються на основі практичного оволодіння різноманітними видами, жанрами народного та професійного мистецтва” [220, 127].

Значний потенціал у справі творчого розвитку молоді має *художня література*, творчість літераторів рідного краю [135]. Так, скажімо, при організації та проведенні культурних заходів у вищих навчальних закладах України (для прикладу – Чернігівщини), спрямованих на творчий розвиток особистості студента (вечорів, диспутів, вікторин і т.п.), можна використати

матеріали з життя та творчості відомих українських письменників, поетів, драматургів, режисерів, музикантів (Г. Барвінок, Л.І. Глібова, О.П. Довженка, М.М. Коцюбинського, М.В. Лисенка, М.Т. Рильського, П.Г. Тичини, Т.Г. Шевченка та ін. [348]), які жили і творили на Чернігівщині (або в різний час відвідували цей край), а також зарубіжних культурних діячів, життєвий та творчий шлях яких так чи інакше пов'язаний із чернігівським краєм (М.І. Глінки, О.С. Грибоєдова, О.С. Пушкіна та ін. [348]). Отже, педагогічна наука незаперечно визнає великі виховні, творчо-розвиваючі можливості національної літератури і мистецтва, знайомство з якими конче необхідне у вихованні сучасної української молоді, а тому як навчання, так і виховання студентів на традиціях нашого народу виступає сьогодні одним із найголовніших завдань вищої школи [100, 158].

Таким чином, мистецтво має унікальні можливості не лише як соціально-педагогічний чинник виховного впливу на молодь, її етичного, естетичного виховання, певного витончення внутрішнього світу, духовного зростання, а й розкриття та розвитку задатків, творчих здібностей, обдаровань. Це відбувається, в першу чергу, в процесі художньо-мистецької діяльності самої особистості, що сприяє розвитку особистісних якостей індивіда: уяви, фантазії, інтуїції, творчого мислення, активності, індивідуального стилю діяльності тощо [222, 188].

Отже, в процесі “взаємодії” мистецтва й особистості відбувається її художньо-естетичний розвиток [103, 111; 274, 147], під яким учені розуміють зумовлене силою мистецтва зростання рівня естетичної, художньої культури людини, її естетичних якостей та художніх здібностей, процесу та результатів діяльності [222, 187]. Саме *твори мистецтва* здатні пробуджувати, з одного боку, потенціал особистості, стимулювати її саморозвиток, здатність до самореалізації, а з іншого – створювати можливості для самостійної творчості, що, на думку І.Д. Бега, є “найвищим суспільним проявом людини, її духовною вершиною і життєвою цінністю” [24, 9].

До речі, свого часу на це вказувала С.Ф. Русова, підкреслюючи, що підростаюче покоління треба обов'язково вчити мистецтву, оскільки саме воно має дуже велике естетичне виховне значення, сприяє розвитку творчих уявлень підростаючого покоління. Разом із тим учена вважала, що виховання не повинно ставити собі за мету, “щоб усі діти стали артистами, художніми майстрами”, а створювати умови для розвитку їх творчого мислення, естетичного смаку, художніх вражень, творчої особистості в цілому [274, 147]. Для “кращого виявлення мистецької творчості” [274, 151] підростаючого покоління видатний педагог радила педагогічним працівникам розвивати вольові якості дітей, їх самосвідомість, надавати їм соціально-педагогічну підтримку.

Дослідження процесів впливу мистецтва на розвиток творчого потенціалу особистості студента відображено у працях Л.А. Ази, Н.А. Бега [335], І.І. Загарницької [103], В.І. Казачкова [335], О.М. Отич [222]. Вплив окремих видів мистецької діяльності у процесі художньо-творчого розвитку особистості досліджувався у працях А.Й. Капської [125; 126], Ж.В. Петрочко [234], Н.Й. Ребрик [263], Р.О. Черкашина [347], Н.С. Чернявської [350] (літературна

творчість); М.М. Барахтяна [17], М.А. Дергач [86], М.В. Каранди [128], Р.І. Короткової [146], Ю.І. Рубіної [270; 271], С.Р. Хімко [340], В.М. Шахрай [355] (театральна діяльність); Б.А. Бриліна [36], О.О. Левченка [166] (музична творчість); О.М. Отич [223] (хореографічна творчість); Є.А. Антоновича [13] (декоративно-прикладне мистецтво), К.В. Щербакової [365] (образотворча діяльність).

Так, наприклад, при використанні засобів мистецтва слова спостерігається подвійний вплив на духовний розвиток особистості як із боку змісту літературного твору, так і з боку виконавської майстерності. У процесі навчання мистецтву слова відбувається знайомство з кращими зразками національної та світової літератури, формується світогляд людини, культура її почуттів, виокремлюються життєві орієнтири особистості, розвивається творча уява, увага до слова, реалізується творчий потенціал особистості.

Науковці називають різноманітність форм роботи (або, інакше кажучи, соціально-педагогічних чинників у літературно-мистецькій діяльності) з дітьми та молоддю, в процесі якої відбувається оволодіння мистецтвом слова, а водночас і вплив його на учасників [234, 311]. До простих форм відноситься бесіда, диспут, вікторина, літературна зустріч, літературна гра, літературний календар тощо; до складних – усний літературно-мистецький журнал, тематичний вечір, літературне свято (зокрема, краєзнавче літературне свято [359]), літературний конкурс, літературне змагання – КВК [64], літературний ярмарок, заочна подорож, літературний аукціон, літературний турнір [211].

Прикладом комплексних форм виховної роботи є тематичний день та тематичний тиждень. Найбільш оптимальною та ефективною формою організації літературної діяльності дітей та молоді спеціалісти вважають гурток художнього слова (літературне товариство, клуб, літературна студія [258; 267], літературно-творче об'єднання, літературна вітальня [85], літературно-музичний салон [216], студія художнього читання [120]).

Дієвою формою організації виховної діяльності з розвитку творчого потенціалу студентів є *літературні студії*, що набули поширення в практиці позанавчальної діяльності вищих навчальних закладів України протягом останніх десятиліть (див. параграф 2.2). Одними із соціально-педагогічних чинників розвитку літературно-творчих здібностей студентів у літературній студії є літературно-мистецькі, а саме літературно-художні, а також літературно-музичні, літературно-театральні, літературно-хореографічні композиції, оскільки завдяки вдалому поєднанню в них як елементів позанавчальних форм виховної роботи (зустрічі, конкурси, виставки т.п.), так і різноманітних видів літературної та мистецької діяльності студентів (декламування, виразне художнє читання, акторська гра, танок, малювання тощо) відбувається більш ефективно, емоційно-насичене сприйняття художнього слова, творів літератури і, врешті-решт, розвиток творчого потенціалу особистості.

Отже, важливими соціально-педагогічними чинниками в діяльності літературної студії є творчі дискусії, самостійна робота учасників студії, аналіз діяльності, а також творчі зустрічі, вечори, літературні конкурси, літературно-мистецькі композиції тощо. Літературно-мистецька студія у вищому навчаль-

ному закладі, поєднуючи у своїй роботі різноманітні форми організації та види творчої діяльності студентів, дозволяє розвивати їх творчий потенціал не лише засобами художнього слова, а й використовуючи елементи театрального, музичного, хореографічного, образотворчого та інших видів мистецтва, посилювати вплив засобів художнього слова, літературних творів на творчий розвиток особистості.

Наприклад, *театральне мистецтво*, як і мистецтво слова, виступає дієвим чинником літературно-творчого розвитку дітей та молоді [137; 277], оскільки, як справедливо зауважив Л.С. Виготський, театральна творчість (або драматизація) безпосередньо близька літературній [57, 61]. Причому це може відбуватися як за умови активного сприймання дії вистави, так і за умови залучення студентів до власної творчості через інсценування різних сюжетів, тем, запропонованих у межах навчально-виховного процесу, а також завдяки опануванню технікою мови та акторської гри під час власної творчої діяльності [86, 61]. Прикладом вдалого поєднання літературної та театральної творчості, як засобу літературно-творчого розвитку особистості, є поетично-фольклорний театр [271].

Отже, на думку Р.І. Короткової [146, 33], знайомство з основами театрального мистецтва сприяє формуванню творчої особистості студента, розкриттю його творчого потенціалу, загальному етичному та естетичному вихованню, формуванню художніх смаків, розвитку творчих здібностей. До того ж, як зазначає М.В. Каранда [128], літературно-театральна діяльність, виконуючи реабілітаційну та соціалізуючу функції, сприяє творчому розвитку не лише здорової студентської молоді, а й студентів із обмеженими фізичними можливостями, тим самим забезпечуючи їх повноцінну, позитивно спрямовану соціалізацію.

Творча співпраця студентів (у першу чергу, завдяки використанню психодраматичних технік: презентації у колі, виконання ролі, обміну ролями, моделювання ролі [128, 171]) забезпечує краще пізнання інших людей, розвиток почуття емпатії, гуманності, терпимості, емоційності, а також спостережливості, інтуїції, ініціативності, самостійності, розвиває мотиваційні якості, вміння й навички творчої літературно-мистецької діяльності тощо. Отже, з точки зору науковців [86, 59; 340, 19], театральне мистецтво допомагає особистості оцінити поведінку певних персонажів, виходячи з власного світогляду, що, в свою чергу, дає можливість накопичувати і збагачувати як власний соціальний досвід, так і регулювати людині власну поведінку в суспільстві.

Таким чином, літературна творча діяльність у поєднанні з театральною (наприклад, організація літературно-театралізованих свят, літературно-театральних вечорів, літературно-театральних зустрічей тощо) допомагає студентам у самопізнанні, визначенні власного потенціалу, творчих можливостей, розвиває пам'ять, художньо-образне мислення, емоційність, комунікативні якості. Участь-гра у театралізованому дійстві сприяє розвитку ініціативи, самодіяльності, створює атмосферу творчого пошуку, умови для саморозвитку, розширює світогляд особистості, сприяє засвоєнню

студентською молоддю загальнолюдських і національних цінностей, у результаті чого з кожною новою творчою роботою особистість розвивається, стає більш досконалою.

Розкриттю та розвитку творчої обдарованості студентів сприяє й використання таких форм виховної діяльності (літературно-музична вікторина, літературно-музичний вечір, літературно-музичний конкурс тощо), в яких вдало поєднуються художнє слово і *музика*. На великий виховний потенціал музичного мистецтва вказували діячі науки, культури, педагогі багатьох поколінь: Арістотель [366, 170], В.О. Сухомлинський та ін.

Ефективним засобом реалізації творчого потенціалу студента в його позанавчальній діяльності виступає також і *хореографічне мистецтво*. Поєднання літературних та хореографічних засобів у різноманітних формах творчої діяльності студентської молоді (наприклад, у літературно-хореографічних композиціях) дозволяють розвинути творчу фантазію, уяву, асоціативне мислення, спостережливість, інтуїцію, оригінальність студентів (скажімо, під час розкриття засобами хореографії уривку чи повного змісту певного літературного твору).

Творчо-розвиваючі можливості хореографічного мистецтва вивчали В.М. Верховинець [46], О.М. Отич [223]. До речі, О.М. Отич [223, 228-229] зробила внесок у розробку теоретичних та практичних положень вчення про творчий розвиток особистості засобами хореографічного мистецтва. На думку вченої, креативні можливості танцювального мистецтва в творчому розвитку особистості полягають, у першу чергу, в здатності танцю розвивати художні й творчі обдаровання людини, збуджувати її фантазію, стимулювати творчу активність у процесі імпровізації та самовираження під час виконання й створення власних танцювальних композицій, тобто стимулювати пошук власних хореографічних засобів освоєння дійсності [223, 230-231]. Таким чином, вдале поєднання тих чи інших видів мистецтва в певних формах виховної роботи значно збагачує потенціал літературної-мистецької діяльності студента, спрямованої на розвиток його творчої обдарованості.

Отже, мистецтво, як специфічна форма відображення дійсності, виконує різноманітні суспільні функції (суспільно-перетворюючу, пізнавальну, передачі досвіду, компенсаторну, виховну, комунікативно-емпатійну, сугестивну, гедоністичну та ін.). Воно не лише “вводить” молоду людину в світ культурних цінностей цивілізації, а й допомагає у формуванні її духовного світу, естетичних смаків, вихованості, а також створює умови для самовираження, самореалізації молоді. Таким чином, можна виділити такі аспекти мистецтва, зокрема, мистецтва художнього слова та літератури щодо розвитку творчого потенціалу особистості:

- як важлива складова культури українського народу та світової цивілізації, мистецтво створює можливість ознайомлення або поглиблення загальних знань молоді людини (традиції, звичаї, фольклор, національна література як українського, так й інших народів світу), що викликає в неї інтерес для можливого особистісного розвитку;
- допомагає у формуванні та розширенні світогляду;

- вчить розуміти і цінувати прекрасне, виховує культуру естетичних почуттів студентської молоді, її етико-естетичну свідомість, формує художні смаки;

- виступає чинником активного, діяльного за своєю основою розвитку творчого потенціалу, створюючи умови не лише для пасивного сприйняття літератури і мистецтва, а, в першу чергу, самостійного творчого пошуку та літературно-мистецької діяльності.

Отже, мистецька сфера відкриває найбільші можливості у мобілізації та реалізації творчих здібностей як дітей, так і людей будь-якого віку. Таким чином, *мистецтво відіграє роль важливого чинника в активізації внутрішніх сил людини*, є втіленням її творчої енергії, з приводу чого слушно зауважував Л.С. Виготський, який писав, що творчий мистецький процес розвиває “...особистість, збагачує її новими можливостями...” [58, 247].

Важливим чинником творчого розвитку молоді є також і *молодіжна субкультура*, характерними ознаками якої є специфічні для молоді ціннісні орієнтації та норми поведінки, певні джерела інформації, своєрідні захоплення, смаки, способи проведення дозвілля, специфічна мова, особливості одягу та зовнішності. Сучасні дослідники [54] розглядають поняття “субкультура” як автономне культурне утворення у межах домінуючої культури, як специфічний спосіб диференціації регіональних та національних культур, як спосіб визначення та опису незначних культурних змін, що відбуваються у межах домінуючої культури, як особливу форму організації людей, нарешті, як сукупність норм, що протистоять домінуючій традиційній культурі та розглядаються нею як така, що порушує її цілісність.

Молодіжна субкультура визначається С.І. Левіковою [165] як езотерична, урбаністична культура, яка створена молоддю для себе, як “елітарна” (тобто не для всіх) культура, покликана ввести молоду людину в суспільство, як певна підсистема всередині офіційної, так званої материнської, базової культури суспільства; В. Кулік, Т. Голобуцька, О. Голобуцький [157, 336] розуміють молодіжну субкультуру як основну форму неформальної ініціативи в молодіжному середовищі.

Носіями цієї, характерної для індустріальних суспільств, культури стають учасники неформальних молодіжних організацій та об’єднань. Виникнення і характер молодіжних субкультур, що виникають у сучасних індустріальних країнах, можна пояснити, з одного боку, прагненням молоді до спілкування з ровесниками, а з іншого – намаганням втекти від духовної самотності в сім’ї, суспільних інститутах, суспільстві взагалі, які часто сприймаються деякими молодими людьми як ворожі, що заважають їх самоствердженню. Не останню роль у виникненні молодіжних субкультур відіграє і криза духовних цінностей, що охопила сучасний світ. І як результат – поява так званого методу “шок-протесту” [157, 339], що вилився у рухи хіпі, панків, байкерів, бітників та інших молодіжних субкультур [157, 367].

В Україні з початком 90-х років поширилися рухи растаманів, ролерів тощо. Як правило, діяльність багатьох молодіжних субкультур пов’язана з намаганням молодих людей реалізувати себе у різних видах діяльності, в тому

числі, художньо-мистецькій, літературній. Так, наприклад, представники молодіжної субкультури толкієністів (прихильників творів Д. Толкієна, наприклад, твору “Гоббіт, або Туди й назад”) у 90-х роках минулого століття раз на рік проводили у Києві так звані “Гоббітські ігрища” (театралізоване видовище – змагання, виступи, відтворення життя Середземелля за літературним сценарієм, підготовленим майстрами, які розуміються на скандинавській та валлійській міфології, ірландських сагах, давньогерманському епосі, всесвітній історії, творах Д. Толкієна, фентезі-літературі) [157, 401-402].

Представники одного з напрямків толкієністів – сауроністи намагалися реалізувати себе в літературі, випустивши самвидавом Книгу Чину “Одкровення людини без обличчя” та Канонічний Коментар Голосу Саурона “Шляхи проникнення волі Темного Владика у свідомість української молоді” [157, 404]; так звані дархайці зробили спроби реконструкції естетики та сюжету твору одеського фантаста Л. Вершиніна “Хроніка невірною завтра” [157, 405].

Учасники молодіжної організації, побудованої за принципом субкультури – Поетизоване об’єднання розробки теорії загальнонародного щастя (рос. ПОРТОС), що має всі ознаки релігійної секти (аскетизм, методи психічної корекції, завчання та повтор ідеологічних гасел тощо) в своїй практичній діяльності повинні обов’язково писати 10 віршів на тиждень [157, 406]; ситуаціоністи намагалися реалізувати себе в образотворчому мистецтві, музиці (панк-рок) [157, 412-414]; представники молодіжної субкультури “скінів” – у музиці стилю “ой” [157, 415] тощо.

Здавалося б ініціативу молоді у спробах мистецької реалізації можна було б вітати, якби не один факт: в основному всі ці, нині існуючі в Україні молодіжні субкультури (толкієністи, сауроністи, дархайці, трешери, прихильники К. Кастанеди тощо), як правило, прямо сповідують ідеологію (ідеї містицизму, сатанізму, окультизму тощо) і практику (наприклад, вживання наркотичних речовин) [157, 401-412], яка не лише шкідливо відбивається на психіці й фізичному та моральному здоров’ї молодих людей, відволікає від життєвих проблем, що потребують свого вирішення, а й повністю руйнує молодих людей як особистостей.

Разом із тим слід відзначити, що в сучасній Україні існують молодіжні субкультури, які в цілому сприяють позитивному розвитку, обізнаності молоді у вітчизняній та світовій історії, мистецтві тощо. Наприклад, представники т. зв. “скіфської” субкультури намагаються вивчити культуру перших слов’ян, їх ритуали, традиційне вбрання, символіку, релігійну культуру. “Лицарські” тусовки займаються відтворенням зброї, лицарського одягу, геральдики середньовічних лицарів, а від представників цієї субкультури вимагається не лише знання середньовічної історії, музики, літератури, пісенного мистецтва, лицарських норм поведінки, а й вміння володіти зброєю, їздити верхи, складати пісні, гідно поводитися.

Традиціоналісти спеціалізуються на вивченні культури стародавніх гуцулів, таврів, русинів або ж займаються відродженням мистецько-ремісничих традицій українських гончарів, кобзарів, народних співаків, автентичної музики; представники графіті-тусовки намагаються реалізувати себе у

легальній мистецькій діяльності [157, 399-401]. На жаль, чисельність учасників цих субкультур у порівнянні з молодіжними субкультурами, що існують в Україні, невелика.

Отже, хоча представники більшості сучасних молодіжних субкультур і намагаються довести суспільству свою відокремленість, унікальність, “елітарність”, претендують на оригінальність власних “ідейних” позицій і “творчої” діяльності, існування більшості з них свідчить, як правило, про глибоку кризу морально-естетичних цінностей (що склалися тисячоліттями) як сучасної цивілізації в цілому, так і в молодіжному середовищі зокрема.

Студентська субкультура є складовою частиною молодіжної субкультури будь-якого сучасного індустріального суспільства, одночасно, вона деякою мірою відрізняється від останньої, оскільки студентство є специфічною соціально-професійною групою у зв'язку з її особливою роллю в структурі суспільства (Ю.К. Бабанський, О.С. Власенко та ін.).

На студентський вік припадає процес активного формування соціальної зрілості особистості, завершується (в основному) отримання освіти, зростає трудова, соціальна активність. Із вступом до вищого навчального закладу змінюється соціальне середовище, що викликає необхідність перебудови суспільних відносин особистості. Із початком навчання молоді люди включаються у нове, більш інтелектуально-вимогливе (у порівнянні з молодіжним загалом) середовище, починають формуватися нові стосунки з ровесниками, викристалізовується відношення до майбутньої професійної діяльності та її цінностей, продовжується активний пошук особистої самоідентифікації [193].

Всі ці характеристики відрізняють студентську субкультуру від молодіжної, яка, на думку науковців [21, 81], у загальних рисах має “розважально-рекреативну спрямованість”, при цьому перевага надається зразкам масової західної культури при майже повному нехтуванні надбаннями національної культури. Це підтверджують дані соціологічних опитувань широкого загалу української молоді щодо задоволення нею, наприклад, культурних (у тому числі мистецьких) потреб. Вони свідчать, що представники молодого покоління віддають у цьому питанні перевагу пасивним формам організації культурного дозвілля (читанню – 65% респондентів (переважно читають так звану “легку” літературу – детективи, фантастику, романи [21, 81]); перегляду і прослуховуванню теле- та радіопрограм – 58%; відвідуванню кіно, театрів, концертів – 51% опитуваних; перегляду і прослуховуванню відео- та магнітозаписів – 47%; участі у дискотеках, вечорах відпочинку – 42% респондентів) [305, 143].

Лише 22% з опитаних представників молодого покоління України виявили зацікавленість до заняття художньою діяльністю [305, 143] (для порівняння: в Росії цей показник становить 27% на кінець 20 ст., натомість ще у 1987 році 74% опитаної російської молоді виявляли бажання до заняття художньою творчістю. Сьогодні, наприклад, лише кожний десятий представник студентської молоді Петербурга бажає витратити вільний час на відвідування гуртків-студій. Отже, в цілому як у Росії, так і в Україні відстежується

тенденція до зниження інтересу молоді до заняття художньо-мистецькою діяльністю).

Таким чином, серед відмінностей студентської субкультури від молодіжної слід відзначити, в першу чергу, основний зміст та цілі провідної для студентства, тобто навчально-наукової, інтелектуальної діяльності, спрямованої на отримання майбутньої професії, корисної інформації, а також більш цілеспрямоване формування системи суспільно значущих цінностей, у порівнянні з молодіжним загальом більші можливості для саморозвитку, самовдосконалення, а також створення неформальних студентських об'єднань за інтересами.

Це підтверджують дані соціологічних досліджень [193]. Визначені такі характерні відмінності студентської субкультури від молодіжної: основний вид діяльності – навчально-наукова, інтелектуальна (35%); наявність відомої мети – отримання освіти, певного соціального статусу (20%); професійний зріст – отримання нової корисної інформації (15%); формування системи суспільно значущих цінностей (13%); всебічний гармонійний розвиток особистості (9%); можливість саморозвитку, самовдосконалення (8%); зміст і форми студентської субкультури: неформальні об'єднання (35%); дозвіллево-розважальні заклади (30%); спортивні секції (22%); клубна робота (9%); дослідницькі проблемні групи (5%).

Отже, для студентської субкультури, у порівнянні з молодіжною, характерними є більш широкі можливості для створення неформальних студентських об'єднань для реалізації студентською молоддю своїх наукових, професійних, спортивних, творчо-художніх інтересів. Виникнення неформальних об'єднань пов'язане з неможливістю формальних організацій охопити і регулювати всі процеси функціонування соціуму, що об'єктивно відбуваються у молодіжному студентському середовищі; із своєрідністю дозвіллевої діяльності студента; із прагненням сучасної молоді до “додаткової” взаємодії з ровесниками, остаточного задоволення своїх різнобічних соціальних потреб [238].

Разом з тим, низка протиріч (що існує у практиці виховної роботи вищих навчальних закладів), зокрема, між соціально-педагогічними вимогами до процесу позитивної соціалізації сучасної студентської молоді й неспроможністю виховної сфери вищих навчальних закладів максимально повно врахувати своєрідність субкультури студентства; між об'єктивними передумовами вияву соціальної активності студентської молоді й недостатнім рівнем їх урахування у процесі студентського буття; між орієнтаціями сучасного студентства на винятковість статусу серед інших прошарків молоді (з огляду на інтелектуалізацію діяльності) й безсистемним залученням студентів до педагогічно виваженої суспільно спрямованої діяльності [193] пояснюють чисельне зростання різноманітних самодіяльних студентських організацій і об'єднань (клубів, гуртків, студій тощо), що мають місце в сучасній вищій школі (про що мова піде пізніше).

Таким чином, ефективними чинниками, що можуть забезпечити позитивно спрямовану соціалізацію молоді засобами мистецтва, її творчого розвитку

можуть виступати й *різноманітні асоціації, товариства, творчі клуби, об'єднання, творчі спілки, студії, центри художньої творчості тощо*, що діють у масштабах країни. За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту [194] на березень 2008 року в Україні зареєстровано 87 молодіжних та студентських організацій.

На жаль, проблемами творчого розвитку молоді опікується лише невелика частина з них (Асоціація “КВН України”, Всеукраїнський молодіжний мистецький центр “Перлини сезону”, Об'єднання Студіюючої Молоді “Зарево”, Спілка творчої молоді України “Ліга Артс”, Федерація сучасної хореографії та вокалу України “Прем'єр Ліга”). Значну роботу в плані розвитку творчого потенціалу молоді засобами мистецтва (в першу чергу, шляхом організації різноманітних конкурсів, фестивалів, виставок творчих робіт тощо) проводить Український центр творчості для дітей та юнацтва [96].

Важливими чинниками соціалізації молоді, розвитку її творчих можливостей засобами мистецької діяльності останнім часом в Україні стали академія народних ремесел, а також різноманітні міжнародні та всеукраїнські конкурси й фестивалі (наприклад, Всеукраїнський літературний конкурс сімей-ерудитів “Від роду до роду”, літературний конкурс юних талантів “О мово моя, душа голосна України”, Міжнародний конкурс юних піаністів пам'яті Володимира Горовця (м. Київ), Міжнародний музичний фестиваль “В гостях у Айвазовського” (м. Феодосія) та ін.) [163, 318-319], що проводяться при сприянні громадських та благодійних організацій України. Важливу роботу з творчою молоддю проводять центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді.

Тому для науковця, який займається проблемою вивчення процесів розвитку творчої обдарованості студентської молоді, важливим є дослідження того, наскільки різні суспільні інститути, а, в першу чергу, інститути виховання (тобто спеціально створені суспільством і державою організації, основною функцією яких є цілеспрямоване планомірне створення умов для розвитку людей певного віку та (або) певного соціально-професійного прошарку [205, 98]) можуть забезпечити, полегшити, навчити приймати відповідні рішення, допомогти молодій людині у розвитку власного творчого потенціалу, у виборі та побудові життєвих стратегій.

З нашої точки зору, першочергову роль серед таких інститутів виховання, що можуть забезпечити позитивно спрямований творчий розвиток молоді взагалі й засобами мистецької діяльності зокрема, мають відігравати навчальні заклади різного типу і рівня – школи, гімназії, ліцеї, коледжі й, звичайно, *вищі навчальні заклади*. Саме вони можуть навчити молодь використовувати як навчальний, так і позанавчальний час, особисте дозвілля для ефективної та конструктивної соціалізації в цілому і розвитку її творчого потенціалу зокрема.

До основних, пріоритетних виховних завдань вищих навчальних закладів на сучасному етапі розвитку вищої освіти в Україні дослідники [25; 185; 280] відносять: реалізацію особистісно-орієнтованого підходу до виховного процесу [25; 177; 239], який виходить із того, що студент – не тільки об'єкт, а й суб'єкт виховання; орієнтацію на розвиток індивідуальності кожного студента, його

творчого потенціалу; спонукання студента до участі в різноманітних творчих проектах; створення відповідних соціально-педагогічних умов для реалізації потреб особистості; необхідність постійного вдосконалення змісту, форм, методів виховання.

На жаль, вищі навчальні заклади на сьогоднішній день далеко не повною мірою використовують свій науково-практичний та виховний потенціал для розвитку творчої обдарованості студентів [144, 76-77]. А, разом з тим, саме вони, на нашу думку, можуть стати тим ефективним (а, можливо, і основним) осередком, що дозволить скоординувати дії різних ланок – громадських, державних організацій, творчих спілок, центрів народної творчості тощо та створити ефективні умови конструктивної соціалізації студентської молоді.

Важливу роль у формуванні та розвитку творчої особистості студента може відіграти і взаємодія різних навчальних закладів [136, 50], характерною особливістю якої є об'єднання їх зусиль і потенційних можливостей у справі розвитку творчо обдарованої студентської молоді. Мова йде про взаємодію, спрямовану на обмін думками, практичним досвідом, надання взаємної науково-методичної допомоги тощо.

Саме тому ми цілком поділяємо думку тих науковців [224, 91], які вважають, що “ефективність певних інститутів... та конкретних методів виховання і навчання повинна оцінюватись сьогодні не тільки і не стільки по тому, наскільки успішно вони забезпечують засвоєння і відтворення успадкованих із минулого цінностей і навичок, скільки по тому, чи готують вони підростаюче покоління до самостійної творчої діяльності, постановки і вирішення нових задач, яких не було і не могло бути в досвіді минулих поколінь”.

З огляду на це, особлива роль у підготовці не лише високопрофесійного працівника, а й творчої особистості, здатної оперативно, продуктивно реагувати на реалії життя, належить позанавчальній діяльності у вищому навчальному закладі. Аналіз наукової літератури [1; 61; 70; 185; 191; 217; 245; 280; 287; 288; 319; 358; 360] дозволив зробити висновок про те, що за останні роки значно зросла увага дослідників до різноманітних аспектів ролі та впливу позанавчальної діяльності на процеси соціалізації, соціального становлення, виховання, формування певних якостей, умінь тощо у студентської молоді.

Наприклад, Г.Е. Овчаренко вивчила педагогічні умови соціалізації студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у позанавчальній діяльності [217], С.В. Савченко розробив науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору [280], О.А. Севастьянова дослідила соціально-педагогічні умови соціалізації студентської молоді у виховному процесі вищого навчального закладу [288]. С.Ю. Шашенко розглянула особливості соціального становлення студентської молоді у позааудиторний час [358].

Проблемам формування у студентської молоді різноманітних умінь, цінностей, орієнтацій тощо у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу приділяють увагу в своїх наукових дослідженнях О.О. Гаврилюк [61], А.І. Годлевська [70], О.Р. Медведєва [185], Г.Й. Михайлишин [191], О.М. Поно-

марьова [245], Н.Ю. Сердюк [287], О.М. Тепла [319], І.Л. Шевченко [360]. Р.М. Абдулов розглянув проблему організації позааудиторної виховної роботи зі студентами вищих навчальних закладів недержавної форми власності [1].

Аналіз наукових досліджень, власний практичний досвід дозволив зробити висновок про те, що позанавчальна діяльність у ВНЗ будується за принципом системності, завдяки чому можна вдало поєднати процеси навчання й виховання. Крім того, для її успішного функціонування та виконання основного завдання вищої школи – підготовки високопрофесійного, всебічно розвиненого, творчого працівника вона повинна базуватись на таких *принципах*: гуманізму; демократизму; науковості (тобто, в першу чергу, враховувати психологічні особливості студентського віку); єдності навчально-виховної, науково-дослідної, позанавчальної виховної діяльності; добровільності її учасників; варіативності; особистісно орієнтованого підходу до кожного студента; інноваційності; побудові взаємовідносин між учасниками освітньо-виховного процесу у ВНЗ (адміністрація, викладачі, студенти, співробітники) на засадах діалогічності, взаємоповаги, емпатійності, творчого співробітництва.

О.М. Пономарьова [250], аналізуючи особливості позанавчальної діяльності у сучасних вищих навчальних закладах України, слушно вказує на її значні можливості у справі виховання сучасного студента. Позанавчальна діяльність володіє значним потенціалом інформаційного збагачення студентської молоді, пізнавальними, інтеграційними, діалогічними, регулятивними, ціннісними, контрольними можливостями розвитку студента у ВНЗ.

Крім того, позанавчальна діяльність приховує в собі значні соціокультурні та творчо розвиваючі (креативні) потенції, оскільки дозволяє створити умови для творчого розвитку студента, що, у свою чергу, є однією з важливих складових його позитивно спрямованої соціалізації, успішного професійного, творчого, загальнолюдського становлення.

З цього приводу доречною є думка С.В. Савченко [281, 26] про те, що позанавчальна діяльність (поруч із діалогічним спілкуванням; особистісно орієнтованими виховними ситуаціями; процесами самовиховання, саморозвитку, самореалізації, саморегуляції) є одним із найважливіших механізмів соціалізації студентської молоді. До особливостей позанавчальної діяльності можна віднести й те, що вона, як слушно зауважує дослідник [281, 27], “за своєю суттю, технологічними особливостями гармонійно поєднується з принципами особистісно орієнтованого підходу. Це пояснюється її безпосередньою направленістю на особистість студента, здатністю задовольнити його схильності й інтереси”; для студента вона є добровільною, заснованою на внутрішніх переконаннях, орієнтаціях і мотивації; у сучасному вищому навчальному закладі позанавчальна діяльність є важливою, невід’ємною ланкою студентського життя. Отже, важливою особливістю позанавчальної діяльності є “її висока потенційна можливість ефективно впливати на процес соціалізації студентства” [281, 28].

У позанавчальній діяльності сучасного вищого навчального закладу дослідники виділяють спортивний, трудовий, пізнавальний, художньо-естетичний, культурологічний напрями її функціонування [245], що забезпечує

поєднання багатьох видів та форм діяльності (мистецької, творчої, трудової, спортивної тощо), завдяки чому можна сподіватися на гармонійний, всебічний розвиток студента під час навчання у вищому навчальному закладі.

Позанавчальна діяльність здійснюється як у традиційних формах (кураторські години, бесіди, диспути, тематичні лекції, творчі зустрічі тощо) [67; 280], так і в інноваційних (студентські клуби, різноманітні об'єднання, гуртки). Крім того, останнім часом у практиці позанавчальної діяльності вищих навчальних закладів набули поширення студії з різних видів мистецтва, що мають значний потенціал не лише у справі загальнокультурного, а й, у першу чергу, художньо-творчого розвитку студентської молоді [130].

Говорячи про особливості позанавчальної діяльності у ВНЗ, не можна обминути й її значні виховні можливості у справі підготовки майбутнього фахівця. Ми розглядаємо позанавчальну діяльність як органічно поєднану із виховним процесом у вищому навчальному закладі, оскільки виховання здатне формувати студента як цілісну особистість, сприяти розвитку його індивідуальних особливостей, творчих обдарувань, спонукати до активної творчої діяльності в навчальній та інших її видах, задовольняти потреби студентської молоді у нерегламентованому спілкуванні, розширювати світогляд, сприяти в організації цікавого і корисного для власного саморозвитку дозвілля. Отже, *позанавчальна діяльність визначається нами як соціально-контрольований, особистісно-зорієнтований соціально-виховний процес формування та розвитку особистості студента у різноманітних організаційних формах творчої взаємодії викладачів і студентів.*

З нашої точки зору, для підготовки не лише високоякісного професіонала, але, в першу чергу, творчого працівника, не менш важливе значення має проблема дослідження умов як професійної, так і лідерської (організаційної), волонтерської, художньої тощо самореалізації студента під час навчання у вищому навчальному закладі. У зв'язку з цим ми вважаємо, що саме функціонування органів *студентського самоврядування* у вищому навчальному закладі є одним із важливих соціально-педагогічних чинників, що дозволяє вирішувати цю досить непросту проблему.

Тому студентське самоврядування розглядається нами як один з важливих соціально-педагогічних чинників розвитку творчої обдарованості студентської молоді у ВНЗ. До речі, в сучасній науковій літературі органи студентського самоврядування (поруч із профспілками, громадськими студентськими організаціями, фаховими студентськими організаціями та об'єднаннями за інтересами та іншими студентськими об'єднаннями) визнаються однією із дієвих форм соціалізації студентської молоді в цілому й організації процесів її творчого розвитку зокрема [157, 75-76]. К.Л. Потопа розглядає студентське самоврядування як цілісну систему з певними функціями, повноваженнями, чіткою структурою, визначеними цілями, завданнями і діяльністю, що є основою і стимулом подальшого розвитку самоврядування [248, 101].

Історія самоврядування учнівської та студентської молоді має давні традиції. Перші спроби організації такої діяльності відносяться до періоду пізнього Середньовіччя, коли під час селянських повстань XVI століття почали

виникати школи із самоврядуванням, одним із засновників яких був німецький педагог-практик Валентин Тротцендорф [71, 334]. Самоврядування використовувалось як допоміжний педагогічний прийом при проведенні вчителем занять.

Перебудова, що розпочалася з середини 80-х років, сприяла демократизації системи освіти в цілому і розвитку студентського самоврядування у вищій школі зокрема. Посилився пошук шляхів, способів організації студентського самоврядування, з'явилися нові форми самодіяльності студентів, зросла увага науковців до проблеми студентського самоврядування [295].

Студентське самоврядування – це складний соціально-педагогічний процес, який у центр навчально-виховного процесу ставить особистість студента, а також участь студентів в управлінні, організації справ свого колективу [99, 211]; це процес правління та регулювання всієї різноманітності видів діяльності студента, який навчається у вищому навчальному закладі [73, 79].

Виконуючи різноманітні функції (стимулювання студентів до навчання, активної суспільної діяльності; виховання моральних, волевих, інтелектуальних якостей особистості; створення умов і механізмів самоперевірки особистості, яка формується, побудови нею власних життєвих планів і перспектив; вільного розвитку студентів, що полягає в активно-вибірковому підході до інтеріоризації соціальних цінностей і норм тощо), студентське самоврядування разом із тим створює умови для виявлення здібностей і обдаровань студентів, розвиває в людині творчий потенціал, що може реалізовуватися в управлінському, самодіяльному аспектах тощо.

У сучасній Україні також простежується тенденція зростання як на державному, так і місцевому рівнях, уваги до проблем студентського самоврядування. Зокрема, стаття 38 Закону України “Про вищу освіту” [106, 145-147] визначає, що органи студентського самоврядування, які створюються у вищих навчальних закладах України, повинні сприяти гармонійному розвитку кожного студента, виконуючи при цьому завдання організації співробітництва зі студентами інших вищих навчальних закладів і молодіжними організаціями; розвитку як наукової, навчальної, так і творчої діяльності студентів, сприяння організації та функціонування різноманітних студентських гуртків, об'єднань, наукових товариств, клубів за інтересами тощо. Питання розвитку студентського самоврядування вивчаються сучасними вітчизняними науковцями Т.Б. Буяльською [39], Н.В. Нікітіною [213], К.Л. Потопою [248], Т. Черняхович [39]. З огляду на тему нашого дослідження, ми вважаємо, що за ініціативою органів студентського самоврядування у вищому навчальному закладі можуть проводитися різноманітні соціологічні опитування, зокрема, з вивчення ціннісних орієнтацій студентської молоді, художньо-творчих інтересів студентів.

Органи студентського самоврядування можуть надати дієву допомогу у створенні студентських об'єднань, клубів, гуртків, творчих студій; розробці теоретичних положень та практичних основ їх діяльності; проведенні майстер-класів для творчої молоді; організації її матеріального і морального заохочення; організації виставок, концертів; проведенні різноманітних конкурсів; творчих

зустрічей із діячами культури і мистецтва, народними майстрами України, і, нарешті, – координації зусиль різноманітних органів, організацій, творчих спілок, різних навчальних закладів, і, звичайно, органів студентського самоврядування по вихованню творчої студентської молоді.

Отже, активізація студентського самоврядування як ефективного чинника творчого розвитку молоді буде, на нашу думку, успішною не лише за умови збереження традиційних форм студентського самоврядування (навчально-виховні комісії факультетів, стипендіальні комісії, студентські наукові об'єднання, студентські ради гуртожитків, профспілкові комітети та ін.), а й створення і розвитку нових форм самодіяльності студентів, що в повній мірі зможуть сприяти формуванню професійних якостей майбутніх спеціалістів, вихованню почуття милосердя, доброзичливого відношення до ближнього, розкриттю творчого потенціалу кожної особистості.

Таким чином, успіх роботи органів студентського самоврядування залежить від багатьох факторів, серед яких провідну роль мають відігравати системний підхід, впровадження в життя нових форм самоврядування студентів, координація діяльності всіх органів студентського самоврядування у вищому навчальному закладі, а також соціально-педагогічна підтримка цього процесу.

Більшість дослідників, які вивчають проблеми студентського самоврядування [73; 99; 213; 295] підкреслюють, що успіх у даній роботі можливий за умови педагогічної підтримки самодіяльних інституцій студентів, заснованих не на волонтаристичних засадах, а виходячи із принципу “педагогіки співробітництва”. Кваліфіковане управління передбачає готовність педагога до відповідної роботи, а це, у свою чергу, вимагає від нього високого рівня педагогічної підготовки, знання закономірностей процесу управління, оволодіння вміннями прогнозування, аналізу та діагностики, створення сприятливих умов для функціонування студентського самоврядування, творчого розвитку студентів.

Саме тому *особистість педагога*, який координує процес розвитку творчого потенціалу студентської молоді, розглядається нами як важливий соціально-педагогічний чинник у позанавчальній діяльності, спрямованій на розвиток творчого потенціалу студентів. Різні аспекти діяльності педагога з творчого розвитку особистості у навчально-виховному процесі досліджували Г.І. Григоренко [229], Н.В. Гузій [78; 317], В.І. Загвязинський [104], І.А. Зязюн [115; 230], В.О. Кан-Калик [124; 212], В.В. Крижко [229], М.Д. Нікандров [124; 212], М.М. Поташник [247], С.О. Сисоева [290], Т.І. Сущенко [229], В.О. Сухомлинський [314].

Отже, важлива роль у процесі актуалізації творчого потенціалу студентів належить, безперечно, педагогічним працівникам, оскільки в процесі виховної роботи зі студентською молоддю вони розкривають перед нею багатство культурно-мистецьких надбань, пробуджують і розвивають інтереси до морально-естетичних, мистецьких цінностей, а також формують мистецько-творчі інтереси як важливу якість творчо-діяльної особистості, що сприяє її всебічному розвитку, творчій активності, самореалізації.

Саме тому педагогічний працівник має володіти високою педагогічною майстерністю, що передбачає наявність у нього, перш за все, “творчих якостей працівника освітньо-виховної сфери в єдності їх індивідуально-типологічних та індивідуально-специфічних рис та властивостей” [78, 12], педагогічним професіоналізмом, що розглядається дослідниками [317, 13] як “складне динамічне багатоступеневе інтегративне новоутворення, що обумовлює продуктивність педагогічної діяльності (зовнішній план) та розвиненість особистості вчителя-професіонала (внутрішній план) у діалектичному поєднанні культури професійно-педагогічної позиції (мотиваційний компонент), педагогічної компетентності та культури професійно-педагогічного мислення (когнітивний компонент), емоційної (емотивний компонент) та поведінкової (конативний компонент) професійної культури вчителя-вихователя”.

Виходячи з окреслених позицій, соціально-педагогічна діяльність вимагає від педагога володіння цілим рядом якостей: бути доброзичливим, чуйним; володіти знаннями про психологічні особливості творчо обдарованої молоді, знати (а для цього вивчати) їх потреби та інтереси; мати високий рівень інтелектуального розвитку, широке коло інтересів; мати педагогічну і спеціальну освіту; володіти почуттям гумору та високопрофесійними комунікативними навичками [279].

Крім того, педагог повинен мати живий та активний характер; виявляти гнучкість, бути готовим до перегляду своїх поглядів і до постійного самовдосконалення; мати творчий, можливо, нетрадиційний особистий світогляд; бути цілеспрямованим і наполегливим; володіти емоційною стабільністю; вміти переконувати; мати схильність до самоаналізу; бути готовим до виконання різноманітних обов’язків, пов’язаних із розвитком творчих обдарувань молоді, мати високу ерудицію і культуру [214, 293; 315, 153-154]. Викладач має виступати в ролі посередника, який не примушує студента до прийняття готових рішень, а “створює такі умови взаємодії, при яких у студентів виникають особистісні мотиви (бажання, прагнення)” [38, 6] до творчого пошуку, самореалізації.

Здійснення практичної діяльності з розвитку творчої обдарованості студентів передбачає забезпечення педагогічної орієнтації викладача, що має бути побудована на таких принципах [315, 157]:

1) суб’єктивності навчання і виховання, що передбачає визнання студента як суб’єкта педагогічної взаємодії, а також використання викладачем у процесі виховної роботи переважно діалогічних форм комунікативної взаємодії із студентами;

2) діагностики – передбачає побудову і корекцію виховного процесу на основі психолого-педагогічних діагностичних досліджень, а саме оцінювання рівнів розвитку творчих можливостей студентів та студентських творчих колективів;

3) оптимальності – цей принцип виходить із того, що оптимальна творча взаємодія забезпечує не лише успішне засвоєння студентами відповідних знань, умінь, навичок творчої діяльності, а й позитивну динаміку розвитку їх творчих можливостей із урахуванням рівнів творчої обдарованості студентів;

4) взаємозалежності – відображає взаємозумовленість творчого особистісного розвитку суб'єктів взаємодії “педагог – вихованець”, відбиває взаємозалежність і взаємозумовленість творчої педагогічної праці викладача і творчо-мистецької діяльності студентів;

5) фасілітації – передбачає розуміння розвитку творчої обдарованості студентів як процес сприяння їх творчій діяльності, стимулювання творчої активності, що передбачає створення, у свою чергу, у виховній діяльності атмосфери (співдружності, співтворчості, співробітництва), яка б сприяла розвитку мотивів творчої діяльності, надихала студентів на творчість;

6) креативності – реалізація цього принципу в практичній діяльності передбачає використання для розвитку творчої обдарованості студентської молоді різноманітних творчих завдань, методів і прийомів стимулювання творчої активності студентів, використання завдань психологічної діагностики для розвитку творчих якостей особистості;

7) варіантності – виражає необхідність подолання одноманітності змісту, форм, методів при організації процесу розвитку творчої обдарованості студентської молоді.

Аналізуючи результати діяльності педагогів у плані розвитку творчих здібностей обдарованих дітей та молоді [315, 153] та власний досвід, ми прийшли до висновку, що спеціалістам, які працюють із цією категорією, слід звертати увагу на такі моменти: підхоплювати й одразу оцінювати оригінальні думки молоді; вчити студентів, які займаються творчою діяльністю, аналізувати всі свої думки, цікаві з них записувати у спеціальному блокноті; культивувати творчу атмосферу; вселяти впевненість студентам у своїх творчих здібностях і реальній можливості їх реалізувати; стимулювати і підтримувати ініціативу студентів, їх самостійність, пропонувати студентам проекти, які можуть їх захопити; створювати проблемні ситуації, що вимагають від студентів альтернативних рішень, прогнозування, уяви; розвивати критичне сприйняття дійсності.

Педагог повинен вчити студентів доводити починання до логічного завершення, не зупинятись у цій діяльності перед труднощами; впливати особистим прикладом творчої діяльності; під час занять уважно контролювати досягнуті результати та давати завдання підвищеної складності тим студентам, які продемонстрували високі досягнення в творчій діяльності; створювати ситуації самоаналізу, самооцінки, самопізнання; залучати студентів до роботи з розробки та впровадження в життя не лише запропонованих їм педагогами цікавих творчих проектів, а й їх власних творчих задумів та ініціатив; виходячи з принципу педагогічної взаємодії “педагог – вихованець”, розробляти спільні методичні рекомендації для студентів із розвитку творчо обдарованої студентської молоді; створювати розвиваючі ситуації; активно залучати студентів до участі у різноманітних конкурсах, змаганнях, виставках тощо; відзначати досягнення студентів.

Одним із чинників творчого розвитку молоді виступає *група ровесників*, до якої належать представники дітей чи молоді, як правило, одного або з різницею в декілька років віку, оскільки потреба у спілкуванні з ровесниками існує в будь-якому віці. Проблема соціалізуючих, виховних функцій групи ровесників

(підлітків і юнаків) у житті ровесника була поставлена соціологами на початку 60-х років ХХ століття. Їх дослідження засвідчили, що інколи соціалізуючий вплив такої групи на індивіда набагато більший, ніж вплив найближчого, сімейного (сестри, брати, батьки, дідусі, бабусі та ін.) чи будь-якого іншого оточення [113; 188; 224, 82].

Група ровесників може відіграти одну з провідних ролей у розвитку творчого потенціалу дітей, молоді, особливо в сучасних умовах розвитку українського суспільства, частково компенсуючи дефіцит чи емоційних контактів дитини, молоді людини, чи певних культурних знань, умінь, навичок, що виробляються в процесі спільної діяльності (трудова, спортивна, мистецької тощо).

Внаслідок ідентифікації себе з групою в особистості формуються певні погляди, правила поведінки, засвоюються певні культурні норми, цінності, отже група ровесників, виконуючи одну з головних функцій соціалізації – прилучення до культури суспільства, “вводить” своїх членів не лише в ціннісний світ молодіжної субкультури, а й може допомогти прилучитись до мистецьких надбань власного народу, мистецької культури в цілому.

Група ровесників може задовольнити потреби молодих людей у нерегламентованому спілкуванні, в тому числі під час спільної мистецької діяльності; допомогти оволодіти навичками співжиття з іншими людьми; створити умови для самоствердження молоді людини; залучити до окремих видів субкультури тощо [21, 81]. Група ровесників виступає важливим чинником соціалізації молоді, зокрема, в розвитку її творчих здібностей у процесі спільної колективної діяльності.

Особливості виховання особистості через колектив досліджено у працях А.С. Макаренка [178; 179], А.С. Полякової [239], В.О. Сухомлинського [314]. У процесі такої діяльності в ровесників формуються такі якості, як ерудованість, кмітливність, творчий ризик, але разом з тим і терплячість, уміння доказувати, відстоювати свою точку зору, аналітичний розум. Колективна діяльність сприяє виробленню почуття змагальності, примушує особистість працювати над собою, розширювати загальні та спеціальні знання, вести обмін інформацією, виробляти ділові, лідерські якості, самоудосконалюватись.

Разом із тим колективна діяльність може мати позитивні результати лише за умови створення у колективі атмосфери творчої активності кожного з учасників колективу, підтримки його творчої ініціативи, схвалення кожного за внесок у спільну справу [239]. З цього приводу В.О. Сухомлинський говорив, що саме в колективі в процесі творчої діяльності людина пізнає свої сили, здібності, нахили, і при цьому творчість кожної особистості виступає тією діяльністю, в якій розкривається духовний світ, творчий потенціал кожного учасника колективу, отже, творча діяльність виступає тим “своєрідним магнітом, що притягує людину до людини” [312, 72] і допомагає кожній особистості реалізовувати свої творчі можливості.

Особливу роль для особистості у створенні сприятливих умов в її самопізнанні й самовихованні для успішної творчої діяльності може відіграти колектив однодумців, захоплених спільною творчою справою, колектив,

основними правилами співжиття в якому є “багатство, краса, емоційна глибина, духовна повнота, ідейна насиченість спілкування” [312, 49]. Саме колектив, на думку видатного педагога, стає важливим засобом всебічного, в тому числі, й творчого розвитку особистості [314, 566-568]. Враховуючи практичний досвід В.О. Сухомлинського, можна зробити висновок, що для успішної реалізації особистістю власного творчого потенціалу в колективі повинна бути створена атмосфера доброзичливого емоційного контакту, співпереживання за успіх кожного учасника колективу. Саме тому молода людина, яка реалізує свій творчий потенціал, повинна виховати в собі культуру почуттів, позитивну емоційність як неодмінну якість у будь-якому виді художньо-творчої діяльності.

Важливим чинником соціалізації студентської молоді серед ровесників можуть виступати і *невеликі мікрогрупи* (5 – 15 чоловік), в яких одним із головних принципів взаємовідносин виступає принцип “виховання ровесника ровесником”. Витоки цього принципу виховання в Україні сягають ще XVII – XVIII століть, коли у тогочасних навчальних закладах (зокрема, Київському колегіумі, згодом Києво-Могилянській академії) студенти, обізнані у музиці (музикуванні), керували хором, в якому співали їх ровесники [105, 49].

Різні аспекти цього принципу розроблялися пізніше вітчизняним педагогом-практиком В.О. Сухомлинським [311]. На його думку [311, 55-56], обдаровані представники молодого покоління відіграють виключно важливу роль у вихованні своїх ровесників, адже у процесі творчості, спільної творчої діяльності “творець самою своєю працею та її наслідками справляє величезний вплив на тих, хто знаходиться поруч. Одухотворення й натхнення однієї особистості породжує одухотворення й натхнення інших людей. Творчість – це невидимі ниточки, що єднають серця”. Отже, справжній плідний розвиток особистості відбувається лише у взаємовпливі кожного учасника творчої діяльності, процесі обміну інформацією, взаємному консультуванні, взаємодопомозі тощо.

Разом із тим одним із дієвих чинників творчого розвитку виступає й *самостійна (індивідуальна) творча діяльність студента*, причому вона розглядається дослідниками як одна з провідних умов соціалізації молодої людини [111]. Так, з точки зору соціальних ролей у суспільстві студента можна розглядати як громадянина, члена сім’ї, комунікатора (тобто людину, що передає певну інформацію), суб’єкта, який самостійно навчається, суб’єкта приватного життя, суб’єкта професійної діяльності, члена певного об’єднання за інтересами або малої професійної групи тощо.

У процесі розвитку творчого потенціалу студента, скажімо, засобами художнього читання, декламування [125; 126] або самостійної літературно-творчої діяльності формуються громадянські почуття особистості завдяки емоційному прилученню до культури (перехід від емоцій до почуттів: емоції – мотиви – почуття), тим самим відбувається виконання студентом ролі повноцінного громадянина своєї держави, який знає і поважає вітчизняні й світові культурні надбання.

З точки зору соціальної ролі суб'єкта, який самостійно навчається, художнє читання може розглядатися як діяльність, що сприяє формуванню навичок художнього читання й управління голосовим апаратом; у процесі естетичної діяльності, прилучення до мистецтва засобами художньої літератури відбувається становлення соціальної ролі суб'єкта приватного життя; з точки зору суб'єкта професійної діяльності – зростає ерудиція, навички управління іншими людьми через мовленнєвий вплив на них; нарешті, з точки зору соціальної ролі члена об'єднання за інтересами художнє читання розвиває навички партнерства, необхідні в професійній діяльності спеціалісту будь-якого фаху, зокрема і соціальному педагогу.

Як правило, серед пріоритетів, яким студенти віддають перевагу у студентські роки, провідне місце належить отриманню знань і навичок майбутньої професії. У професійно-етичній культурі майбутнього спеціаліста, соціального педагога серед її складових – пізнавального, ціннісно-мотиваційного компонентів – особливе місце належить особистісно-творчому компоненту, що спрямований в основному на розвиток продуктивних сил, творчого потенціалу майбутнього працівника [243; 244]. Творчість, на думку О. В. Пономаренко [243, 137], “може з'явитися лише за умови наявності професійно-особистісної мотивації, яка зароджується і розвивається на основі ідеї, що захоплює соціального педагога”.

Саме тому ми вважаємо, що важливим чинником творчого розвитку студента виступає й *змістовне наповнення окремих навчальних предметів*, яке так чи інакше пов'язане як із художньо-творчим розвитком студента, так і з його майбутньою професійною діяльністю. Так, скажімо, для майбутнього соціального педагога це можуть бути навчальні курси “Соціальна педагогіка”, “Соціальна робота по організації дозвілля”, “Прикладні методики”; “Технології соціально-педагогічної роботи”, “Основи красномовства” тощо.

Важливими чинниками розвитку творчої обдарованості студентської молоді виступають *засоби масової інформації* [349], а саме, *преса* [145] та *радіо* [65; 264], зокрема, *студентська преса* та *радіомовлення у вищому навчальному закладі*. У процесі підготовки різноманітних матеріалів (нарисів, кореспонденцій, статей, повідомлень, інтерв'ю) до студентських або періодичних видань вищого навчального закладу, радіопередач, репортажів, літературно-музичних програм, літературно-музичних привітань тощо, а також літературних альманахів, збірок студентської літературної творчості у студентів поглиблюється філософське сприйняття дійсності, зростає орієнтація на позитивні морально-естетичні, духовні цінності, розвивається світогляд, поглиблюються знання з літературознавства, художньої літератури, творчості видатних поетів і письменників, формується самостійність мислення, розвиваються ініціативність і наполегливість, естетичне чуття, мотиваційні якості – потреба у самореалізації, досягненні, посилюється потреба у творчості, а також удосконалюються вміння і навички літературно-творчої діяльності.

Дієвим чинником творчого розвитку студентської молоді виступають *музеї* у вищому навчальному закладі. Ознайомлення студійців у ході екскурсій, індивідуального відвідування з історією навчального закладу, матеріалами,

експозиціями музеїв, що демонструють здобутки попередніх поколінь викладачів і студентів (у першу чергу, різноманітними творчими роботами – збірками поезій, прози, зразками образотворчого, декоративно-ужиткового мистецтва тощо) сприяє формуванню їх духовної, етико-естетичної культури, патріотичних почуттів, розширює світогляд, розвиває спостережливість, уяву, допомагає у пошуку сюжетів власних літературних творів.

Таким чином, на розвиток творчого потенціалу студентів у процесі їх художньої діяльності опосередковано впливають різноманітні соціально-педагогічні чинники, оскільки студент одночасно виконує декілька соціальних ролей і може розглядатися одночасно і як житель планети, і як громадянин держави, і як мешканець певного поселення. Соціально-педагогічні чинники розвитку творчого потенціалу студента у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу ми представили на рис. 1.1.

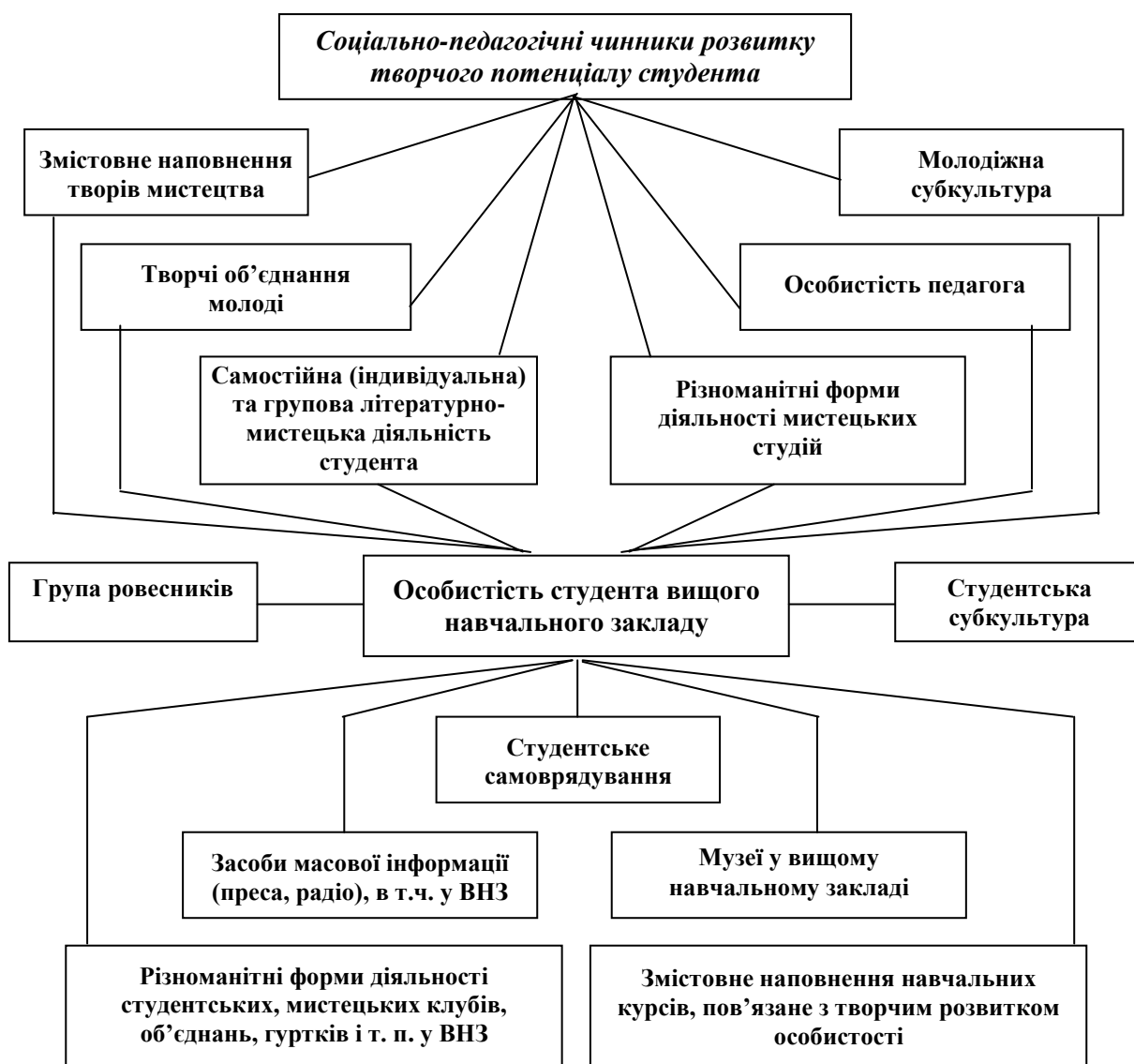

Рис.1.1. Соціально-педагогічні чинники розвитку творчого потенціалу студента у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу

Отже, оскільки соціально-педагогічне середовище, в якому відбувається розвиток творчої обдарованості студентської молоді, можна розглядати на макро-, мезо- та мікрорівнях, то, відповідно, й ті чинники, що впливають на процес творчого розвитку студентської молоді, ми розглядаємо на цих рівнях. До *макрорівня* ми відносимо такі чинники як: *мистецтво* (художня література, театр, хореографія, музика, декоративно-прикладне мистецтво тощо), *молодіжна субкультура, різноманітні творчі об'єднання молоді, що діють у масштабах країни, засоби масової інформації*. Соціально-педагогічні чинники розвитку творчого потенціалу студентської молоді на макрорівні ми представили у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Соціально-педагогічні чинники розвитку творчого потенціалу студентської молоді (макрорівень)

Соціально-педагогічний чинник	Зміст
Мистецтво	Художня література, театр, хореографія, музика, декоративно-прикладне, образотворче мистецтво та ін.
Молодіжна субкультура	Ціннісні орієнтації та норми поведінки, певні джерела інформації, своєрідні захоплення, смаки, способи проведення дозвілля, специфічна мова, особливості одягу та зовнішності Неформальні молодіжні організації та об'єднання
Творчі об'єднання молоді	Різноріманітні асоціації, товариства, творчі клуби, об'єднання, творчі спілки, студії, центри художньої творчості тощо
Засоби масової інформації	Преса, радіо, телебачення тощо

Соціально-педагогічним середовищем розвитку творчого потенціалу студентів мезорівня ми визначили вищий навчальний заклад, тому, відповідно, чинниками такого розвитку ми вважаємо *групу ровесників, студентську субкультуру, студентське самоврядування у вищому навчальному закладі, засоби масової інформації, музеї у вищому навчальному закладі, різноманітні форми діяльності студентських, мистецьких клубів, об'єднань, гуртків і т. п. у вищому навчальному закладі, а також навчальні курси, зміст яких пов'язаний із творчим розвитком студентів*. Соціально-педагогічні чинники розвитку творчого потенціалу студентської молоді на мезорівні представлені нами у таблиці 1.2.

Соціально-педагогічні чинники розвитку творчого потенціалу студентської молоді (мезорівень)

Соціально-педагогічний чинник	Зміст
Група ровесників	Студентський колектив ВНЗ
Студентська субкультура ВНЗ	Ціннісні орієнтації та норми поведінки студентів, певні джерела інформації, своєрідні захоплення, смаки студентської молоді, способи проведення дозвілля тощо. Студентські організації та об'єднання у ВНЗ
Студентське самоврядування у ВНЗ	Різноманітні форми діяльності органів студентського самоврядування у ВНЗ
Засоби масової інформації у ВНЗ	Преса, в т.ч. студентська преса, радіо у ВНЗ. Різноманітні форми роботи ЗМІ у ВНЗ – підготовка різноманітних матеріалів (нарисів, кореспонденцій, статей, повідомлень, інтерв'ю) до студентських або періодичних видань ВНЗ; радіопередачі; репортажі; літературно-музичні програми тощо; випуск літературних альманахів, збірок студентської літературної творчості тощо
Музеї у ВНЗ	Експозиції, змістовне наповнення музеїв у ВНЗ
Різноманітні форми діяльності студентських, мистецьких клубів, об'єднань, гуртків і т. п. у ВНЗ	Мистецькі фестивалі, тематичні тижні, виставки, творчі зустрічі, тематичні лекції, диспути, творчі вечори, концерти, спектаклі і т.п.
Навчальні курси, зміст яких пов'язаний із творчим розвитком студентів	“Соціальна педагогіка”, “Соціальна робота по організації дозвілля”, “Дисципліни спеціалізації”; “Технології соціально-педагогічної роботи”, “Основи красномовства”, а також “Культурологія”, “Етика та естетика”, “Історія українського та зарубіжного мистецтва” тощо

Відповідно, до соціально-педагогічного середовища мікрорівня ми відносимо студентську групу та творчий тимчасовий колектив (студентський гурток, студія і т.п.), а тому нами виявлені наступні соціально-педагогічні чинники розвитку творчого потенціалу студентської молоді у позанавчальній діяльності цього рівня: *особистість педагога (керівника творчого студентського об'єднання), індивідуальна та самостійна (в групі однодумців – мистецькій студії і т.п.) літературно-мистецька діяльність студента, різноманітні форми діяльності мистецької студії.* Соціально-педагогічні чинники розвитку творчого потенціалу студентської молоді на мікрорівні відображені у таблиці 1.3.

Соціально-педагогічні чинники розвитку творчого потенціалу студентської молоді (мікрорівень)

Соціально-педагогічний чинник	Зміст
Особистість педагога (керівник студентського творчого об'єднання, куратор академічної групи, викладач загальних та спеціальних дисциплін)	Вплив педагога на творчий розвиток студентів: особистий приклад, володіння якостями: креативність; ерудованість, кмітливість; почуття гумору; сила волі; терплячість; наполегливість тощо
Самостійна (індивідуальна) літературно-мистецька діяльність студента	Різноманітні форми та види самостійної (індивідуальної) літературно-мистецької діяльності студента – участь у бесідах, диспутах, творчих зустрічах і т.п.; тематичне малювання, написання різноманітних літературних творів, читання і т.п.
Різноманітні форми діяльності мистецьких студій	Лекції, бесіди, екскурсії, виставки, диспути, творчі звіти, презентації і т.п.; спілкування, обмін думками, захист спільних літературних проєктів тощо

Визначення механізмів та чинників розвитку творчого потенціалу студента в умовах позанавчальної діяльності вищого навчального закладу надає можливість у здійснювати практичну роботу з визначення та впровадження соціально-педагогічних умов розвитку творчої обдарованості студентської молоді засобами організаційних форм соціально-педагогічної роботи в позанавчальній діяльності вищого навчального закладу.

Отже, здійснений нами аналіз проблеми творчої обдарованості особистості студента як соціально-педагогічного феномена вимагає всебічного вивчення практики розвитку творчої обдарованості студентської молоді, соціально-педагогічних умов, що сприяли б успішній реалізації даного процесу, характеристики механізмів, чинників та засобів позанавчальної виховної діяльності вищого навчального закладу з розвитку творчої обдарованості студентської молоді. Саме цим аспектам присвячено другий розділ монографії.

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЗАНАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

2.1. Критерії та показники розвитку творчої обдарованості студентської молоді

Теоретично-методичний аналіз проблеми дослідження, наведений у першому розділі монографії, надав нам можливість визначення теоретичних засад проблеми розвитку творчої обдарованості студентської молоді, основних механізмів та чинників розвитку творчої обдарованості студентської молоді у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу.

У нашому дослідженні розвиток творчої обдарованості студентської молоді у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу ми розглядаємо як розвиток, перш за все, творчого потенціалу та творчих інтересів студентської молоді. Саме тому визначення критеріїв оцінки проявів творчої обдарованості студентської молоді ми здійснюватимемо через призму їхніх творчих інтересів.

Взагалі, проблема інтересів особистості (від лат. *interest* – має значення, важливо) (суспільних, економічних, культурних, духовних тощо) завжди знаходилась у центрі уваги філософів, педагогів, психологів, соціологів. Перші спроби осмислення природи інтересу були зроблені ще мислителями 18 ст. К.А. Гельвецієм, П.А. Гольбахом, Д. Дідро. З точки зору філософії, інтерес визначається як реальна причина соціальних дій, подій, вчинків. У психології та педагогіці інтерес розглядається, скоріше, як форма прояву пізнавальної потреби, що забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення мети діяльності, як стійке зосередження уваги на певних об'єктах.

Проблеми формування та розвитку інтересів особистості досліджувалися психологами (Л.С. Виготський [59], С.Л. Рубінштейн [273]), педагогами (Я.А. Коменський [139]). Предметом вивчення дослідників ставали природа інтересу, його структура, прояви, соціальні аспекти його формування та шляхи формування й розвитку у підростаючого покоління тощо.

Так, скажімо, Л.С. Виготський під інтересами розумів такі цілісні динамічні тенденції, які визначають всю структуру спрямованості реакції людини [59, 13] і вважав при цьому, що проблема інтересів є ключем до всієї проблеми психічного розвитку особистості [59, 6], а тому радив у процесі виховання молодого покоління, забезпечення його позитивно спрямованої соціалізації, творчого розвитку не лише вивчати, а й змінювати інтереси молоді, в разі потреби викорінювати деякі з них, а також виховувати та створювати нові інтереси, а, скажімо, С.Л. Рубінштейн взагалі підкреслював те, що розгляд проблеми здібностей і обдарованості людини (тобто проблеми її можливостей) необхідно починати саме з дослідження потреб, інтересів, ідеалів, загальної спрямованості особистості, тобто того, чого прагне людина у своєму житті

[273, 111-112]. Отже, саме потреби особистості слугують основою виникнення у неї певних інтересів, тобто, інакше кажучи, певної спрямованості її помислів, уваги, думок на певний предмет, або, іншими словами, мотивів, які діють “в силу своєї усвідомленої значущості та емоційної привабливості” [273, 112].

У педагогіці інтерес визначається як форма прояву пізнавальної потреби, яка забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення мети й тим самим сприяє орієнтації, ознайомленню з новими фактами, більш повному і глибокому відображенню дійсності [71, 147]. Проблема інтересу завжди знаходилась у центрі уваги педагогічної науки, оскільки організація й успішна результативність виховання, творчого розвитку дітей чи молоді у великій мірі залежать від знання їх потреб та інтересів. Так, наприклад, В.О. Сухомлинський дослідив значення колективу (в першу чергу, в діяльності різноманітних предметних, мистецьких гуртків тощо) у формуванні та розвитку творчих інтересів молоді, в тому числі інтересу до спільної творчої діяльності, що є, на думку вченого, могутнім важелем творчого розвитку як колективу, так і кожної особистості [314, 567].

Таким чином, інтерес у педагогічній науці розглядається як категорія, що відображає активне вибіркове ставлення особистості до оточуючої дійсності й є, разом із тим, могутнім стимулятором її активності. Від актуалізованих інтересів значною мірою залежить результат діяльності молодої людини, оскільки вони активізують її мислення, увагу, сприяють розвитку спостережливості, й, врешті-решт, забезпечують результативне розв’язання певної проблеми.

У сучасних дослідженнях помітне місце відведено проблемам художньо-мистецьких, творчих інтересів молоді в різних аспектах їх прояву (О.Н. Дем’янчук [84], Л.С. Єнтіс [98], В.В. Зубарева [114], Л.І. Косяк [150]).

Для розв’язання завдань нашого дослідження важливо було відзначити, що більшість сучасних дослідників проблеми формування та розвитку творчих інтересів молоді [84; 102; 150] вказують на важливість емоційного та пізнавального складових у виникненні та формуванні інтересів, зокрема, і творчих. Є.В. Завгородня [102, 74-75] підкреслює, що представникам молодого покоління з вираженими художньо-естетичними інтересами у порівнянні з однолітками притаманні більш високі показники “емоційного бачення”, тобто здібність визначати емоційний зміст візуальних символів; більш виражене естетично-творче відношення до предметів оточуючого світу, менше – функціональне відношення; у них дуже розвинене художньо-образне мислення, оригінальність, метафоричність, багатоманітність засобів вираження думки; для такої молоді одним із ціннісних пріоритетів є творчість; для неї більш характерна особистісна спрямованість на загальну справу, ніж на себе чи на спілкування.

Це підтверджується і психолого-педагогічними дослідженнями [273, 117]: у підлітковому та юнацькому віці зростають інтереси як до світоглядних питань, до практичного застосування отриманих знань, до самореалізації у певній сфері діяльності (майбутній професії, науці, літературі, мистецтві), так і

до самостійної творчості у художньо-ціннісній поезії, музиці, пластичних мистецтвах.

Отже, з огляду на означені позиції вчених можна зробити висновок про те, що актуалізація творчих інтересів студентів передбачає неодмінний розвиток таких властивостей особистості, як емоційність і пізнавальна мотивація, оскільки спрямованість на отримання нових чи поглиблення наявних знань із різних галузей культури, мистецтва сприяє розвитку загального світогляду, зростанню зацікавленості до певних видів мистецтва чи мистецької діяльності.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок про те, що інтерес найчастіше розглядається вченими через поняття спрямованості на певний, значущий для людини предмет (науку, музику, спорт і т.д.), яка і спонукає її до певної діяльності. Відповідно до цього, під *творчими інтересами*, з нашої точки зору, можна розуміти яскраво виражену спрямованість особистості на творчість, що реалізується у відповідній творчій діяльності.

У психолого-педагогічній науці особлива увага звертається на важливість педагогічного впливу, інколи навіть управління процесом формування інтересів, особливо у підлітковому та юнацькому віці, оскільки відсутність чи нерозвиненість сфери інтересів (у першу чергу, пізнавальних, духовних, світоглядних тощо) призводить до затримки розвитку особистості учня чи студента, гальмує реалізацію закладеного у ній творчого потенціалу, задатків до певної, в тому числі, мистецької діяльності.

Ця проблема набуває неабиякої актуальності саме в наш час, коли сучасна молодь зазнає постійного, часто стихійного, але, разом із тим, потужного впливу середовища, в тому числі, засобів масової інформації, преси, музики, часто сумнівних за своїм позитивно-виховним змістом. Саме тому сьогодні, як ніколи, перед педагогічною наукою стоїть актуальне завдання пошуку тих ефективних соціально-педагогічних механізмів, які сприяють формуванню та практичній реалізації стійких, позитивно-спрямованих, активних інтересів молоді, й, зокрема, творчих інтересів студентської молоді.

Отже, при розгляді теоретичних аспектів студентських творчих інтересів можна виділити їх спільні риси: вибіркове ставлення до явищ, процесів, предметів оточуючої дійсності (в першу чергу, пов'язаних із мистецтвом чи мистецькою діяльністю), емоційна забарвленість, яскраво виражена пізнавальна спрямованість; активність. Творчі інтереси формуються та розвиваються в процесах як естетичного засвоєння досвіду, так і активної творчої діяльності самої особистості.

З метою дослідження механізмів актуалізації художньо-творчих інтересів студентів ми вивчали місце та роль анкетування як методу, спрямованого на виявлення творчих уподобань студентської молоді, прояву її інтересу до різноманітних видів, форм літературно-мистецької діяльності, й, врешті-решт, визначення основних напрямів, форм, видів творчої роботи з молоддю. Отже, соціально-педагогічну діяльність із актуалізації творчих інтересів студентів засобами літературно-мистецької творчості доцільно розпочинати, з нашої точки зору, з вивчення художньо-творчих інтересів студентської молоді

методами опитування (групового анкетування, індивідуального інтерв'ювання) (див. додаток А).

На основі аналізу наукової літератури [48; 83; 149; 162; 189; 218; 241; 265; 286; 290], власних міркувань, ми вважаємо, що творча обдарованість студента, який прагне реалізувати себе у художній (у тому числі, літературно-мистецькій) творчій діяльності, передбачає наявність у нього характерологічних якостей, що притаманні обдарованій особистості. Орієнтовний перелік цих якостей нами було визначено в змісті параграфа 1.2. Ми здійснили спробу структурувати дані якості й визначити кожну групу як *критерій оцінки прояву творчої обдарованості* студента в позанавчальній діяльності вищого навчального закладу. Дамо змістовну характеристику кожному з критеріїв.

Студент, який володіє світоглядними показниками (*світоглядний критерій*), замислюється над філософськими проблемами життя і смерті, ходом історичного розвитку, цікавиться духовними проблемами, має розвинений світогляд, орієнтується у своїй творчій діяльності на позитивні морально-естетичні, духовні цінності. Отже, до світоглядного критерію творчої обдарованості в моделі творчої обдарованості особистості студента ми відносимо такі показники, як: філософське сприйняття дійсності, розвинений світогляд, орієнтація на позитивні морально-естетичні, духовні цінності.

Творча літературно-мистецька діяльність студента передбачає наявність у нього й якостей, що поєднані нами за *інтелектуально-творчим критерієм*. Такий студент володіє знаннями з вітчизняної та зарубіжної літератури, обізнаний у персоналіях видатних діячів літератури і мистецтва, має багатий словниковий запас, володіє такими якостями, як спостережливість, творча уява, інтуїція, оригінальність, він вміє фантазувати, має розвинену пам'ять, художньо-образне, асоціативне мислення.

Таким чином, до інтелектуально-творчого критерію ми відносимо наступні показники: достатній рівень знань та їх різнобічність, розвинена пам'ять, розвинене художньо-образне мислення, творча уява (фантазія), інтуїція, оригінальність, асоціативність.

Успіх у творчій діяльності великою мірою залежить і від того, наскільки студент прагне до творчості й має нагальну потребу в самореалізації та прагнення досягти поставлених цілей у творчості. Саме тому ми вважаємо, що від наявності у студента цих якостей (що поєднані нами за *критерієм мотивації до творчості*) значною мірою залежать успіх і результативність творчого процесу. До критерію мотивації до творчості ми відносимо такі показники: потреба у творчості, потреба у самореалізації, потреба в досягненнях.

Зрозуміло, що будь-яка (особливо художньо-творча) діяльність передбачає наявність в особистості й таких якостей, як емоційність, комунікабельність, а втіленню в життя накреслених цілей у творчості людині допомагають її вольові якості – наполегливість, самостійність та ініціативність. Ці якості доцільно поєднати за емоційно-вольовим критерієм. Отже, до *емоційно-вольового критерію* відносимо такі якості-показники: емоційність, комунікативність, самостійність, ініціативність, наполегливість.

Нарешті, слід підкреслити, що ефективність творчої діяльності залежить і від того, наскільки студент володіє досвідом творчої діяльності, має відповідні вміння й навички (*практично-процесуальний критерій* творчої обдарованості). До цього критерію ми відносимо такі показники: сформованість навичок літературно-мистецької діяльності, здатність до планування та самоорганізації роботи, навички аналізу та самоаналізу.

При розробці змісту якостей (показників) (див. додаток Б), віднесених нами до кожного з критеріїв творчої обдарованості студента (світоглядного (1), інтелектуально-творчого (2), мотиваційного (3), емоційно-вольового (4), практично-процесуального (5)), ми використали наукову літературу [149; 218; 265; 307] та власний практичний досвід. Проте вважали за доцільне підкріпити наші міркування результатами опитування студентів. Тому при визначенні переліку показників прояву творчої обдарованості нами використано результати ранжування якостей, запропонованих студентами у вигляді переліку зі ста показників.

Отже, за світоглядним критерієм ми об'єднали такі показники, як “Філософське сприйняття дійсності”, “Розвинений світогляд”, “Орієнтація на позитивні морально-естетичні, духовні цінності”. Показник творчої обдарованості “Філософське сприйняття дійсності” характеризує, наскільки студент замислюється над ходом історичного розвитку світу, філософськими проблемами виникнення життя на Землі, сенсу людського існування, життя і смерті тощо. Показник “Розвинений світогляд” показує, наскільки студент володіє системою переконань, принципів, ідеалів, має узагальнені уявлення про світ, людину, її місце у світі. Показник “Орієнтація на позитивні морально-естетичні, духовні цінності” розкриває те, що студент не лише естетично відноситься до дійсності, виявляє інтерес до літератури, мистецтва, а й має бажання розвивати свої знання і розуміння прекрасного; прагне жити і діяти за законами краси; володіє високою культурою мови і поведінки; має позитивні моральні переконання.

За інтелектуально-творчим критерієм нами поєднані такі показники: “Достатній рівень знань та їх різнобічність”, “Спостережливість”, “Розвинена пам'ять”, “Розвинене художньо-образне мислення”, “Творча уява (фантазія)”, “Інтуїція”, “Оригінальність”, “Асоціативність”. Показник творчої обдарованості “Достатній рівень знань та їх різнобічність” із огляду на завдання нашого дослідження характеризує те, наскільки студент має ґрунтовні відомості з літератури, обізнаний із життям і творчістю видатних українських та зарубіжних поетів, письменників, літературних діячів, окремими видами мистецтва, володіє багатим словниковим запасом. Показник “Спостережливість” свідчить про здатність студента швидко схоплювати об'єкти оточуючої дійсності, помічати істотне в них. Показник “Розвинена пам'ять” свідчить про здатність студента фіксувати, зберігати і поновлювати у свідомості об'єкти оточуючої дійсності, результати попередньої діяльності. Показник “Розвинене художньо-образне мислення” показує, наскільки студент володіє здатністю створювати самостійні художні образи, художньо-образні системи в різних видах літературно-мистецької діяльності. Показник “Творча уява (фантазія)”

розкриває здатність студента на основі попереднього досвіду самостійно створювати нові образи, які реалізуються в оригінальних і цінних продуктах діяльності, а також його схильність до фантазування. Показник “Інтуїція” свідчить, наскільки студент здатний до прямого бачення суті речей, знаходить правильне рішення проблеми без усвідомлення шляхів і способів її досягнення, вирішення. Показник “Оригінальність” розкриває, наскільки студент здатний продукувати думки, що відрізняються від загальноприйнятих поглядів. Показник “Асоціативність” характеризує здатність студента в процесі творчої діяльності використовувати різні асоціації, тобто суб’єктивні образи об’єктивного зв’язку між предметами та явищами.

За мотиваційним критерієм ми виділяємо такі показники творчої обдарованості студента: “Потреба у творчості”, “Потреба у самореалізації”, “Потреба у досягненнях”. Показник творчої обдарованості “Потреба у творчості” розкриває прагнення студента до творчої діяльності, її продовження і розвитку. Показник “Потреба у самореалізації” свідчить про те, наскільки студент прагне до якомога повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей, вираженню їх у діяльності. Показник “Потреба у досягненнях” характеризує намагання студента бути успішним, його прагнення до досягнення мети у творчості.

За емоційно-вольовим критерієм нами поєднані наступні показники: “Емоційність”, “Комунікабельність”, “Самостійність”, “Ініціативність”, “Наполегливість”. Показник “Емоційність” свідчить про те, наскільки студент відкрито, швидко проявляє почуття та емоції, проявляє позитивну емоційну реакцію при виконанні творчої діяльності. Показник “Комунікабельність” розкриває те, наскільки студент володіє здатністю швидко опанувати досвід творчої діяльності інших людей, співпраці у творчості, вміє спілкуватись і вирішувати конфлікти. Показник “Самостійність” свідчить, що студент має низьку потребу в допомозі при вирішенні певних завдань, вміє в процесі творчої діяльності висувати нові завдання і самостійно знаходити потрібне рішення. Показник “Ініціативність” характеризує здатність та схильність студента до активних і самостійних дій. Показник “Наполегливість” розкриває те, наскільки студент вміє активно викликати дії, потрібні для подолання труднощів та енергійно діяти під час досягнення мети.

За практично-процесуальним критерієм ми виділяємо показники: “Сформованість навичок літературно-мистецької діяльності”, “Здатність до планування та самоорганізації роботи”, “Навички аналізу та самоаналізу”.

Показник “Сформованість навичок літературно-мистецької діяльності” свідчить, наскільки студент володіє операціями творчої діяльності як важливими складовими майстерності, навичками літературно-мистецької діяльності, вміє виконувати творчі завдання. Показник “Здатність до планування та самоорганізації роботи” розкриває, наскільки студент здатний планувати свою роботу, успішно досягати свідомо поставленої мети, наскільки він володіє діями (з елементами автоматичності) рухового, перцептивного, мовного, інтелектуального характеру (отриманих під час виконання творчих вправ). Показник “Навички аналізу та самоаналізу” показує, наскільки студент

вміє самостійно працювати з літературою, контролювати відповідність результатів своєї роботи поставленим завданням тощо.

Таким чином, нами визначено п'ять груп критеріїв оцінки проявів творчої обдарованості студентів вищих навчальних закладів. Кожен критерій виявляється як сукупність проявів певних показників (якостей).

Результати визначення нами критеріїв та показників прояву творчої обдарованості студентів вищих навчальних закладів подано у змісті таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Критерії та показники прояву творчої обдарованості студентів вищих навчальних закладів

№	Критерії	Показники
1.	Світоглядний	<ul style="list-style-type: none"> • філософське сприйняття дійсності; • розвинений світогляд; • орієнтація на позитивні морально-естетичні, духовні цінності
2.	Інтелектуально-творчий	<ul style="list-style-type: none"> • достатній рівень знань та їх різнобічність; • спостережливість; • розвинена пам'ять; • розвинене художньо-образне мислення; • творча уява (фантазія); • інтуїція; • оригінальність мислення; • асоціативність
3.	Мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> • потреба у творчості; • потреба у самореалізації; • потреба в досягненнях
4.	Емоційно-вольовий	<ul style="list-style-type: none"> • емоційність; • комунікабельність; • самостійність; • ініціативність; • наполегливість
5.	Практично-процесуальний	<ul style="list-style-type: none"> • сформованість навичок літературно-мистецької діяльності; • здатність до планування та самоорганізації роботи; • навички аналізу та самоаналізу

Здійснена нами робота з характеристики, аналізу та формулювання критеріїв та показників творчої обдарованості студентів вищих навчальних закладів дозволяє значною мірою оптимізувати процес практичної роботи з виявлення творчого потенціалу та творчих інтересів студентської молоді у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу.

Для оцінки прояву якостей нами введено поняття рівня прояву показників творчої обдарованості студента. Залежно від яскравості виявлення кожного показника, особливостей поведінки, ми пропонуємо оцінювання за трьома рівнями: високим, середнім і низьким. Під високим рівнем ми розуміємо

постійне виявлення показника в діяльності студента. При цьому відповідні якості виявляються не лише постійно, але й наочно, яскраво. Середній рівень характеризує так звану ситуативну поведінку студента, коли показник, що ми досліджуємо, виявляється лише в певних ситуаціях (у певних видах діяльності, при особистій зацікавленості молодшої людини, при наявності педагогічного впливу тощо). Відсутність чи мінімальний прояв показника, що вивчається, в діяльності студента ми вважатимемо проявом на низькому рівні.

Оцінюючи рівень сформованості показників творчої обдарованості студентів і враховуючи здатність до адекватної самооцінки молодих людей цього віку, ми використовували як додаткову експертну оцінку самооцінку студента. На даному етапі роботи ми застосували адресне анкетування як метод, що дозволяє з'ясувати причини, що заважають молоді займатись художньо-мистецькою діяльністю та творчо себе реалізувати. Окрім того, нами були проведені індивідуальні психологічні консультування, бесіди на тему “Кожна особистість – це творча індивідуальність”, “Студентські роки – найкращий період у реалізації творчих планів”, “Ви здібні! Творіть!” тощо. Використовуючи дані форми роботи, ми прагнули шляхом переконання та навіювання вплинути на раціональну та емоційно-образну сферу особистості студента, тим самим сприяти зміні певних його поглядів, ставлень, переконань тощо.

Ми вважали за доцільне використати самооцінку студента як доповнення до незалежної експертної оцінки. На нашу думку, реалізація студентом творчої обдарованості буде успішною не лише при забезпеченні ефективного педагогічного супроводу обдарованого студента, а й за умови проведення ним, у першу чергу, самодіагностики власної особистості, яка дозволить виявити, наскільки він володіє якостями, що створюють умови для “стійкого творчого старту” [7], успішної творчої реалізації.

Самооцінка рівня сформованості показників творчої обдарованості студентів здійснювалась за допомогою тесту “Творча обдарованість студента” (див. додаток В). При розробці тесту ми використали тест Н.Ф. Вишнякової та Р.В. Ткач “Креативність” [49] та методику діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса [261], адаптовані до завдань нашого дослідження, в якому використані такі умовні позначення-індекси: С – світоглядний критерій; Іт – інтелектуально-творчий критерій; М – мотиваційний критерій; Ев – емоційно-вольовий критерій; Пп – практично-процесуальний критерій. Позначка в дужках означає індекс певного критерію (або показника творчої обдарованості), наприклад, С (ф) – світоглядний критерій (показник філософське сприйняття дійсності) або, скажімо, Іт (с) – інтелектуально-творчий критерій (показник спостережливості) і т.п.

Отже, при проведенні самодіагностики студенти виявляють, наскільки кожен із них володіє якостями критеріїв власної творчої обдарованості (світоглядного, інтелектуально-творчого, мотиваційного, емоційно-вольового, практично-процесуального).

Відповідаючи на запитання тестів, студенти одночасно здійснюють самооцінювання прояву кожного показника, виставляючи собі по кожному

запитанню високий (В), середній (С) чи низький (Н) бал. Високий бал виставляється за умови постійного, частого, яскравого прояву певного критерію та відповідного показника або постійного прояву відповідної психологічної реакції на певну ситуацію (“так”, “постійно”, “дуже сильно”); середній бал студент виставляє собі при ситуативному прояві певних критеріїв та відповідних показників творчої обдарованості в поведінці чи діяльності (що відповідає формулюванню “інколи”, “не завжди”, “частково” тощо); низький бал виставляється студентом за умови відсутності чи мінімального прояву певних критеріїв, відповідних показників чи певної ситуації в діяльності студента (що відповідає оцінці “ні”, “ніколи”, “дуже рідко”).

На основі отриманих результатів студент здійснює підрахунки коефіцієнтів світоглядних, інтелектуально-творчих, мотиваційних, емоційно-вольових якостей, практично-процесуальних умінь і навичок. На основі запропонованої формули підрахунків коефіцієнтів K_c , K_{it} , K_m , K_{ev} , K_{pp} та коефіцієнту творчої обдарованості K_{to} (див. додаток В) студент зможе самостійно встановити рівень сформованості показників та вивести коефіцієнт власної творчої обдарованості. Якщо показник будь-якого коефіцієнту знаходиться у діапазоні $0 - 0,33$ – коефіцієнт творчої обдарованості чи конкретного критерію низький; у діапазоні $0,331 - 0,66$ – коефіцієнт творчої обдарованості чи конкретного критерію середній; в діапазоні $0,661 - 1$ – коефіцієнт творчої обдарованості чи конкретного критерію високий.

Запропонована нами авторська методика самодіагностики студентами рівня сформованості показників творчої обдарованості дозволяє студентам оцінити критерії (та показники) власної творчої обдарованості, які відповідають як Я-реальному, так і Я-ідеальному та зробити відповідні підрахунки коефіцієнтів творчої обдарованості Я-реального та Я-ідеального. Результати співставлення педагогічної оцінки та самотестування доводять, що образ Я-реальний (тобто уявлення людини про себе в даний, конкретний момент) та образ Я-ідеальний (тобто уявлення людини про те, якою вона повинна бути, щоб відповідати суспільним нормам, морально-етичним цінностям, очікуванням оточуючих), як правило, не співпадають, отже, коефіцієнт Я-ідеального можна розглядати як ту мету творчої самореалізації, до якої прагне студент.

Таким чином, ідеальна уява про творчу обдарованість виконує функцію регулятора самооцінки і рефлексії, але при цьому слід мати на увазі, що у людей ідеальна уява про свої творчі можливості не співпадає з реальною, вона може бути завищеною чи заниженою. Разом із тим слід мати на увазі, що визначення коефіцієнтів творчої обдарованості образу Я-реального та образу Я-ідеального створює можливість орієнтиру для студента і педагога при визначенні рівня індивідуальної програми розвитку творчої обдарованості особистості.

На нашу думку, здійснений студентом аналіз результатів самотестування творчої обдарованості Я-реального дозволить йому визначити рівень розвитку кожного критерію та кожної якості його творчої особистості, проаналізувати, які з них гальмують творчу самореалізацію, а значить, потребують особливого розвитку. Запропонований нами метод порівняльної характеристики

визначеного експертами рівня прояву критеріїв творчої обдарованості (високий, середній, низький) та коефіцієнтів творчої обдарованості, підрахованих студентом під час самодіагностики Я-реального та Я-ідеального, дозволить виявити завищений чи занижений рівень його самооцінки, що, у свою чергу, дозволить (провівши індивідуальні бесіди зі студентом та його консультування) скорегувати індивідуальну програму подальшого розвитку творчої обдарованості студента.

2.2. Соціально-педагогічне середовище мистецької студії в розвитку творчої обдарованості студентської молоді

У сучасних нормативно-правових документах, що стосуються проблем освіти (Законах України “Про освіту”, “Про Вищу школу”, державній національній програмі “Освіта” [Україна XXI століття], положеннях Болонської декларації Євросоюзу), зазначається, що вища освіта є одним із визначальних чинників відтворення інтелектуальних і продуктивних сил суспільства, розвитку духовної культури українського народу. Реалізація цього положення передбачає утвердження атмосфери творчості й співробітництва, розвитку творчих можливостей та інтересів студентів і набуває особливої актуальності, коли йдеться про майбутнього соціального працівника, розвиток творчості якого є ресурсом для розвитку творчості його клієнтів.

Сучасність, на думку В.Г. Кремня [154, 38], вимагає оновлення філософських засад освітнього процесу, нової філософії освіти, в якій студент виступатиме соціокультурною індивідуальністю, яка постійно розвиватиметься разом із соціокультурним простором. За цих умов студент виступає результатом і процесом розвитку соціокультурної системи вищого навчального закладу. Автор стверджує, що розроблення та втілення нової моделі навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, на жаль, не забезпечить виконання завдань соціального розвитку суспільства та окремого студента. Проте ми усвідомлюємо, що вища освіта виконує особливу, ключову функцію формування особистості, покликанням якої є творення сучасної людини, розвитку її інтелектуального та духовного потенціалу [154, 148].

Коли йдеться про позанавчальну виховну роботу в умовах вищого навчального закладу, виявляється недостатнім визначати сутність цього педагогічного процесу лише через систему взаємодії “педагог” – “студент”. Ми усвідомлюємо, що в сучасній педагогічній теорії постала проблема визначення природи соціалізаційних впливів тих педагогічних умов, що створює вищий навчальний заклад. У контексті нашого дослідження йтиме мова про соціальне середовище вищого навчального закладу.

Дослідженню впливу середовища на творчий розвиток особистості у вітчизняній та російській педагогіці приділяється достатня увага. К.Д. Ушинський писав: “Багато, звичайно, означає дух закладу; адже саме цей дух живе в стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів, а звідти уже переходить у характер вихованців” [328, 149]. Отже, особливої актуальності набуває аналіз причин оптимізації впливу соціально-педагогічного

середовища на розвиток творчої обдарованості студентської молоді в умовах позанавчальної діяльності вищого навчального закладу.

С.Т. Шацький приділяв особливу увагу характеристиці соціального середовища, вважаючи, що цей процес складається зі створення системи культурно-просвітніх установ для дітей та дорослих, які повинні враховувати не лише місцеві умови, але й координувати зусилля всіх зацікавлених установ та організацій, включно і самодіяльність суб'єктів. Автор підкреслював, що основними факторами виховання ми повинні вважати ті засоби, які використовує навколишнє середовище [357, 87]. До таких засобів слід віднести й ті організаційні форми роботи, якими наділено дане соціальне середовище.

Ми взяли за основу визначення російського дослідника В.Д. Семенова, який визначає соціальне середовище як об'єктивну реальність зі всією її різноманітністю, багатством змісту та форм, із якою взаємодіє людина; це соціальна інстанція її розвитку, її спосіб життя, міра участі в ньому [285, 26].

Більшість сучасних дослідників проблеми соціального середовища розрізняють організоване та стихійне середовище. При цьому ми переконані, що за різних умов компоненти організованого середовища можуть перетворюватись на стихійно діючий фактор. Організоване середовище – це соціальні інститути, що виконують соціально-виховні функції. До організованого середовища належать: навчальні, позашкільні заклади, заклади культури й побуту, різноманітні клуби та об'єднання за інтересами. Сім'я, студентський колектив є також складовими організованого середовища. До організаційного середовища, на думку дослідників, належать й такі соціальні явища, як радіо, телебачення, мас-медіа [65; 145; 264].

Так, відома російська вчена В.Г. Бочарова до класифікації організованого середовища відносить такі компоненти: державні заклади освіти, засоби масової інформації, педагогічні об'єднання, громадськість, складові найближчого оточення клієнтів, сім'ю як первинний соціальний осередок суспільства [35].

В основу підходу Н.М. Сребної [306] до визначення соціального середовища закладено визначення виховної діяльності. Вчена визначає соціальні інститути як таке організоване середовище, що надає можливість реалізувати виховну функцію через: професійну виховну діяльність (у тому числі, в межах вищого навчального закладу); непрофесійну виховну діяльність (громадські, волонтерські організації); культурно-просвітницькі установи в процесі соціально-виховної діяльності (кіно, бібліотеки, клуби, музеї, театри тощо); діяльність, що не має педагогічного спрямування (спілкування, хоббі тощо).

Таким чином, ми відзначили, що більшість дослідників даної проблеми трактують соціальне середовище як порівняно стійку сукупність суспільних і особистісних елементів, з якими безпосередньо взаємодіє соціальний суб'єкт та які впливають на його діяльність.

Наведені підходи імпонують нам, оскільки обумовлюють суб'єктний характер особистості та визнають, що головним джерелом різноманітних соціально-педагогічних впливів є соціальне середовище з його пріоритетним

значенням у формуванні особистості студента. Тобто, соціальне середовище утворює так званий соціальний простір, де відбувається позанавчальна діяльність, взаємозв'язок та спілкування студентів. Цей простір повинен бути зорганізованим на створення таких сприятливих умов, що дозволять продовжувати соціально-педагогічний вплив вищого навчального закладу у позанавчальному неофіційному середовищі.

Ми прагнули деталізувати підходи до визначення соціального середовища вищого навчального закладу та його складових. Так, наприклад, І.С. Коном введено поняття “простір світу дорослих” [143], О.С. Газман використовує термін “пізнавальний простір” [62], С.В. Савченко – “регіональний освітній простір” [282]. Р.Х. Вайнола визначає освітній простір вищого навчального закладу як педагогічно організовану, особистісно-орієнтовану форму особистісного розвитку майбутнього педагога [41].

На нашу думку, слушною є позиція, що не варто розглядати освітній простір вищого навчального закладу як однобічний вплив спеціально організованого педагогічного середовища. Функціональну природу освітнього простору вищого навчального закладу дослідники визначають як оптимально побудовану педагогічну взаємодію, в якій особистість студента не лише сприймає вплив суб'єктів освітнього простору, а і набуває якостей суб'єкта, обумовлюючи тим самим стан, тактику розвитку освітнього середовища вищого навчального закладу.

Р.Х. Вайнолою визначено низку факторів впливу освітнього середовища вищого навчального закладу, а саме: створення еталону освітнього середовища; активізація соціально-виховних впливів на формування особистості студента; забезпечення конструктивності соціокультурного оточення; відповідність змісту навчально-виховного процесу новітнім культурним, духовним, матеріальним запитам сучасного студентства; комплексний характер загально-педагогічної підготовки майбутнього фахівця; загальна педагогізація процесу фахової підготовки, спрямованість навчально-виховного процесу на формування особистості майбутнього фахівця; підвищення якості надання освітніх послуг в умовах вищого навчального закладу [41].

Також ми базувалися на підходах, запропонованих С.В. Савченко, що визначає такі класифікаційні ознаки освітнього середовища вищого навчального закладу, як: принципи організації освітнього простору (самоорганізований чи є результатом проєктивної соціально-педагогічної діяльності); наявність елементів суб'єктивізму, який проявляється у професіоналізмі викладачів, постановці цілей, ефективності управлінських рішень; чітко визначені територіально-географічні параметри; діалектичне протиріччя між його конкретними територіальними і часовими межами і різноманіттям зв'язків із соціумом, який його оточує [282, 56].

У сучасних наукових дослідженнях подано різноманітні підходи до визначення соціального середовища як: до складного багаторівневого утворення, що є конкретним проявом суспільних стосунків, що мають місце в суспільстві, в якому живе та розвивається особистість; сукупності соціальних

умов життєдіяльності людини (сфер суспільного життя, соціальних інститутів, груп), які впливають на її свідомість та поведінку [19; 21; 37; 74; 129; 299; 300].

О.В. Безпалько зазначає, що саме соціальне середовище, зокрема, його сфери: політична, соціальна, духовна формують певні очікування щодо поведінки особистості. Ці очікування відповідні соціальні інститути перетворюють на цілі, завдання, зміст соціального виховання [20; 302]. У структурі соціального середовища виділяють макро-, мезо- та мікрорівні, що характеризуються конкретними умовами життя особистості (сім'я, сусідство) та умовами в середовищі найближчого оточення (вулиця, тип поселення, навчальний або трудовий колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання) [22; 127]. Конкретне соціальне середовище в соціально-психологічному плані – це сукупність стосунків особистості з певною групою. Ми також враховували класифікаційні характеристики, що виокремлюють види соціального середовища за принципом місцезнаходження групи у структурі суспільних відносин. На підставі цього говорять про робітниче, студентське, шкільне соціальне середовище тощо.

Виконання завдань нашого дослідження відбувалось переважно на мезо- та мікрорівні соціального середовища. В якості мезорівня виступає середовище вищого навчального закладу. В якості мікрорівня виступає студентська група та творчий тимчасовий колектив.

Аналіз даних підходів надав нам можливість розглядати соціальне середовище як сукупність соціальних умов виховання. Таким чином, *соціально-педагогічне середовище вищого навчального закладу* ми будемо розглядати як сукупність та результат впливу соціально-педагогічних умов, спрямованих на оптимальну соціалізацію студентської молоді. У контексті завдань нашого дослідження ми вважали за доцільне визначити можливості впливу соціально-педагогічного середовища вищого навчального закладу для розвитку творчої обдарованості студентської молоді. Одним із таких середовищних компонентів, на нашу думку, є мистецька студія.

Проведення анкетування у ході практичної роботи дозволяє виявити не лише доцільність функціонування мистецької студії як об'єднання студентської молоді, що сприяє розвитку обдарованості студентів, а й ті причини, що спонукають студентів до художньо-творчої діяльності у таких студіях.

Як показали результати опитування 1210 респондентів чотирьох вищих навчальних закладів України (Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці та Поліцейської фінансово-правової академії (м. Бровари)), до таких причин належать: потреба в самореалізації (25 % респондентів), можливість цікаво, змістовно проводити дозвілля (17 % студентів), можливість пізнати й розвинути свої творчі можливості (25 % опитаних), поглибити знання у даному виді мистецтва (15%), можливість знайти друзів, однодумців (12 %), бути популярним і позбутися внутрішніх комплексів (6 %). Серед якостей, що заважають студенту в реалізації власного творчого потенціалу, відзначено: лінощі (32% опитаних), внутрішні комплекси та занижена самооцінка (25%),

слабка сила волі (20%), неготовність сприймати критику (13 %), недостатність знань та невеликий словниковий запас (10%).

Інтерес, що виявляють студенти до занять літературною, театральною діяльністю, на нашу думку, не випадковий, оскільки студенти – майбутні соціальні працівники, соціальні педагоги, юристи, працівники управлінської сфери повинні володіти гарним словниковим запасом, вміти чітко формулювати свою думку, переконувати співрозмовників, вести конструктивний діалог, у разі потреби вміти за допомогою слова вплинути на свідомість клієнта, дати йому кваліфіковане консультування, морально підтримати тощо.

Розробка моделі діяльності мистецької студії як соціально-педагогічного середовища розвитку творчої обдарованості студентської молоді в умовах вищого навчального закладу проводилась із використанням методів систематизації, порівняння та зіставлення результатів роботи мистецьких студій вищих навчальних закладів України.

Нами було здійснено аналіз практики експериментальної роботи нині діючих вузівських мистецьких студій. Слід зазначити, що термін “студія” (в перекладі з італійської studio – старання, вивчення [293, 488], а з латини studeo – сумлінно працюю [318, 1117]) має декілька тлумачень (майстерня художника [118, 609] або скульптора, графіка [362, 252]) тощо; навчальні заклади, що готують артистів, художників, скульпторів; театр творчої молоді, яка вчиться акторській майстерності [293, 488]; творчий колектив, який поєднує у своїй діяльності навчальні, експериментальні та виробничі завдання [318, 1117]). В образотворчому мистецтві студія – це спеціальна школа найпростішого типу, що розрахована на широке коло охочих навчатись певним його видам [362, 252]. Отже, під мистецькою студією найчастіше розуміють своєрідну школу з розвитку творчих обдаровань дітей чи молоді засобами мистецької діяльності.

Слід підкреслити, що студія, як (висловлюючись сучасною мовою) соціально-педагогічне середовище для розвитку творчих обдарувань студентської молоді, використовувалась у соціально-педагогічній та мистецькій практиці в Україні, починаючи ще з XVII – XVIII століть. Витоки студентської літературно-поетичної та театрально-музичної студійної творчості в Україні пов’язані з поширенням в освітніх закладах того часу так званої шкільної драми – жанру латиномовної релігійної драматургії, що виник у країнах Західної Європи [172, 728-729], а згодом – вертепу, прообразу майбутніх театрів.

Так, скажімо, вертепні вистави, що популяризувалися й розігрувалися в українських містах і селах здебільшого викладачами та студентами Київської колегії у музично-інструментальному та вокальному супроводі студентських дуетів і хорів, мали великий виховний вплив на тогочасне українське громадянство, зокрема, й студентську молодь, адже прищеплювали їй кращі морально-етичні якості, а, разом з тим, почуття відповідальності за загальну справу, взаємопідтримку, розвивали навички виконавської майстерності, акторські, музичні, драматичні, ораторські здібності. Крім того, через участь у вертепних виставах тогочасні студенти не лише долучалися до суспільно-

політичного життя міст і сіл України, а й своєю культурно-просвітницькою діяльністю сприяли соціалізації представників різних вікових груп.

Драматичні твори для шкільних драм писали, як правило, викладачі, а грали ролі студенти чи учні. Навчання у тогочасних вищих навчальних закладах України, зокрема, Києво-Могилянській академії передбачало й опанування студентами мистецтвом написання літературних творів та віршів, тобто поетикою, оскільки вважалося, що освічена людина має володіти цим мистецтвом, що сприяє розвитку, в першу чергу, її духовного світу.

Поетика (мистецтво складання віршів) було цікавою справою, що дуже захоплювала студентів. Вони оволодівали загальними правилами віршування (для цього вивчали тридцять видів класичного і середньовічного стилю). Особливу увагу в академії приділяли складанню студентами ліричних творів [278, 144]. Важливу роль у керівництві розвитком літературно-творчих здібностей студентів відігравали викладачі Києво-Могилянської академії, якими було підготовлено понад три десятки рукописних курсів поетик для навчання й розвитку поетичних обдарувань студентів [105, 68].

Не меншу цікавість, ніж поетика, викликали у студентів заняття з риторики. Студентів учили розробляти промови (панегіричні, судові; писати привітання); церковному красномовству студентів вчили за їх бажанням. Викладачі Києво-Могилянської академії протягом 1635-1817 років підготували понад 127 підручників із риторики, що користувались популярністю серед студентства [278, 145].

Отже, навчальні заклади України XVII – XVIII століть та пізнішого часу стали провідними осередками соціалізації тогочасної студентської молоді, а написання і виконання студентами власних різноманітних текстів, музичних творів, участь їх у постановці вертепних вистав, шкільних драм, що містили на підготовчому етапі певною мірою елементи студійної діяльності, сприяли духовному, художньо-творчому, мистецькому розвитку студентства.

Значний досвід художньо-творчого виховання молоді й розвитку її творчих здібностей був накопичений у так званих малювальних школах-студіях М. Мурашка, О. Мурашка, М. Раєвської-Іванової, що діяли в різний час у Києві та Харкові в 70-х роках XIX – на початку XX століття [354, 250-251, 260].

У сучасних наукових дослідженнях [172, 728-729; 209, 470; 354, 250-251] підкреслюються значні творчо розвиваючі можливості мистецьких студій, в яких, висловлюючись словами Л. Курбаса [209, 470], “завдяки особливій організації праці, де вся повнота ініціативи належить самим учням”, кожний має можливість “проявляти максимум самодіяльності й вносити вічно індивідуальне”. Цю думку підтверджують і матеріали, отримані нами в ході INTERNET-дослідження: останнім часом у вищих навчальних закладах України відстежується тенденція чисельного зростання студійної форми розвитку творчого потенціалу студентів.

Ми вважали за доцільне визначити напрямки, види, форми діяльності мистецьких студій у роботі вищих навчальних закладів України. Встановлено, що найбільшого поширення в практиці виховної роботи вищих навчальних закладів України набули: музичні [79; 159; 309; 310; 345]; хореографічні [79;

159; 308; 309; 310; 344]; театральні [79; 159; 208; 309; 310; 344] та літературні [120; 158; 160; 171; 310] студії.

У деяких вищих навчальних закладах працюють студії образотворчого мистецтва та дизайну [310], студії декоративно-ужиткового мистецтва (наприклад, СТАЛЬ — Студентська творча авторська лабораторія, що діє, по суті, як студія декоративно-ужиткового мистецтва у Чернігівському державному (нині – національному) педагогічному університеті), студії конферансу [308] та ін. [130].

Літературно-мистецька студія “Орфей” заснована у 1952 році при філологічному факультеті Сумського педінституту. У 2001 року студія зареєстрована як громадська організація. Студія видає літературно-художню газету “Орфей”, щомісячні інформаційні бюлетені та щорічний альманах. Студія проводить щорічний обласний літературний конкурс для молоді в категоріях “поезія” та “проза”, здійснює щоліта фольклорні експедиції Сумщиною та суміжними областями України й Росії. Учасники студії стали організаторами низки мистецьких акцій: фестивалів, семінарів, літературних вечорів, виставок живопису і графіки.

У Тернопільському національному економічному університеті на факультеті аграрної економіки і менеджменту біля десяти років працює літературно-мистецька студія “Чайка”. Її створено як клуб поетів-аматорів, що покликаний сприяти розвитку літературної творчості, самовираженню студентської молоді. До основних форм роботи студії належать: вечори, творчі зустрічі з письменниками, поетами, журналістами України. Нашу увагу привернув той факт, що учасники студії видають літературно-мистецький альманах “Серцеспів”, що виходить як додаток до газети Тернопільського економічного університету “Університетська думка”. На сторінках альманаху друкуються не лише твори та доробки обдарованих студентів, а й роботи учасників літературного гуртка, створеного на базі реабілітаційного центру для дітей із діагнозом ДЦП. Студенти на засадах волонтерства займаються з учасниками гуртка, залучають їх до участі в мистецьких акціях.

У Львівському державному університеті імені І. Франка театр-студія “Дебют” та літературна студія “Франкова кузня” дозволили відкрити й розвинути акторські, літературно-творчі здібності багатьом студентам – нині відомим акторам, літературним діячам України (Б. Козаку, В. Глухому, Ю. Брилинському, Р. Лубківському, Д. Павличку та ін.), оскільки студія – “це чудова творча школа, яка допомагає...оволодіти секретами спілкування з аудиторією, навчитися доносити до неї велич і красу художніх образів, прекрасних людських почуттів – співчуття, милосердя, любові” [67, 111], розвинути кожному студійцю власний творчий потенціал, комунікативні здібності, емпатійність, творчу уяву, оригінальність тощо – якості, необхідні в діяльності спеціалісту будь-якого фаху.

Поширення у вищих навчальних закладах мистецької студії як засобу розвитку творчого потенціалу студентської молоді, з нашої точки зору, не є випадковим явищем. У сучасних умовах, коли освіта й виховний процес переорієнтовані на особистісний підхід до кожного студента, реалії життя

вимагають підготовки не лише високопрофесійного, а й творчого, креативного працівника, мистецька студія як творче об'єднання студентської молоді є, по суті, тим дієвим соціально-педагогічним середовищем, що дозволяє вирішувати ці завдання, а також сприяти самопізнанню студентом своїх творчих потенцій, а, разом із тим, і його мистецькому зростанню, набуттю духовного, морально-естетичного, професійного, культурного, художньо-творчого досвіду.

Таким чином, студія з певного виду мистецтва широко використовується в сучасному соціально-виховному позанавчальному процесі вищих навчальних закладів, оскільки допомагає виявляти творчий потенціал студентів, розвивати їх творчі можливості, вдосконалювати творчі вміння, і, врешті-решт, сприяє студентській молоді в організації цікавого, змістовного та корисного для власного саморозвитку дозвілля (див. додатки Д, Е).

Нами розроблено *модель діяльності мистецької студії* як соціально-педагогічного середовища розвитку творчої обдарованості студентської молоді. Модель складається з таких структурних блоків: мета, завдання, технологічне забезпечення діяльності (напрямки діяльності, методи та організаційні форми роботи) та соціально-педагогічні умови діяльності. Схематично розроблену нами модель подано на рисунку 2.1.

Ми визначили *мистецьку студію* у вищому навчальному закладі як культурно-мистецьке середовище, творче об'єднання студентської молоді, основним призначенням якого є виявлення та розвиток творчої обдарованості студентів засобами художньо-мистецької (літературно-мистецької, театральної та ін.) діяльності у позанавчальному виховному процесі.

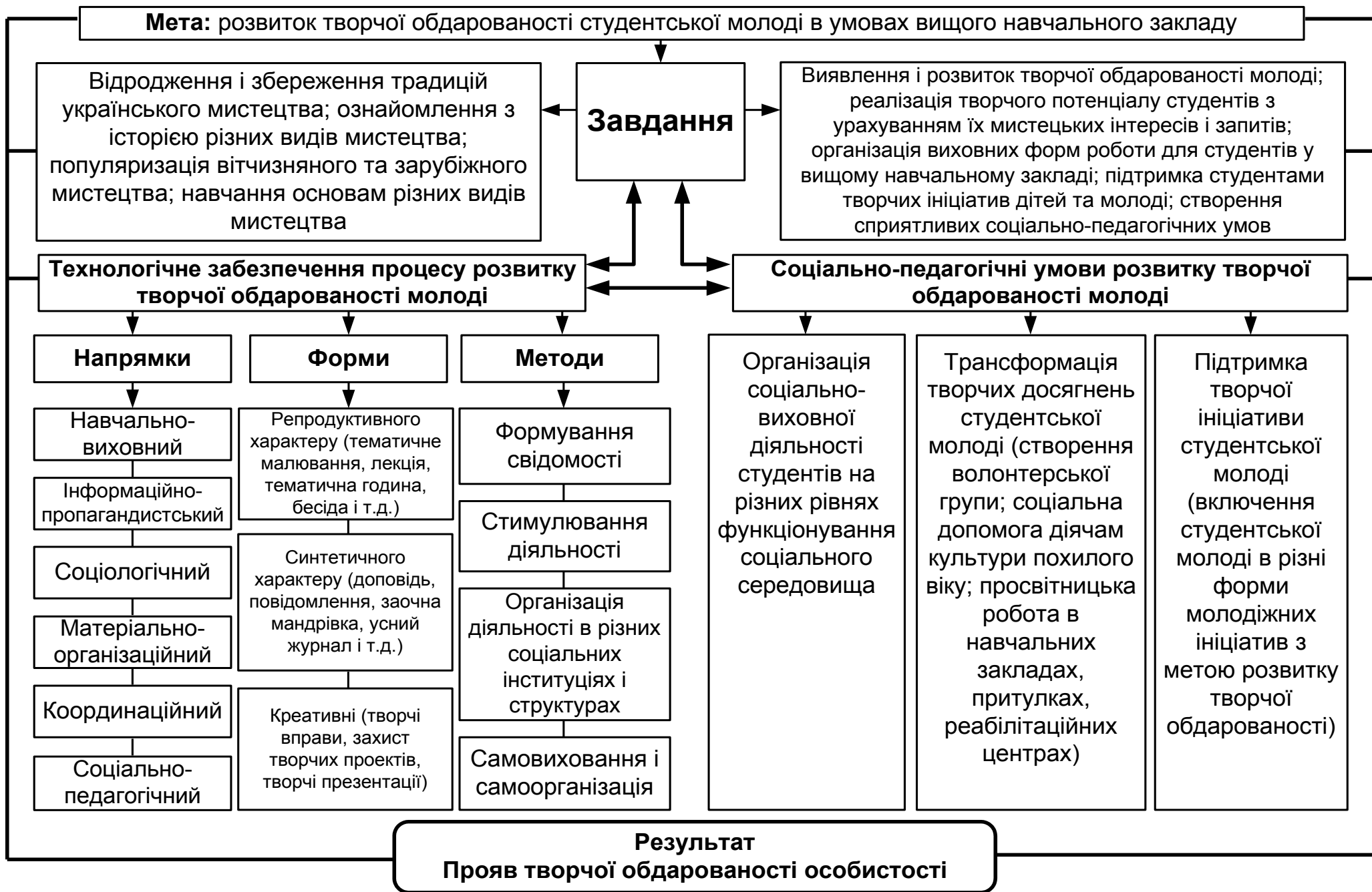

Рис. 2.1 Модель позанавчальної діяльності з розвитку творчої обдарованості студентської молоді в мистецькій студії

Нами визначено перелік основних *завдань* мистецької студії як соціально-педагогічного середовища, а саме: 1) збереження та примноження кращих традицій естетичного, художньо-творчого виховання молоді, що склалися у вищому навчальному закладі; 2) популяризація вітчизняного та зарубіжного мистецтва; 3) відродження традицій українського народного мистецтва як однієї зі складових виховання; 4) вивчення художньо-творчих інтересів студентської молоді; 5) виявлення творчої обдарованості молоді; 6) ознайомлення студентів-студійців із історією різних видів мистецтва; 7) навчання практичним основам музичного, театрального, хореографічного, образотворчого, декоративно-прикладного та інших видів мистецтва, літературної майстерності; 8) розкриття творчого потенціалу студентів у процесі залучення їх до самостійної художньо-мистецької діяльності; 9) формування гармонійної, естетично-розвиненої особистості з використанням різних форм, методів виховної роботи та з урахуванням художньо-мистецьких інтересів і запитів студентів; 10) створення належних умов для розвитку талантів серед молоді, вдосконалення форм, методів виховної роботи; 11) залучення до співпраці професійних та аматорських творчих колективів та окремих професійних чи аматорських майстрів у різних видах мистецтва з метою підвищення мистецької обізнаності та кваліфікації студентів, розвитку їх творчих здібностей; 12) організація культурно-виховних заходів – концертів, конкурсів, екскурсій, вечорів-зустрічей, літературно-мистецьких вечорів, виставок творчих робіт студентів тощо, участі обдарованої молоді в культурних заходах міста, республіки, культурних міжнародних заходах тощо.

Визначення завдань мистецької студії у вищому навчальному закладі дозволило нам виокремити основні *напрямки її діяльності*: координаційний, соціологічний, інформаційно-пропагандистський, навчально-виховний, матеріально-організаційний та соціально-педагогічний.

Розглянемо більш детально зміст виконання певних *напрямків діяльності* мистецької студії як соціально-педагогічного середовища в умовах вищого навчального закладу.

У ході практичної роботи ми особливу увагу приділяли виконанню *соціологічного напрямку*, що має на меті вивчення художньо-творчих інтересів студентів, проведення моніторингу стану розвитку творчої обдарованості студентів вищого навчального закладу в системі позанавчальної виховної роботи. Прикладом нашої роботи за даним напрямком є проведення соціологічного дослідження на тему: “Чи знаєте ви, хто ці люди?”. Дослідження проводилось методом анкетування (до завдань нашого дослідження був адаптований тест на “знання імен” А.Л. Андрєєва [9]). У проведенні дослідження взяло участь 1064 студента Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці і Чернігівського педагогічного (нині – національного) університету імені Т.Г. Шевченка. Студентам було запропоновано ідентифікувати тридцять персоналій – видатних учених, політиків, а також відомих діячів літератури і мистецтва.

Результати дослідження дозволили виявити, що рівень обізнаності студентської молоді щодо знання відомих митців у галузі мистецтва можна

оцінити як середній. Так, скажімо, якщо П. Пікассо як видатного художника або А. Вівальді й Ф. Шуберта як відомих музикантів змогло правильно ідентифікувати відповідно 89 %, 73 % і 75 % опитаних, то М.В. Лисенка як відомого українського композитора – 65 % студентів, Л.І. Глібова як поета-байкаря – 52 % респондентів, Т.Н. Яблонську як знану українську художницю – 25 % опитаних, Л. Курбаса як відомого українського режисера – лише 19 % респондентів. Серед видатних діячів світового мистецтва, наприклад, Дж. Байрона змогли правильно ідентифікувати 29 % опитаних, Ф. Фелліні та Р.І. Рождественського – відповідно по 20 % студентів, Л. Керролла – 17 %, а В. Тиціана – 10 % респондентів. На жаль, ці дані певною мірою підтверджують загальну тенденцію зниження інтересу до кращих надбань світової та вітчизняної мистецької спадщини, що має місце серед сучасної української молоді, яка, як правило, надає перевагу зразкам масової, так званої “поп-культури” [5, 81].

Наступним напрямком роботи, що був у центрі нашої уваги, став *інформаційно-пропагандистський*. Робота студії була спрямована на ознайомлення не лише студійців, а й широкого загалу студентської молоді з кращими здобутками вітчизняного та зарубіжного мистецтва, видатними літературно-мистецькими діячами різних епох і країн, популяризацією культурних надбань українського та інших народів світу з метою пробудження в якомога більшої частини студентів бажання поглиблювати свої знання з історії мистецтва, розширювати свій світогляд, і, врешті-решт, займатись самостійною художньою творчістю.

Нагальна необхідність і важливість даного виду діяльності з популяризації кращих мистецьких здобутків, видатних діячів культури підтверджується результатами проведеного нами соціологічного дослідження. Прикладами реалізації цього напрямку діяльності студії стало проведення, скажімо, літературних вечорів “Весь світ у мові розмістився”, “Жінка в історії та мистецтві” та ін.; творчих зустрічей студентів із відомим поетом В.Й. Буденним, майстрами-аматорами декоративно-прикладного мистецтва (Т.О. Баженовою, О.І. Дідович, Н.П. Ширимирою), молодими поетами-бардами м. Чернігова (О. Івановою, Д. Нечаєм, П. Алексієнком). Отже, популяризація високих зразків вітчизняного та зарубіжного мистецтва, ознайомлення з творчими здобутками видатних діячів культури має розглядатись як один із пріоритетних напрямів діяльності мистецької студії у вищому навчальному закладі.

Навчально-виховний напрям роботи студії є також одним із провідних, оскільки мистецька студія у вищому навчальному закладі повинна не лише давати знання з історії музики, театру, літератури тощо, практичні вміння й навички акторської, літературної, музичної, хореографічної, образотворчої і т.п. майстерності, а й використовувати такі види, форми, методи в процесі цієї діяльності, що спрямовані на виховання у студентів кращих морально-естетичних якостей особистості, сприяти особистісній самореалізації, розкриттю творчого потенціалу. Нами в ході роботи за даним напрямом розроблено низку авторських організаційних форм роботи, про які йтиметься нижче.

Матеріально-організаційний напрям діяльності студії полягає у проведенні діяльності, спрямованої на матеріальне забезпечення функціонування мистецьких секцій необхідним облаштуванням (музичними інструментами, різноманітними матеріалами для роботи в декоративно-прикладному, образотворчому та інших видах мистецтва), виготовлення стендів для проведення конкурсів малюнків, плакатів; підготовку приміщень для проведення виставок творчих робіт тощо. Так, наприклад, при проведенні тижня декоративно-ужиткового мистецтва в інституті студенти влаштовували приміщення для проведення виставок творчих робіт студентів та персональної виставки робіт О.І. Дідович, а також дбали про підготовку матеріалів для проведення майстер-класу з декоративно-прикладного мистецтва (виготовлення виробів зі шкіри).

Проте координуючим у процесі реалізації завдань мистецької студії виступає *соціально-педагогічний* напрям. Ми розглядали його як роботу по сприянню успішній соціалізації молодих людей, включенню їх в суспільно-корисну діяльність, формування відчуття турботи за успіх інших, милосердя, доброти. У контексті даного напрямку роботи ми розглядаємо розвиток творчих обдарувань студентів як трансформаційний процес передачі прагнення до творчості учнівській молоді, дітям; популяризації мистецьких ідеалів у студентській та територіальній громадах.

Таким чином, соціально-педагогічний аспект діяльності мистецької студії у вищому навчальному закладі полягає, в першу чергу, в тому, що вона створює можливість забезпечити соціально-контрольовану соціалізацію студентської молоді, особистісний підхід до кожного студента, в результаті чого відбувається виявлення та розвиток його творчої обдарованості в процесі індивідуальної та колективної діяльності, успішна реалізація якої можлива лише за умови творчої активності студента. Разом з тим культурно-мистецький та художньо-творчий досвід діяльності, отриманий майбутнім спеціалістом під час відвідування студії, може стати надійною запорукою його особистісного духовного, морально-естетичного, професійного, загальнокультурного зростання.

Паралельно з роботою мистецьких студій для успішного розвитку творчої обдарованості студентів доцільно використовувати й факультативний курс “Розвиток творчої обдарованості студента” (див. додаток Ж). Завданнями даного курсу є сприяння:

- розвитку прагнення залучення до кращих зразків українського та світового мистецтва, рідної мови та культури;
- виявленню творчо обдарованої студентської молоді, схильної до літературно-мистецької діяльності;
- актуалізації проявів творчої обдарованості студентів засобами літературно-мистецької студії в процесі індивідуальної та колективної творчої літературно-мистецької діяльності;
- усвідомленню студентами неповторності та унікальності кожної особистості, поваги до процесу творчості;
- формуванню у студентів моральних ідеалів, естетичних смаків, національної самосвідомості;

• для надання допомоги у визначенні подальшої життєвої стратегії щодо розвитку власної літературно-творчої обдарованості.

Факультативний курс “Розвиток творчої обдарованості студента” складається з 16 теоретично-практичних занять тривалістю 3-4 години кожне (курс розраховано на 60 годин). Наведемо приклади звучання основних тем курсу:

1. Поняття про творчість. Творча діяльність спеціаліста в сучасному світі.
2. Поняття про творчо обдаровану особистість на основі складових творчої обдарованості в особистості.
3. Філософсько-світоглядні показники особистості.
4. Роль духовно-світоглядної сфери в творчому розвитку людини.
5. Інтелектуально-творчі якості обдарованої особистості.
6. Знання особистості та їх значення в літературно-творчій діяльності.
7. Пам'ять та спостережливість у літературно-творчій діяльності.

Поняття про сенситивність.

8. Асоціації, творча уява та фантазія в літературній творчості.
9. Оригінальність та інтуїція в літературній творчості.
10. Художньо-образне мислення в літературно-творчій діяльності.
11. Творчість видатних людей.
12. Розвиток мотиваційної сфери особистості студента.
13. Емоційно-вольові якості особистості та їх роль у її творчому розвитку.

Окремі заняття курсу мають теоретичний характер. Проте переважна більшість має характер практикуму і проводиться в актовій залі, тренінговому кабінеті, в умовах вуличного середовища (парки, ігрові майданчики).

Теоретичні заняття, що проводяться в умовах аудиторії, мають таку структуру:

1) Вправи, спрямовані на створення працездатності на початку роботи групи, на активізацію студентів.

2) Вступне слово керівника студії з теми заняття (на першому занятті доцільно запропонувати кожному зі студентів для роботи на заняттях студії завести “Щоденник учасника студії”, в якому робити необхідні записи та виконувати запропоновані завдання).

3) Теоретична частина (лекція, лекція з елементами дискусії, евристична бесіда, бесіда з елементами гри, повідомлення, диспут тощо).

4) Творчі вправи, завдання та психолого-педагогічні ігри, спрямовані на розвиток певних якостей, що розглядаються нами як показники творчої обдарованості студента.

5) Обмін думками про враження від заняття та роботи в групі.

6) Домашнє завдання.

Структура практичного заняття передбачає наявність таких компонентів: організаційний момент (вправи на знайомство, активізацію уваги, створення позитивного настрою); творчий звіт, захист творчого проекту; підготовка до проведення літературно-мистецького заходу; обговорення результатів та післядії тієї чи іншої форми роботи. Проведення практичної роботи передбачає

різні форми взаємодії учасників: фронтальну, роботу в творчих мікрогрупах, роботу в парах, індивідуальні виступи та презентації.

Аналіз проведених нами в ході практичної роботи форм соціально-виховної роботи дозволив нам дійти висновку, що сама стратегія їх підготовки та проведення відповідає завданням розвитку творчої обдарованості студентів. Нами здійснено спробу класифікувати форми роботи мистецьких студій. Дані форми роботи умовно можна об'єднати в три групи, а саме:

1. Форми роботи репродуктивного характеру. Це форми роботи, підготовка та проведення яких майже повністю покладаються на педагога – керівника студії. Студенти залучені до підготовки на кінцевому етапі чи вже в процесі проведення форми роботи. До таких форм роботи належать: тематичне малювання (малювання образів, проєктивне малювання); лекція (з елементами дискусії чи евристичної бесіди); бесіда; відвідування вистав; екскурсія до музею тощо.

2. Форми роботи синтетичного характеру. Ми використали таку назву, оскільки в процесі підготовки таких форм роботи поєднується творчість педагога-керівника студії з докладеними творчими зусиллями студентів. Педагог у проведенні таких організаційних форм роботи займає позицію методиста, радника, генератора ідей. Проте головні зусилля для досягнення успіху творчої справи докладають самі студенти. Це такі форми роботи, як: підготовка доповіді, повідомлення; заочна літературна мандрівка; літературний аукціон; усний журнал; диспут; поетичні дебати; літературний вечір; літературно-мистецьке свято тощо.

3. До третьої групи належать креативні форми роботи. У процесі їх підготовки та проведення студенти самостійно генерують нові ідеї, втілюють їх у життя. Здатність студентів до планування, підготовки, організації, методичного та ресурсного забезпечення, проведення, оцінки результатів заходу є показником високого рівня сформованості творчих здібностей та можливостей. Педагог при цьому виконує роль зацікавленого стороннього спостерігача, члена журі, судді в конкурсі. До таких форм роботи належать: виконання творчих вправ, різні форми творчих звітів у вигляді написання, презентації та аналізу літературних творів, таких як: нарис, оповідання, есе, вірш, акровірш, гумореска, заголовки до карикатури, замітка, літературний шарж, тавтограма, літературна казка тощо.

У змісті таблиці 2.2 ми наводимо орієнтовну тематику форм соціально-виховної позанавчальної роботи зі студентами вищих навчальних закладів – учасниками мистецьких студій.

Таблиця 2.2

Класифікація форм соціально-виховної позанавчальної роботи зі студентами – учасниками мистецьких студій

№	Група форм	Організаційна форма	Орієнтовна тема
1.	Форми роботи репродуктивного характеру	Тематичне малювання	“Намалюємо художні образи творів А. Гринь”
		Лекція	“Література як вид мистецтва”
		Тематична година	“Не оніміють душі наші”
		Бесіда	“Поезія срібного століття”
		Виставка	Персональна виставка творчих робіт О. Дідович
		Відвідування вистав	Вистава “Про Федота-стрільця” Л. Філатова
		Екскурсія до музею	Музей-заповідник М. Коцюбинського
2.	Форми роботи синтетичного характеру	Доповідь	“Прагнення до творчості”
		Повідомлення	“Видатні літературні діячі й Чернігівщина”
		Заочна літературна мандрівка	“Поетичні куточки Чернігівщини”
		Літературний аукціон	“Квіти в поезії”
		Усний журнал	“Моє майбутнє”
		Літературна вікторина	“Культура народів світу”
		Диспут	“Чи може сучасне життя бути духовним?”
		Поетичні дебати	“Чи існує насправді кохання?”
		Літературні дебати	“Чи вважати Гоголя українським письменником?”
		Літературний вечір	“Лебеді материнства”
		Літературно-мистецьке свято	“Весь світ у мові розмістився”
3.	Креативні форми роботи	Творчі вправи	“Намалюй творчість”, “Екскурсія вулицею Літераторів”
		Нарис	“Пізнавай світ, доки живеш”
		Оповідання	“Моє перебування в ідеальному місті”
		Есе	“Щасливими народжуються чи стають?”
		Вірш	“Студентське життя”
		Гумореска	“Навчання – світло, а неучтво – темрява”
		Замітка	“Милосердя – це сучасно?”
		Заголовок до карикатури	“Що ж хотів сказати Х. Бідструп?”
		Літературний шарж	“Обличчя студійця”
		Захист літературних проєктів	“Література майбутнього”
		Літературна казка	“Пригоди степлера”

Для більш ефективної розробки змісту та назв організаційних форм ми використовували рекомендації практиків соціально-виховної роботи [15; 45; 75; 190; 322; 334; 339]. Характеристика організаційних форм роботи, програма факультативного курсу, методичні рекомендації по організації розвитку творчої обдарованості студентів більш детально подано в публікаціях автора [131].

Проте в монографії ми б хотіли зупинитися на тих формах соціально-виховної роботи студії, що забезпечують реалізацію саме *соціально-педагогічного напрямку роботи* мистецьких студій.

Однією з таких форм роботи є *літературний аукціон*. Такі аукціони учасники студії готують і проводять з учнями загальноосвітніх навчальних закладів, вихованцями міського притулку неповнолітніх. Літературний аукціон – один із варіантів проведення аукціонів у соціально-виховній роботі. Мета літературного аукціону: сприяти розвитку інтересу до літератури, розвитку світогляду, інтелектуального потенціалу учасників, активізації пізнавальних інтересів, прагнення до самоосвіти.

Літературним матеріалом для аукціону можуть стати тематичні прислів'я, приказки, загадки (наприклад: про працю, професії, про українську мову), відомі літературні твори, що об'єднані спільною темою. Наведемо приклади завдань для аукціону:

- назвати літературні твори та їх авторів, в яких головну героїню звали Наталкою (Оксаною, Тетяною);
- згадати авторів та твори, у назві яких використані числівники (О. Дюма “Три мушкетери”, І. Ільф та Є. Петров “12 стільців”);
- назвати автора та твір, у назві якого зустрічаються вказівки на колір (Ф. Стендаль “Червоне та чорне”, О. Купрін “Білий пудель”);
- згадати вірші, присвячені різним порам року (О. Пушкін “Зимовий вечір”, Л. Костенко “ Білочка восени”, Д. Павличко “Весна”);
- назвати літературні казки, герої яких – тварини, що мають власні імена (І. Франко “Фарбований лис”, Д. Мамін-Сибиряк “Сіра шийка”, Д. Павличко “Пригоди кота Мартина”).

Літературний аукціон може бути присвячений творчості одного автора. Такий аукціон може бути складовою частиною літературного свята, вечора, окремим конкурсом у літературному КВК. Як необхідне обладнання варто підготувати афішу, гонг, молоток ведучого, приз на кожен із етапів аукціону. Аукціон триває, доки в учасників є приклади відповідей. Приз отримає той з учасників, хто останнім запропонує варіант відповіді.

Головним виховним завданням аукціону є активізація пізнавальних інтересів учасників і актуалізація їх знань з української та зарубіжної літератури. Проте для нас більш цінним є те, що розробляючи зміст завдань, готуючи обладнання для проведення аукціону, студенти турбувались про творчий успіх своїх молодших друзів (школярів, вихованців притулку для неповнолітніх, відвідувачів реабілітаційного центру та ін.), забезпечували розвиток їх творчих здібностей.

Наступною формою роботи, яка постає в центрі соціально-педагогічного напрямку діяльності літературно-мистецької студії, є *літературний вечір*. Не дивлячись на те, що вечір, як організаційна форма роботи, є достатньо відомою та традиційною формою, ми здійснили спробу внести певні конструктивні зміни в його структуру.

Ми розглядаємо літературний вечір як форму розвитку естетичних смаків студентської молоді, їх світогляду, що спричиняє, в свою чергу, розвиток мистецьких здібностей, обдарувань, формування відчуття краси навколишнього світу. Окрім того, літературний вечір розв'язує завдання розвитку літературних смаків, інтересу до класичної літератури, формування сталого прагнення до читання, популяризації літературних шедеврів.

На відміну від концерту чи традиційної театральної вистави, вечір – більш демократична форма соціально-виховної роботи, у ході підготовки та проведення якої менш помітною є межа між учасниками дійства та глядачами. Підготовка вечора передбачає включення учасників у різні організаційні форми літературної творчості. Тому літературний вечір можна розглядати як результат довгочасної мистецької діяльності значної частини студентського колективу. Нами були використані такі форми підготовчої роботи, як: випуск радіо-(стінної) газети, літературного альманаху, проведення виставки, проведення попередніх конкурсів (наприклад, читців, співаків, ілюстраторів) та оглядів художньої самодіяльності тощо.

У процесі підготовки літературного вечора доцільно проводити конкурс на кращий віршований епіграф до літературного вечора, емблему вечора, його музичне оформлення. Вечір спричиняє розвиток дружніх стосунків між студентами різних факультетів, оскільки в процесі виконання конкурсних завдань вони мають можливість ближче познайомитись і потоваришувати.

Повертаючись до соціально-педагогічного спрямування даної форми роботи, варто відзначити, що саме довгочасний етап підготовчої роботи розкриває низку можливостей для залучення до процесу співтворчості студентів із обмеженими функціональними можливостями. Так, у процесі роботи літературно-мистецької студії “Гаудеамус” традиційним став випуск літературної студентської газети (альманаху) з залученням студентів-інвалідів, що навчаються на заочній формі навчання. Їх вірші, тексти пісень студійці використовували в якості літературного матеріалу для підготовки випусків студентської преси, літературних альманахів, літературно-музичних вечорів.

Таким чином, студенти-інваліди, які живуть в інших містах, отримують можливість побачити результати своєї творчої діяльності. У ході реалізації плану роботи студійцями було проведено літературні вечори, як-от: “Не оніміють душі наші”, “Жінка в історії та мистецтві”, “Наша шана Вам, учителю!”, “Весь світ у мові розмістився” та ін.

Літературна вікторина є однією з найбільш розповсюджених форм роботи. Проте специфікою використання літературних вікторин у роботі мистецької студії є те, що питання та завдання до вікторини готують самі студійці. Після того як творчі мікрогрупи студентів (по 10-15 осіб) “апробують” розроблені ними питання на занятті студії, сумісними зусиллями розробляється

варіант літературної вікторини для школярів, дітей-відвідувачів Чернігівського центру ранньої реабілітації дітей-інвалідів (ЧЦРРДІ) “Відродження”, реабілітаційного центру “Ступені” (орієнтовні теми: “Рідний край в усній народній творчості”, “Народні обрядові пісні рідного краю”, “Комільфо або етикет у правилах, афоризмах та анекдотах”, “Культура народів світу” та ін.).

Літературні вікторини проводяться як індивідуальне змагання між учасниками та як групове змагання. У цьому випадку вікторина називається турніром-вікториною і проводиться в кілька етапів. Можливими варіантами завдань для етапів вікторини є:

- інсценування сценок із літературних творів (завдання: відгадати, що це за твір, хто його автор, як звати героїв);
- відгадай, хто це сказав? (робота з цитатами з творів);
- чарівна скринька (ведучі розповідають про предмет, що знаходиться в скриньці, а учасники мають здогадатись, що це, якому герою літературного твору належав цей предмет, хто автор твору тощо);
- портретна галерея (назвати якомога більше прізвищ відомих письменників, поетів, упізнавши їх на ілюстраціях, фото чи слайдах).

У процесі підготовки та проведення таких вікторин учасниками студій та волонтерами з числа студентів організуються та оформлюються виставки, присвячені творчості автора чи темі вікторини, виготовляються емблеми команд, готуються номери художньої самодіяльності від груп підтримки, гасла, привітання, призи тощо.

Помітне місце в практичній роботі з розвитку творчої обдарованості молоді займають *бесіди* як форми словесної, групової роботи з членами мистецьких студій.

Серед різноманітних видів бесід у сучасній практиці соціально-виховної роботи найчастіше визначають: естетичні бесіди (тематика яких була пов’язана з мистецтвом), етичні бесіди (у змісті яких розглядаються норми та принципи моралі) та сократівські бесіди (у змісті яких розглядалися світоглядні проблеми, філософські погляди). У практиці соціально-педагогічної роботи отримала розповсюдження така класифікація: морально-етичні, культурологічні, календарно-тематичні, інструктивно-нормативні та профілактичні бесіди [41]. У роботі літературно-мистецької студії переважно використовуються морально-етичні (про ставлення клієнта до себе, до свого “Я”; про ставлення клієнта до інших людей; про ставлення клієнта до різних видів діяльності; про ставлення клієнта до світу, навколишнього середовища) та культурологічні бесіди (про життя та творчість відомих митців (біографічні); про певний історико-культурний період; про певний шедевр мистецтва).

Морально-етичні бесіди є найбільш вживаними в арсеналі сучасних форм соціально-педагогічної роботи зі студентською молоддю. Вони покликані поповнити знання студентів щодо норм, правил, принципів, вимог моралі, спричинити розвиток моральної свідомості, поглядів, ціннісних орієнтирів та ставлень, сприяти формуванню особистісних переконань.

Культурологічні бесіди сприяють створенню педагогічної ситуації, яка обумовлює бажання студентів побачити світ краси, мистецтва, наблизитись до

розуміння естетичних цінностей, ідеалів. У практичній роботі ці бесіди використовуються як потужний превентивний засіб, оскільки ми вважаємо, що процес формування естетичної культури студентів гальмує розвиток соціальних негативів у молодіжному середовищі. Наведемо орієнтовну тематику таких бесід: “Бережіть собори своїх душ”, “Створи себе сам”, “Гармонійна людина: яка вона?”, “Культурологічні пам’ятки України”, “Музична культура Київської Русі”, “Модерністська проза початку ХХ століття в творах М. Пруста”, “Поезія срібного століття”, “Чарівний світ К. Білокур”, “Пісні Чернігівщини”, “Значення краси в історії людства” тощо.

Заочна літературна мандрівка є інтелектуально-культурологічною формою соціально-виховної роботи, метою якої є розширення обізнаності студентської молоді щодо історії, культури, літературної спадщини рідного краю. У процесі пізнавальної позанавчальної роботи учасники літературно-мистецької студії не лише отримують нові знання, а й привчаються до самостійної науково-пошукової роботи, засвоюють її прийоми та методи. Це робота з архівними матеріалами, у запасниках етнографічних та краєзнавчих музеїв.

Організація та проведення такої форми роботи як літературна “заочна мандрівка” потребує створення оргкомітету (штабу), розробки стратегії, маршрутів, створення тимчасових творчих груп. Така робота вимагає довгочасної підготовки, орієнтовними темами заходу можуть бути такі, як-от: “Імена письменників у назвах чернігівських вулиць”; “Поетичні куточки Чернігівщини”, “Лев Толстой і Чернігівщина”. Сама презентація “мандрівки” проходить як літературний вечір із запрошенням студентів. Крім літературного матеріалу, доцільно використовувати музичний супровід, відеокадри, виставки фотодокументів.

Проте для організаторів даної форми роботи найбільш вагомим результатом проведення літературних мандрівок є те, що студенти-учасники студій у процесі підготовки заходу проводять велику пошукову роботу (виявлення поетів-учасників Великої Вітчизняної війни, військових кореспондентів, які проживають нині на Чернігівщині), встановлюють контакти з ветеранами – письменниками і родинами письменників та поетів, які загинули на війні. За їх участю доречним є проведення творчої зустрічі “Строки, що опалені війною”.

“Захист літературних проектів” – це рольова гра, у змісті якої студенти захищають розроблений ними фантастичний перспективний проект, який, по суті, є прогнозом розвитку літературної творчості як культурологічного явища.

У процесі розробки та захисту проекту учасники виявляють пізнавальні інтереси, актуалізують систему отриманих знань. Дана форма роботи спричиняє розвиток творчої уяви, фантазії, здатності до трансформації соціального досвіду в нові умови. Оскільки захист проекту – все ж таки гра, то у її ході виникає ситуація емоційного комфорту, задоволення від участі в спільній творчій справі.

Основними етапами “захисту” є: визначення теми проекту; формування мікрогруп (творчих лабораторій); оформлення проектів (малюнки, схеми, інсценування); підготовка презентації; підготовка питань до проектів опонентів.

Орієнтовними темами літературних проектів можуть бути такі, скажімо, як: “Поезія майбутнього” та “Літературні шедеври ХХІІ століття”. Захист літературного фантастичного проекту передбачає розподіл ролей у кожній із груп: мрійника-доповідача, критика-опонента, спільника, пропагандиста, дизайнера, конструктора, фінансового директора тощо. При цьому, якщо захист першого проекту проводиться як групова форма роботи, то при проведенні другого захисту кожен студієць має право ознайомити учасників зі своїм “шедевром”, отримуючи можливість запропонувати авторські варіанти бачення майбутнього, виявити індивідуальність та своєрідність творчого підходу.

Проекти оцінює незалежне журі (керівники інших студій, куратори, члени органів студентського самоврядування), яке враховує як власні враження від захисту, так і думки опонентів. Для підтримки творчої ініціативи пропонується низка номінацій: “За самий сміливий проект”; “За самий витончений проект”; “За самий обґрунтований проект”, “За самий красивий проект”, “За самий гумористичний проект”, “За самий несподіваний проект” тощо [116, 46-48].

У реалізації соціально-педагогічного напрямку роботи мистецьких студій доцільним є використання виховних можливостей і такої форми роботи, як *конкурс*. Конкурс є одним із видів тематичного змагання, тому участь у ньому стимулює творчі можливості студентів, сприяє формуванню прагнення до творчої перемоги, активізації внутрішніх ресурсів особистості. Головною післядією таких конкурсів є їх проведення з учнями загальноосвітніх навчальних закладів.

До таких конкурсів належать: конкурс знавців книги; конкурс “Цицерони”, конкурс знавців поезії. Конкурс знавців книги сприяє розвитку інтересу до читання, потреби в знайомстві з новими літературними надходженнями, навичок роботи в бібліотечних каталогах. Конкурс є низкою питань-завдань проблемно-пошукового характеру. Так, певні питання формулюються з метою виявлення обізнаності студентів, наприклад: “Твори яких авторів (назвати прізвище та твір) мають автобіографічний характер?” Виконання завдань другого типу потребує попередньої підготовки учасників, навичок роботи з бібліотечними каталогами. Так, наприклад, можна запропонувати студійцям скласти каталог літературних казок, скласти бібліографію для підготовки літературного вечора, присвяченого, скажімо, 200-річчю М.В. Гоголя. Важливим є те, що результати конкурсної роботи стають основою для розробки інших форм роботи. Наприклад, завдання по підбору віршів про вчителів поклало початок підготовки свята “Наша шана вам, Учителю!”.

Суттєвою перевагою конкурсу “Цицеронів” є його експромтність. Цей конкурс не потребує попередньої підготовки учасників, тому його можна проводити як самостійну форму роботи, так і використовувати в якості складової літературного вечора, КВК тощо. Конкурс “Цицеронів” є конкурсом ораторської майстерності, тому, перш за все, спрямований на розвиток комунікативних умінь студентів, їх здатності до самопрезентації, вміння логічно, емоційно забарвлено висловлювати свої думки, обґрунтовувати, доводити погляди та переконання.

Студенти (шляхом жеребкування) отримують тему промови-імпровізації, скажімо, можна запропонувати такі теми: “Весна”, “Кохання”, “Натхнення”, “Митець”, “Мистецтво”, “Мрія” тощо. Без попередньої підготовки кожен учасник отримує назву теми своєї промови, збирається з думками – і виступає. Виступ обмежується 2-3-ма хвилинами. Оцінки виголошує імпровізоване журі. Можна ускладнити завдання конкурсу, наприклад, запропонувати учасникам висловитись у певному літературному стилі (дифірама, “білий стих”, ода).

Конкурс знавців поезії має на меті активізувати інтереси студентської молоді до поезії різних жанрів, епох, стилів; розвиток світогляду та обізнаності на основі обміну інформацією; сприяння формуванню естетичних смаків, формування вміння цінувати прекрасне, радіти красі поетичного слова.

Конкурс передбачає певну підготовку учасників протягом 1-2 тижнів. До програми конкурсу входять такі види змагань:

- конкурс поетичних почуттів (учасники читають поетичні твори, в змісті яких яскраво виявлені почуття любові, смутку, гніву, співчуття тощо);
- конкурс гумору та сатири в поезії (гуморески, літературні пародії, епіграми);
- конкурс поетичних жанрів (кожна команда (учасник) презентують поетичні твори одного жанру: балада, ода, сонет, елегія);
- конкурс буриме (зі заздалегідь заготовлених римованих слів команди (учасники) за 5 хвилин мають скласти поетичний твір) [116, 82-84].

Розвитку творчої обдарованості студентської молоді в процесі позанавчальної виховної роботи вищого навчального закладу сприяють і дискусійні форми роботи, до яких належать: дискусія, диспут, літературні дебати.

Диспут та дискусію ми розглядаємо як прості, групові, словесні організаційні форми соціально-педагогічної роботи, головною метою яких є створення сприятливих умов для визначення переконань, ставлень, життєвих позицій учасників. Саме в цьому полягає значення диспуту та дискусії як діагностичних та профілактичних форм роботи, дієвість їх застосування в роботі з дітьми та молоддю. Жваве, активне, невимушене обговорення актуальних для групи учасників проблем дозволить педагогу більш влучно прогнозувати подальшу діяльність, спираючись на знання потреб та проблем членів колективу і окремих вихованців [42, 35].

У практиці соціально-педагогічної роботи літературно-мистецької студії доречно використання техніки проведення дискусій, застосування яких дозволяє проводити дискусію у конструктивному руслі. Такий підхід до проведення дискусій гарантує “джентельменську” поведінку учасників, формує повагу до інших, почуття такту, терпимість до думок, що не збігаються з особистою позицією учасника. Тематами проведення дискусій можуть бути, скажімо, такі: “Хто – за, а хто – проти?”, “Парламентська трибуна”, “Говоримо по черзі”. Основні питання, що постають у центрі студентських літературних дискусій – це: проблеми стилю, моди, духовності, пріоритетності матеріальних благ у сучасному світі, соціальної несправедливості тощо.

До підготовки та проведення літературних диспутів залучається ініціативна група кількістю 3-5 осіб (орієнтовні теми диспутів – “Чи все модне є інноваційним?”, “Талант не потребує допомоги?”, “Творчість: наполеглива праця чи натхнення?”, “Чи можна вважати генієм нашого сучасника?”, “Допомагаючи іншим, ти допомагаєш собі” тощо). Завданням керівника студії є забезпечення загального і методичного керівництва, допомога у пошуку матеріалів, поради щодо формування теми, питань для обговорення. Бажано, щоб ініціативна група виконувала завдання підготовки до проведення диспуту тимчасово, і наступний диспут готувала нова група студентів. Такий підхід, на нашу думку, дозволить залучити більшу кількість студентів до процесу підготовки дискусійних форм роботи, що сприятиме підвищенню їх самооцінки, формуванню відчуття гідності, визнання. Тему диспуту логічно обирати у зв'язку з певною морально-психологічною ситуацією в колективі студентів, їх літературними смаками чи музичними вподобаннями. Учасники ініціативної групи забезпечують активне і свідоме попереднє ознайомлення учасників із темою засобами стінної газети, радіогазети, виставки літератури з проблеми диспуту. Таким чином, до підготовки диспуту залучається значна кількість студентів.

Літературні дебати як форма соціально-педагогічної роботи наближаються за методикою їх підготовки та проведення до дискусії. Участь у дебатах сприяє формуванню в студентській молоді вміння відстоювати свою точку зору, знаходити переконливі аргументи, реагувати в непрогнозованих ситуаціях полеміки, швидко орієнтуватися в темі.

Для проведення літературних дебатів обирається епізод літературного твору, життя письменника (поета), у змісті якого є певне протиріччя (орієнтовні теми: “Мазепа: герой чи зрадник?”; “Чи може екранізація замінити книгу?”, “Чи вважати Гоголя українським письменником?”, “Чи підтримав би В. Стус “помаранчеву революцію?” та ін.). Учасники дебатів об'єднуються у дві групи (залежно від шляху розв'язання проблеми). Відповідно до своєї позиції учасники добирають матеріал: рецензії, літературну критику. До участі у дебатах можна запросити викладачів філологічних кафедр, працівників бібліотеки, поетів та письменників. Таким чином, літературні дебати виконують завдання діагностики морально-ціннісних позицій студентської молоді, включення їх у процес творчої мистецької діяльності та формування бажання залучати до такої діяльності інших.

Аналіз змісту та форм практичної роботи з розвитку творчої обдарованості студентської молоді в процесі позанавчальної виховної роботи дозволив нам визначити і сформулювати соціально-педагогічні умови розвитку творчої обдарованості студентської молоді у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу. До таких умов належать:

- організація соціально-виховної діяльності студентів на різних рівнях функціонування соціального середовища (макрорівень: мистецтво, засоби масової інформації, культурне середовище країни, міста; мезорівень: соціально-освітнє середовище вищого навчального закладу та мікрорівень: студентська група, творчий колектив, мистецька студія, особистість педагога);

- трансформація творчих досягнень студентської молоді в процес соціально-педагогічної роботи в студентській та територіальній громадах (створення волонтерської групи; соціальна допомога діячам культури похилого віку; просвітницька робота в навчальних закладах, притулках та реабілітаційних центрах);

- підтримка творчої ініціативи студентської молоді в умовах вищого навчального закладу (включення студентської молоді в різні форми молодіжних ініціатив з метою розвитку творчої обдарованості).

Аналіз результатів опитування студентів – учасників мистецьких студій (228 чол.), експертне оцінювання дозволили визначити, що заняття в мистецьких студіях сприяли розвитку цілого ряду показників творчої обдарованості студентів: у 112 (49,1 %) респондентів – це художньо-образне мислення, у 98 (43 %) студентів – оригінальність, у 121 (53,1 %) респондента відбувся розвиток творчої уяви та фантазії.

Теоретично обґрунтована модель позанавчальної діяльності з розвитку творчої обдарованості студентської молоді в мистецькій студії та форми організаційної роботи, що були використані в процесі її реалізації, сприяли розвитку: у 96 студентів (42,1 %) – інтуїції, асоціативності, спостережливості, у 38 студентів (вказали відповідно по 16,7 % респондентів) – мотиваційних, вольових якостей, емоційності – у 57 студійців (25%), зорової пам'яті – у 25 (11 %) опитаних, у кожного п'ятого з респондентів – 46 осіб (20,2%) – естетичного сприйняття світу.

Варто відзначити, що в деяких випадках йшлося не лише про процес розвитку, а й про формування окремих показників творчої обдарованості. Зокрема, 121 (53,1 %) із опитаних студійців зазначили, що під час відвідування студій продовжили розвиток творчих здібностей у певному виді художньої діяльності, якою займалися у шкільні роки, а 107 (46,9 %) респондентів почали займатись такою діяльністю в мистецьких студіях лише із вступом до вищого навчального закладу.

Отриманий досвід роботи допомагає студентам у власній творчості, написанні матеріалів для студентських та загальновузівських періодичних видань, організації й проведенні різноманітних виховних заходів у вищому навчальному закладі, а також при проходженні фахових практик, здійсненні волонтерської діяльності.

Одним із позитивних наслідків функціонування студій, що свідчить про ефективність даної форми організації роботи з розвитку творчої обдарованості студентської молоді є й те, що літературно-мистецька діяльність деяких студентів – переможців та дипломантів обласних та республіканських літературних конкурсів, як-от “Спробуй”, “З вірою в життя”, “Єднаймося ж, брати мої” та ін., знайшла суспільне визнання.

Разом із тим приємно було відзначити, що переважна більшість (91,7% із 209 опитаних) студентів відзначили, що отримані знання й навички зможуть використати в подальшому житті та професійній діяльності. Головне, на думку студентів, є те, що заняття в студіях сприяють їх саморозвитку, самоактуалізації, перетворенню життя в яскраве, повноцінне буття. Разом із

тим культурно-мистецький та художньо-творчий досвід діяльності, отриманий майбутнім спеціалістом під час відвідування студії, може стати надійною запорукою його подальшого особистісного духовного, морально-естетичного, професійного, загальнокультурного зростання.

З погляду студентів – учасників мистецьких студій, їх успішній роботі сприяє підтримка ректорату, органів студентського самоврядування навчальних закладів, студентської громадськості, а також моральне та матеріальне стимулювання студійців та кваліфіковане керівництво роботою студій.

Отже, отримані результати підтверджують ефективність запропонованих підходів до розвитку творчої обдарованості студентської молоді у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу, а саме: впроваджених нами соціально-педагогічних умов та моделі позанавчальної діяльності з розвитку творчої обдарованості студентської молоді у вищому навчальному закладі.

ВИСНОВКИ

Створення умов для розвитку та самореалізації молоді, розкриття творчого потенціалу й обдарувань особистості, виходячи із суспільних завдань, перспективи входження держави в розвинену систему Європейського співтовариства, набуло особливої значущості в сучасному соціально-педагогічному просторі. Саме тому неабиякої актуальності набуває вирішення проблеми соціально-педагогічної підтримки обдарованої студентської молоді, виявлення соціально-педагогічних чинників, створення соціального середовища, сприятливих для розвитку творчих обдарувань особистості, здатної до активної творчої самостійної діяльності.

У монографії подано теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми розвитку творчої обдарованості студентської молоді у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу. Творча обдарованість визначена нами як індивідуальна потенційна своєрідність творчих задатків (здібностей) людини, що забезпечують особистості успішну реалізацію її обдарувань (інтелектуальних, академічних, художніх тощо) та дозволяють їй досягати значних (вище умовного “середнього” рівня) успіхів у певній галузі діяльності.

Розвиток творчої обдарованості розглядався як процес розкриття та вдосконалення творчих можливостей (здібностей) людини впродовж всього життя, в ході якого індивід досягає якісно нових станів, що визначаються яскравими, помітними, сталими досягненнями в одному чи декількох видах творчої діяльності. Розвиток творчої обдарованості студентської молоді у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу реалізувався, перш за все, як розвиток таких пріоритетних категорій, як творчий потенціал та творчі інтереси студентської молоді.

Розвиток творчої обдарованості студента, який прагне реалізувати себе у творчій (у тому числі, літературно-мистецькій) діяльності, передбачає роботу з розвитку якостей, які притаманні обдарованій особистості. Дані якості було згруповано, до кожної групи визначено відповідний критерій оцінки розвитку творчої обдарованості студента в позанавчальній діяльності вищого навчального закладу: світоглядний, інтелектуально-творчий, мотиваційний, емоційно-вольовий та практично-процесуальний. Кожен критерій виявлявся як сукупність проявів певних показників (якостей). Залежно від яскравості прояву кожного показника, особливостей поведінки студента показники оцінюються за трьома *рівнями*: високим – постійне виявлення показника в діяльності студента, постійний, яскравий та наочний прояв відповідних якостей; середнім – ситуативна поведінка студента, прояв показника лише в певних ситуаціях та видах діяльності, за умови особистої зацікавленості студента, педагогічного впливу тощо; низьким – відсутність чи мінімальний прояв показника, що вивчається, в діяльності студента.

До соціально-педагогічних чинників розвитку творчого потенціалу студентської молоді належать: мистецтво, молодіжна субкультура, різноманітні творчі об'єднання молоді, засоби масової інформації, група ровесників, студентська субкультура, студентське самоврядування, різноманітні форми

діяльності студентських, мистецьких клубів, об'єднань, гуртків, студій і т. д. у вищому навчальному закладі, навчальні курси, зміст яких пов'язаний із творчим розвитком студентів, особистістю педагога та ін.

Ефективним соціально-педагогічним середовищем розвитку творчого потенціалу та творчих інтересів студентів у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу виступає, зокрема, мистецька студія з певного виду мистецтва (літературна, театральна, декоративно-прикладного мистецтва та ін.). Ми визначили мистецьку студію у вищому навчальному закладі як культурно-мистецьке середовище, творче об'єднання студентської молоді, основним призначенням якого є виявлення та розвиток творчої обдарованості студентів засобами художньо-мистецької (літературно-мистецької, театральної та ін.) діяльності у позанавчальному виховному процесі.

У монографії здійснено розробку моделі позанавчальної діяльності з розвитку творчої обдарованості студентської молоді в мистецькій студії (шляхом літературно-мистецької діяльності). При розробці моделі обґрунтовано мету, завдання, напрямки діяльності, організаційні форми роботи. У монографії деталізовано форми реалізації таких напрямків роботи студії, як: координаційний, соціологічний, інформаційно-пропагандистський, навчально-виховний, матеріально-організаційний, соціально-педагогічний.

Координуючим було визначено соціально-педагогічний напрям діяльності мистецької студії, що полягав у діяльності зі сприяння успішній соціалізації молодих людей, включенні їх у суспільно корисну діяльність, формуванні турботи за успіх інших, милосердя, доброти. Нами запропоновано класифікацію (репродуктивного характеру, синтетичні та креативні) та наведено орієнтовний перелік форм роботи мистецької студії; подано рекомендації щодо проведення окремих соціально-педагогічних форм роботи.

Аналіз змісту та форм роботи з розвитку творчої обдарованості студентської молоді в процесі позанавчальної діяльності вищого навчального закладу дозволив визначити і сформулювати *соціально-педагогічні умови* розвитку творчої обдарованості студентської молоді у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу: 1) організація соціально-виховної діяльності студентів на різних рівнях функціонування соціального середовища; 2) трансформація творчих досягнень студентської молоді в процес соціально-педагогічної роботи в студентській та територіальній громадах; 3) підтримка творчої ініціативи студентської молоді в умовах вищого навчального закладу.

Ми прийшли до висновку, що з метою забезпечення оптимального розвитку творчої обдарованості студентської молоді в позанавчальній діяльності вищого навчального закладу доцільною є розробка навчально-методичного комплексу, до якого, зокрема, входять методичні рекомендації щодо організації та проведення факультативного курсу "Розвиток творчої обдарованості студента"; орієнтовний перелік, тематика та методичні рекомендації з організації форм соціально-педагогічної роботи мистецьких студій в умовах вищого навчального закладу, рекомендації щодо підготовки та проведення організаційних форм роботи мистецької студії, що сприяють

удосконаленню позанавчальної роботи зі студентами, організації фахових практик і соціально значущої діяльності.

Реалізація основних положень нашого дослідження спрямовується на якісне доповнення існуючої педагогічної практики позанавчальної діяльності ВНЗ, зокрема, з розвитку творчої обдарованості студентської молоді у позанавчальній діяльності вищого навчального закладу.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета вивчення художньо-творчих інтересів студента

1. Вкажіть ваше прізвище, ім'я, по батькові.
2. Вкажіть місяць і рік вступу до ВНЗ, його назву.
3. Вкажіть шифри Вашої групи і факультету.
4. Чи любите Ви мистецтво? (Так, ні). Якщо так, то який саме вид (необхідне підкреслити):
  - художня література;
  - театр;
  - хореографія (танцювальне мистецтво);
  - живопис;
  - декоративно-прикладне (розпис по дереву, лозоплетіння, макраме, різьблення по дереву, вироби зі шкіри, вироби із тіста, художня соломка тощо _____);
  - музика;Ваш варіант _____
5. Чи любите Ви слухати музику (класичну, народну, сучасну естрадну)? (Так, ні).
6. Чи любите Ви читати художню літературу (поезію, прозу)? (Так, ні).
7. Чи подобається Вам відвідувати театри, зустрічі з відомими акторами, режисерами і т.д.? (Так, ні).
8. Чи подобається Вам відвідувати музеї, художні виставки? (Так, ні).
9. Чи приносить Вам естетичне задоволення відвідування виставок виробів народних майстрів, ознайомлення з творами декоративно-прикладного мистецтва? (Так, ні).
10. В яких формах та через які механізми здійснювалась позанавчальна виховна діяльність із розвитку художньо-творчих інтересів учнівської молоді у Вашій школі (ліцеї, гімназії тощо):
  - тематичний вечір (наприклад, до Дня народження відомого поета, письменника, режисера, актора, художника, музиканта тощо; до певної ювілейної дати, пов'язаної з мистецтвом);
  - тематичний тиждень (пов'язаний із мистецтвом, наприклад, тиждень театру, тиждень кіно тощо _____);
  - виставки: а) малюнків, виробів, композицій з природних матеріалів тощо, виготовлених учнями; б) виставки робіт місцевих самодіяльних майстрів; в) виставки художньої літератури; г) Ваш варіант _____;
  - конкурси: а) художньої самодіяльності; б) виконавської майстерності з читання; в) Ваш варіант _____;
  - вікторини;
  - вечір запитань і відповідей;

• зустрічі з видатними людьми (художниками, композиторами, музикантами, співаками, поетами, письменниками, народними майстрами, хореографами);

• фестиваль (музичний, поетичний тощо _____);

• гурток;

• клуб;

• студія;

• ваш варіант _____

11. Чи брали Ви особисту участь у підготовці та проведенні виховних заходів із розвитку художньо-творчих інтересів учнівської молоді? (Так, ні).

12. Вам подобається пасивне ознайомлення з творами мистецтва (читання, прослуховування, перегляд тощо) чи віддаєте перевагу самостійній творчо-художній діяльності? (необхідне підкреслити).

13. Чи вважаєте Ви себе творчою (тобто оригінальною, здатною створювати нове) людиною? (Так, ні).

14. Яким видом творчої діяльності Ви займались у шкільні роки:

• наукова;

• науково-технічна;

• соціальна;

• психомоторна;

• інша (вказати яка) _____.

15. Чи займались Ви художньо-мистецькою діяльністю у дитячі, шкільні роки? (Так, ні).

16. Якщо так, то якою саме:

а) написання віршів, прозових творів і т.п. (так, ні);

б) заняття музикою:

- гра на музичних інструментах, яких саме (так, ні);

- участь у вокально-інструментальній групі (так, ні);

- вокальний спів-соло (так, ні);

- участь у вокальному ансамблі (хорі, хоровій капелі) (так, ні);

- написання власної інструментальної музики (так, ні);

- написання власних пісень (так, ні);

в) участь у театральному гуртку (театральній студії) (так, ні);

г) декоративно-прикладне мистецтво:

- виготовлення композицій із природних матеріалів і квітів (так, ні);

- різьба по дереву (так, ні);

- карбування по металу (так, ні);

- макраме (так, ні);

- вишивка (так, ні);

- інший вид (вказати який) _____

д) танцювальне мистецтво (так, ні);

е) образотворче мистецтво:

- живопис (так, ні);

- ліплення (пластика) (так, ні);

- інший вид (вказати який) _____.

17. Чи хотіли б Ви розвивати свої художньо-творчі здібності під час навчання у ВНЗ? (так, ні).

18. Якщо так, то в якій мистецькій студії (необхідне підкреслити):

- літературно-мистецька студія;
- студія музичного мистецтва (навчання гри на певному музичному інструменті, участь у вокальному ансамблі, участь у вокально-інструментальній групі);
- театральна студія;
- студія декоративно-прикладного мистецтва;
- хореографічна студія;
- Ваша пропозиція _____.

(Примітка: за бажанням студентів та за умови забезпечення відповідного керівництва у вищому навчальному закладі можуть створюватися інші мистецькі студії).

19. Які форми позанавчальної виховної роботи та студентські творчі об'єднання у вищому навчальному закладі, на Вашу думку, можуть сприяти розвитку художньо-творчих інтересів студентської молоді:

- тематичний вечір;
- тематичний концерт;
- тематичний тиждень;
- диспут;
- екскурсія;
- КВК;
- майстер-класи;
- фестиваль;
- різноманітні виставки;
- конкурс;
- вікторина;
- вечір запитань і відповідей;
- зустріч із видатними діячами літератури і мистецтва;
- гурток;
- клуб;
- студія;
- ваші пропозиції _____.

Дякуємо за участь в анкетуванні.

Показники (якості) творчої обдарованості

Показник творчої обдарованості	Зміст
1	2
Філософське сприйняття дійсності	Студент володіє системою переконань, принципів, ідеалів; замислюється над ходом історичного розвитку світу, філософськими проблемами виникнення життя на Землі, сенсу людського існування, життя і смерті тощо
Розвинений світогляд	Студент має узагальнені уявлення про світ, людину, її місце у світі
Орієнтація на позитивні морально-естетичні, духовні цінності	Студент не лише естетично відноситься до дійсності, виявляє інтерес до літератури, мистецтва, а й має бажання розвивати свої знання і розуміння прекрасного; прагне жити і діяти за законами краси; володіє високою культурою мови і поведінки; має позитивні моральні переконання
Достатній рівень знань та їх різнобічність	Студент має ґрунтовні відомості з різних галузей знань (природничих, гуманітарних, культурологічних, мистецтвознавчих тощо)
Спостережливість	Студент здатний швидко схоплювати об'єкти оточуючої дійсності, помічати істотне в них
Розвинена пам'ять	Студент володіє розвинутою здатністю фіксувати, зберігати і поновлювати у свідомості об'єкти оточуючої дійсності, результати попередньої діяльності
Розвинене художньо-образне мислення	Студент володіє здатністю створювати самостійні художні образи, художньо-образну систему твору в різних видах мистецької діяльності
Творча уява (фантазія)	Студент здатний на основі попереднього досвіду самостійно створювати нові образи, які реалізуються в оригінальних і цінних продуктах діяльності; схильний до фантазування
Інтуїція	Студент здатний до прямого бачення суті речей, знаходить правильне рішення проблеми без усвідомлення шляхів і способів її досягнення, вирішення
Оригінальність	Студент здатний продукувати думки, що відрізняються від загальноприйнятих поглядів
Асоціативність	Студент здатний у процесі творчої діяльності використовувати різні асоціації, тобто суб'єктивні образи об'єктивного зв'язку між предметами і явищами
Потреба у творчості	Студент прагне до творчої діяльності, її продовження і розвитку
Потреба у самореалізації	Студент прагне до якомога повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей, вираженню їх у діяльності

1	2
Потреба у досягненнях	Студент намагається бути успішним, прагне до досягнення мети
Емоційність	Студент відкрито, швидко проявляє почуття та емоції, позитивну емоційну реакцію при виконанні творчої діяльності
Комунікабельність	Студент здатний швидко опанувати досвід творчої діяльності інших людей; здатний до співпраці у творчості, вміє спілкуватися і вирішувати конфлікти
Самостійність	Студент має низьку потребу в допомозі при вирішенні певних завдань, вміє в процесі творчої діяльності висувати нові завдання і самостійно знаходити потрібне рішення
Ініціативність	Полягає у здатності та схильності студента до активних і самостійних дій
Наполегливість	Студент вміє активно викликати дії, потрібні для подолання труднощів, та енергійно діяти під час досягнення мети
Уміння, навички творчої (творчо-художньої) діяльності (сформованість навичок літературно-мистецької діяльності, здатність до планування та самоорганізації роботи, навички аналізу та самоаналізу)	Студент виявляє готовність успішно досягати свідомо поставленої мети; володіє діями (з елементами автоматичності) рухового, перцептивного, мовного, інтелектуального характеру (отриманих під час виконання творчих вправ); здатний планувати свою роботу, самостійно працювати з літературою, виконувати творчі завдання; контролювати відповідність результатів своєї роботи поставленим завданням тощо; володіє операціями творчої діяльності як важливими складовими майстерності; має навички в літературній, танцювальній, художній, музичній діяльності тощо

Тест “Творча обдарованість студента”

№ п/п	Індекс	Питання	Образ Я-реальний	Образ Я-ідеальний
1.	С (ф)	Чи замислюєтесь Ви над проблемою походження життя на Землі?		
2.	Іт (з)	Ви вважаєте себе людиною, яка має ґрунтовні знання з різних галузей знань (природничих, мистецтвознавчих, гуманітарних тощо наук)?		
3.	М (птд)	У Вас є прагнення займатись творчою діяльністю?		
4.	Ев (к)	Чи здатні Ви швидко опанувати досвід інших людей?		
5.	Пп (нлмд)	Вам доводилось займатись творчою діяльністю, створювати щось нове?		
6.	С (ф)	Чи замислюєтесь Ви над ходом історичного розвитку світової цивілізації?		
7.	Іт (с)	Ви любите спостерігати за явищами природи?		
8.	М (пс)	Чи є у Вас бажання розвивати свої здібності у будь-якій діяльності (навчальній, організаційній, творчій, управлінській тощо)?		
9.	Ев (е)	Ви отримуєте задоволення при досягненні оригінального результату в практичній діяльності?		
10.	Пп (зпср)	Чи вважаєте Ви себе людиною, здатною долати перешкоди на шляху до мети?		
11.	С (ф)	Чи замислюєтесь Ви над проблемою сенсу людського існування?		
12.	Іт (рп)	Ви здатні, один раз декілька хвилин поспілкувавшись з незнайомою Вам людиною, через деякий час, знову зустрівшись з нею, пригадати місце, обставини, суть попередньої розмови?		
13.	М (пд)	Чи завжди у будь-якій діяльності Ви намагаєтесь досягати успіху?		
14.	Пп (зпср)	Чи здатні Ви планувати свою роботу?		
15.	С (ф)	Чи вважаєте Ви себе людиною, що володіє системою переконань, принципів, ідеалів?		
16.	Іт (хом)	Чи здатні Ви зобразити певне явище, предмет, об'єкт оточуючої дійсності мовою художнього слова, пензля, звуку тощо?		
17.	М (птд)	Ви прагнете лідирувати у творчій діяльності?		
18.	Пп (нас)	Чи здатні Ви контролювати відповідність результатів своєї роботи поставленим завданням?		
19.	С (мец)	Чи думаєте Ви над тим, які таємні причини приховані в оригінальних діях людини?		
20.	Іт (ту)	Чи пишете Ви вірші?		

21.	Ев (с)	Чи відчуваєте Ви низьку потребу в допомозі при вирішенні інтелектуальних завдань?		
22.	Іт (і)	Чи відчуваєте Ви одразу наміри людини при першому погляді на неї?		
23.	М (пс)	Чи прагнете Ви до якомога повного виявлення своїх особистісних можливостей?		
24.	Ев (і)	Ви здатні запропонувати іншим проведення цікавого виховного заходу, навіть якщо знаєте, що будете цілком відповідальні за його проведення?		
25.	Іт (о)	Чи доводилось Вам вдало використовувати речі не за їх прямим призначенням?		
26.	Ев (н)	Чи здатні ви закінчити розпочату роботу, якщо вона виявилась нецікавою для вас?		
27.	С (мец)	Чи бажаєте Ви розвивати своє відчуття прекрасного?		
28.	Іт (а)	Чи зможете Ви використати будь-яку річ не за її прямим призначенням?		
29.	М (пд)	Чи правильно те, що при виконання певної роботи зауваження стимулює Вас більше ніж похвала?		
30.	Іт (з)	Чи можете Ви назвати прізвиська, наприклад, п'ятнадцяти композиторів світу?		
31.	С (мец)	Чи згодні Ви з тим, що вживання нецензурних слів неприпустиме ні за яких обставин?		
32.	Ев (к)	Ви здатні до співпраці у творчій діяльності?		
33.	Іт (с)	Чи здатні Ви по пам'яті описати до дрібних деталей Вашу улюблену картину?		
34.	Ев (е)	Ви відчуваєте емоційне піднесення на початку нової справи?		
35.	М (птд)	Якщо виникне можливість, Ви зміните роботу на більш творчу, але менш оплачувану?		
36.	Іт (рп)	Чи здатні Ви через деякий час описати по пам'яті побачені на фотовиставці роботи?		
37.	Ев (с)	Чи володієте Ви вмінням висувати нові завдання при виконанні певної діяльності й при цьому самостійно знаходити потрібне рішення?		
38.	Іт (хом)	Вам подобається описувати побачене за допомогою порівнянь, приказок, алегорій тощо?		
39.	Ев (і)	Вам подобається висувати нові ідеї?		
40.	Ев (н)	Чи правда те, що Ви не розгублюєтесь перед невдачами і продовжуєте йти до своєї мети?		
41.	Іт (ту)	Чи фантазували Ви коли-небудь про те, що можна зробити, отримавши спадок?		
42.	Іт (і)	Чи буває так, що Ви боїтеся йти на зустріч із незнайомою людиною через інтуїтивне хвилювання?		
43.	М (пс)	Ви прагнете реалізувати свій творчий потенціал?		
44.	Ев (к)	Ви вмієте підтримувати розмову, навіть якщо вона Вам нецікава?		
45.	Іт (о)	Чи являється Ваше захоплення чимось рідкісним?		
46.	Ев (е)	Чи співчуваєте Ви людям, які не досягли очікуваного результату у творчості?		

47.	Іт (а)	Чи замислюєтесь Ви над тим, що дуже багато об'єктів матеріального світу (наприклад, у природі) можна порівняти з певними процесами, подіями з людського життя?		
48.	Ев (с)	Ви здатні в складній ситуації прийняти рішення без сторонньої допомоги?		
49.	Іт (з)	Чи можете Ви назвати прізвища, наприклад, п'ятнадцяти художників світу?		
50.	Ев (і)	Чи з легкістю ви зможете підтримати ініціативу інших людей?		
51.	М (пд)	Чи можете Ви сказати про себе, що Ви людина, яка все робить із старанністю?		
52.	Іт (с)	Ви з легкістю опишете зовнішність незнайомої Вам людини, якщо бачили її всього декілька хвилин?		
53.	Ев (н)	Чи зможете Ви продовжити вчитися грі на музичному інструменті, співу, малюванню тощо, якщо Вам скажуть, що Ваші здібності до цієї діяльності дещо обмежені?		
54.	Іт (рп)	Ви зможете, один раз побувавши у незнайомому місті, наступного разу без проблем орієнтуватися в ньому?		
55.	Іт (хом)	Вам подобаються в художніх творах описи явищ природи, битв, історичних діячів тощо?		
56.	М (птд)	Чи отримуєте Ви задоволення в процесі творчої діяльності?		
57.	Іт (ту)	Чи переноситесь Ви в своїх мріях у минуле або майбутнє?		
58.	Ев (к)	Ви здатні вирішувати конфлікти?		
59.	С (мец)	Чи згодні Ви з тим, що людина постійно має працювати над власним удосконаленням?		
60.	Іт (і)	Чи буває так, що Ви з якихось незрозумілих причин не довіряєте деяким людям?		
61.	Ев (е)	Ви переживаєте за долю героїв кінофільмів, які Ви дивитесь?		
62.	Іт (о)	Чи віддаєте Ви перевагу спілкуванню з людьми, які мають незвичні погляди і захоплення?		
63.	М (пс)	Чи підходить Вам вислів: "Коли я працюю, це виглядає так, наче я все ставлю на карту?"		
64.	Ев (с)	Чи здатні Ви при вирішенні певної проблеми знайти нестандартний, такий, що відрізняється від загальноприйнятих поглядів, шлях її розв'язання?		
65.	Іт (а)	Ви легко зможете встановити асоціації для оточуючих Вас об'єктів (наприклад, гроно калини – краплі крові; тополя – струнка дівчина; столітній дуб – кремезний дід тощо)?		
66.	Ев (і)	Ви хотіли б бути організатором зустрічей із цікавими людьми?		
67.	Іт (з)	Чи можете Ви назвати прізвища, наприклад, тридцяти відомих акторів світу?		
68.	Ев (н)	Чи правда те, що Ви не звикли сумніватися при досягненні поставленої мети?		

69.	Іт (с)	Чи зможете Ви, подивившись декілька хвилин на запропоновані Вам десять малюнків, описати їх по пам'яті?		
70.	Іт (рп)	Чи зможете Ви з легкістю відповісти, яка рука піднята вгору у відомої “Статуї Свободи” в США?		
71.	Іт (хом)	Чи правда те, що в школі (гімназії, ліцеї тощо) Вам подобалось писати художні твори з літератури?		
72.	Іт (ту)	Коли зустрічаєтесь із певною проблемою, Ви завжди передбачаєте перспективу її вирішення?		
73.	Іт (і)	Чи відчуваєте Ви, ще не знявши трубку, хто дзвонить Вам по телефону?		
74.	М (пд)	Чи підходить Вам твердження: “Коли мені потрібно прийняти рішення, я намагаюсь зробити це якомога краще”?		
75.	Іт (о)	Якби Ваші знайомі знали, про що Ви мрієте, вони вважали б Вас чудакуватим?		
76.	Іт (а)	Чи вважаєте Ви, що творча людина обов'язково повинна володіти асоціативним мисленням?		

Завдання: відповідаючи на запитання тесту, здійсніть самооцінювання прояву кожного критерію творчої обдарованості, виставляючи собі по кожному запитанню високий (В), середній (С) чи низький (Н) бал. Високий бал виставляється за умови постійного, частого, яскравого прояву певного критерію (С – світоглядний; Іт – інтелектуально-творчий; М – мотиваційний; Ев – емоційно-вольовий; Пп – практично-процесуальний) та відповідної якості (показника в дужках) або постійного прояву відповідної психологічної реакції на певну ситуацію (“так”, “постійно”, “дуже сильно”); середній бал – при ситуативному прояві певних критеріїв творчої обдарованості в поведінці чи діяльності (що відповідає формулюванню “інколи”, “не завжди”, “частково” тощо); низький бал виставляється за умови відсутності чи мінімального прояву певного критерію творчої обдарованості в діяльності студента (що відповідає оцінці “ні”, “ніколи”, “дуже рідко”). На основі запропонованої формули підрахунків коефіцієнтів Кс, Кіт, Км, Кев, Кпп та коефіцієнту творчої обдарованості Кто самостійно встановить рівень сформованості певних психологічних якостей, що створюють умови для заняття творчістю та виведить коефіцієнт власної творчої обдарованості.

$$K_c = \frac{a + \frac{1}{2}b}{d},$$

де а – кількість В (високих балів), б – кількість С (середніх балів), д – загальна кількість всіх балів (високих, середніх, низьких), що виставив собі студент. **За такою ж формулою розраховуються Кіт, Км, Кев, Кпп. Кто** (коефіцієнт творчої обдарованості) розраховується за формулою:

$$K_{то} = \frac{K_c + K_{іт} + K_m + K_{ев} + K_{пп}}{5}$$

Положення про студентську творчу студію “Гаудеамус” (Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці)

1. Творча студія “Гаудеамус” – це творча студентська спілка, яка об’єднує ініціативних, талановитих і творчих особистостей.

2. Мета діяльності студії – допомогти кожній творчій особистості розвивати та відшліфувати свої обдаровання.

3. Завдання студії:

- Сприяти вихованню любові до українського та світового мистецтва, рідної мови та культури.

- Сприяти формуванню у студентів моральних ідеалів, естетичних смаків, національної самосвідомості.

- Забезпечувати навчання та розвиток творчих обдаровань студентів у підрозділах студії (літературно-мистецькій, музичній, хореографічній, театральній студіях та студії декоративно-ужиткового мистецтва) засобами літературно-мистецької, театральної, музичної, хореографічної, декоративно-прикладної творчої діяльності.

- Організовувати культмасові заходи в інституті (концерти, літературні вечори, театральні вистави, виставки, конкурси і т.п.).

- Сприяти розкриттю перед студентами важливості розвитку власного творчого потенціалу для майбутнього життя та професійної діяльності.

- Спонукаати творчу ініціативу студентів щодо подальшого розвитку студентської творчої студії “Гаудеамус”.

4. Структура творчої студії “Гаудеамус”:

Координаційна рада – це керівний постійно діючий орган студії, що координує, направляє та контролює діяльність структурних підрозділів, займається організацією творчих заходів. Склад Координаційної ради (затверджується загальними зборами студентів за поданням Ради студентів вищого навчального закладу): керівник студентського сектора, представник студентських ЗМІ, Голова та Секретар Ради студентів вищого навчального закладу, діловод творчої студії, керівники структурних підрозділів (мистецьких студій).

Структурні підрозділи творчої студії “Гаудеамус” (мистецькі студії):

- Літературно-мистецька студія.
- Музична студія.
- Студія хореографічного мистецтва.
- Театральна студія.
- Студія декоративно-ужиткового мистецтва.

Примітка: за бажанням студентів та при можливості забезпечення відповідного кваліфікованого керівництва у складі студентської творчої студії можуть створюватися підрозділи з інших видів мистецтва.

5. Мистецькі студії можуть очолювати викладачі або студенти, які мають відповідні здібності, освіту, досвід художньо-творчої діяльності та бажання працювати за певним напрямком мистецької діяльності.

6. Лише члени студентської творчої студії “Гаудеамус” мають право змінювати та затверджувати склад Координаційної ради шляхом голосування на загальних зборах студентської творчої студії “Гаудеамус” (із подальшим затвердженням Радою студентів вищого навчального закладу).

7. Всі поточні питання вирішуються більшістю голосів на загальних зборах учасників творчої студії “Гаудеамус” шляхом прямого голосування.

Рішення загальних зборів студентів Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці щодо створення творчої студії “Гаудеамус” (жовтень 2005 р.)

Згідно ст. 38 Закону України “Про вищу освіту” органи студентського самоврядування у вищих навчальних закладах повинні сприяти гармонійному розвитку особистості студента. Частина 3 цієї статті визначає основні завдання органів студентського самоврядування, серед яких:

- п.3 – сприяння навчальній, науковій та **творчій** діяльності студентів;
- п.5 – сприяння діяльності студентських гуртків, товариств, об’єднань, клубів за інтересами;
- п.6 – організація співробітництва зі студентами інших вищих навчальних закладів і молодіжними організаціями.

Враховуючи важливість виховання для потреб сучасного суспільства всебічно розвинених, творчих працівників, а також керуючись діючими нормативними актами України (Законом України “Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки” від 18.11.03, Указом Президента України “Програма роботи з обдарованою молоддю” від 8.02.01 за №78/2001, ін. нормативними актами), провідними принципами сучасної системи освіти і виховання (особистісно-орієнтований навчально-виховний процес і життєтворчість особистості), а також із метою розкриття художньо-творчих обдаровань студентської молоді Рада студентів Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці пропонує створити в інституті творчу студію “Гаудеамус” у складі таких підрозділів:

- літературно-мистецька студія (керівники І. Карпова, А. Гринь);
- музична студія (керівники С. Ситніков, О. Хименко);
- театральна студія (керівник Ю. Орлова);
- хореографічна студія (керівник П. Мельниченко);
- студія декоративно-ужиткового мистецтва (керівник О. Дідович).

Постійно діючим керівним органом творчої студії “Гаудеамус” вважати Координаційну раду студії.

Загальні збори студентів Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці постановляють:

1. З метою розкриття художньо-творчих обдаровань студентської молоді створити у Чернігівському державному інституті права, соціальних технологій та праці творчу студію “Гаудеамус”, затвердити Положення про студентську творчу студію “Гаудеамус” та її керівний склад (склад Координаційної ради).

2. Закріпити за студією приміщення у гуртожитку № 2 Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці. Для роботи хореографічної (в разі потреби – театральної) студії надавати її учасникам можливість займатися у спортзалі спортивно-оздоровчого комплексу.

3. Моральне та матеріальне заохочення учасників студії та її керівництва здійснювати згідно діючого законодавства.

Факультативний курс “Розвиток творчої обдарованості студента”

Факультативний курс “Розвиток творчої обдарованості студента” включає 16 теоретично-практичних занять тривалістю 3-4 години кожне (курс розрахований на 60 годин).

Календарно-тематичне планування

№ п/п	Тема заняття	К-ть годин	Дата
1	Поняття про творчість. Творча діяльність спеціаліста в сучасному світі	3	
2	Поняття про творчо обдаровану особистість на основі складових творчої обдарованості в особистості	3	
3	Філософсько-світоглядні показники діяльності особистості. Роль духовно-світоглядної сфери в творчому розвитку людини	3,5	
4-8	Інтелектуально-творчі якості обдарованої особистості. Знання особистості та їх значення в літературно-творчій діяльності	20	
9-10	Пам'ять та спостережливість у літературно-творчій діяльності. Поняття про сенситивність	7	
11-12	Асоціації, творча уява та фантазія в літературній творчості	8	
13	Оригінальність та інтуїція в літературній творчості	4	
14	Художньо-образне мислення в літературно-творчій діяльності	3,5	
15	Вплив творчості видатних людей на розвиток мотиваційної сфери особистості студента	4	
16	Емоційно-вольові якості особистості та їх роль у її творчому розвитку	4	
ВСЬОГО:		60	

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулов Р. М. Організація позааудиторної виховної роботи зі студентами вищих навчальних закладів недержавної форми власності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07. “Теорія і методика виховання” / Р. М. Абдулов. – Луганськ, 2004. – 22 с.
2. Абрамова Г. С. Возрастная психология: учеб. пособ. для студ. вузов / Абрамова Г. С. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 624 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Психология формирования и развития личности / Абульханова-Славская К. А.; под ред. Л. И. Анцыферовой. – М.: Наука, 1981. – С. 14-19.
4. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
5. Алексеев П. В. Философия: учебник для вузов / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – М.: Теис, 1996. – 504 с.
6. Алексеева О. В. Сучасні тенденції виховання та освіти в розвинених країнах світу / О. В. Алексеева // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 3 (44). – С. 119-124.
7. Алфимов В. Н. Творческая личность старшеклассника: модель и развитие / Алфимов В. Н., Артемов Н. Е., Тимошко Г. В. – Донецк: [б. и.], 1993. – 64 с.
8. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Ананьев Б. Г. – М.: Наука, 1997. – 380 с.
9. Андреев А. Л. Культурное пространство студента / А. Л. Андреев // Педагогіка. – 2003. – № 10. – С. 55-65.
10. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: основы педагогики творчества / Андреев В. И. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1988. – 236 с.
11. Андрущенко В. П. Педагогіка духовності: погляд за горизонти сучасного / В. П. Андрущенко // Педагогіка духовності: поступ у третє тисячоліття: матеріали міжнар. наук. конф.; Київ, 19 квітня 2005 р. / укл.: Л. Л. Макаренко, О. П. Симоненко. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – С. 3-6.
12. Антонова О. Є. Теоретико-методологічні засади навчання обдарованих студентів у педагогічних університетах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. Є. Антонова. – К., 2008. – 44 с.
13. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво : навч. посіб. для студ. пед. ін-тів / Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. – Львів: Світ, 1992. – 272 с.
14. Аристотель. Метафізика: соч.: в 4-х т. Т. 1 / Аристотель. – М.: Мысль, 1976. – С. 63-367.

15. Артеменко З. В. Азбука форм воспитательной работы: справочник / З. В. Артеменко, Ж. Е. Завадская. – Минск: Белорусский Дом печати, 2001. – 312 с.
16. Астахова В. І. Деякі нові штрихи у соціальному портреті студентства / В. І. Астахова // Проблеми вищої школи: зб. наук. ст. Вип. 78. – К.: [б. в.], 1993. – С. 65–69.
17. Барахтян Н. Н. Формирование у студентов профессиональных артистических умений как компонента педагогического мастерства: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Барахтян Николай Николаевич. – К., 1993. – 177 с.
18. Барташнікова І. А. Розвиток уяви та творчих здібностей у дітей 5-7 років / І. А. Барташнікова, О. О. Барташніков. – Тернопіль: Богдан, 1998. – 88 с.
19. Басов Н. Ф. Социальный педагог: введение в профессию: учеб. пособ. / Басов Н. Ф., Басова В. М., Кравченко А. Н. – М.: Академия, 2006. – 256 с.
20. Безпалько О. В. Поняття “громада” у соціально-педагогічній діяльності / О. В. Безпалько // Наука і сучасність: зб. наук. пр. Том XL / НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – С. 15–26.
21. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ольга Володимирівна Безпалько. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 208 с.
22. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді: навч. посіб. / Ольга Володимирівна Безпалько. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
23. Бердяев Н. А. Судьба России. Самопознание / Бердяев Н. А. – Ростов н/Д: Феникс, 1997. – 544 с.
24. Бех І. Д. Емоції в процесі морального виховання молоді / І. Д. Бех // Початкова школа. – 1996. – № 10. – С. 8–11.
25. Бех І. Д. Людина не має права на пасивність. Про індивідуальний досвід діяння як фактор розвитку особистісного потенціалу студентської молоді / І. Д. Бех // Педагогіка толерантності. – 2002. – № 3. – С. 31–38.
26. Библиотека всемирной литературы: в 200 т. – М.: Художественная литература, 1969. – Т. 15: “Изборник”: сборник произведений литературы древней Руси. – 798 с.
27. Блюменкранц М. А. Конфуций: вчера и сегодня / М. А. Блюменкранц // Конфуций. Уроки мудрости: сочинения. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Фолио, 1999. – С. 5–14. – (Серия “Антология мысли”).
28. Богоявленская Д. Б. Игровая методика развития творческих способностей для детей дошкольного возраста / Д. Б. Богоявленская // Игра и развитие личности дошкольника / Богоявленская Д. Б. – М.: [б. и.], 1990. – С. 82–93.
29. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Богоявленская Д. Б. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1983. – 174 с.
30. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Богоявленская Д. Б. – М.: Академия, 2002. – 320 с.

31. Божович Л. И. Психологические закономерности формирования личности в онтогенезе / Лидия Ильинична Божович // Проблемы формирования личности: избр. психологические труды / Божович Л. И.; под. ред. Д. И. Фельдштейна; вступ. ст. Д. И. Фельдштейна. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – С. 56–68.
32. Большой толковый психологический словарь: пер. с англ.: в 2-х т. Т. 1 (А-О) / Ребер Артур. – М.: Вече; АСТ, 2000. – 592 с.
33. Большой толковый психологический словарь: пер. с англ.: в 2-х т. Т. 2. (П-Я) / Ребер Артур. – М.: Вече; АСТ, 2000. – 560 с.
34. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 2-е изд. – М.; СПб.: Большая Российская Энциклопедия, 2001. – 1434 с.
35. Бочарова В. Г. Профессиональная социальная работа: личностно-ориентированный подход: монография / Бочарова В. Г.; М-во образования Российской Федерации; Институт педагогики социальной работы РАО. – М.: Институт педагогики социальной работы РАО, 1999. – 184 с.
36. Брылин Б. А. Педагогические основы музыкально-творческого развития учащихся старших классов в современных формах досуга: дис. доктора пед. наук: 13.00.01 / Брылин Борис Андреевич. – Винница, 1997. – 450 с.
37. Буева Л. П. Социальная среда и сознание личности / Буева Л. П. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1998. – 268 с.
38. Булах І. С. Викладач-студент: психологія міжособистісних взаємодій: навч.-метод. посіб. / І. С. Булах, Л. В. Долинська. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – 105 с.
39. Буяльська Т. Деякі проблеми розвитку студентського самоврядування у ВНЗ (з досвіду роботи ВНТУ) / Т. Буяльська, Т. Черняхович // Гуманізм та освіта: зб. матеріалів VIII міжнар. наук.-практ. конф.; Вінниця, 19–21 вересня 2006 р. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – С. 424–426.
40. В поддержку студенческой молодежи: из опыта регионального центра комплексного социального обслуживания детей и молодежи “Молодежь плюс” Саратовской области (Россия) // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2004. – № 3. – С. 156–164.
41. Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки: монографія / Вайнола Р. Х.; за ред. С. О. Сисоєвої; М-во освіти і науки України; НПУ імені М. П. Драгоманова. – Запоріжжя: ХНРБЦ, 2008. – 460 с.
42. Вайнола Р. Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика: навч. посіб. для студ. / Ренате Хейкіївна Вайнола; за ред. С. О. Сисоєвої. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – 134 с.
43. Вайнола Р. Х. Формування творчої особистості школяра в системі виховної роботи: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Вайнола Ренате Хейкіївна. – К., 1998. – 182 с.
44. Вайнцвайг П. Десять заповедей творческой личности: пер. с англ. / Вайнцвайг П.; вступ. ст. В. С. Агеева. – М.: Прогресс, 1990. – 192 с.

45. Василькова Ю. В. Методика и опыт работы социального педагога: учеб. пособ. / Василькова Ю. В. – М.: Академия, 2004. – 160 с.
46. Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю / Верховинець В. М. – 3-є вид., доп. та випр. – К.: Музвидав, 1963. – 143 с.
47. Винтин И. А. Организация воспитательной работы в вузе во внеучебное время / И. А. Винтин // Педагогика. – 2004. – № 9. – С. 58–64.
48. Вишнякова Н. Ф. Психологические особенности креативной одаренности / Н. Ф. Вишнякова // Обдарована особистість – пошук, розвиток, допомога: матеріали доп. та повідомлень міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 27–29 квітня 1998 р. – К.: Гнозис, 1998. – С. 83–88.
49. Вишнякова Н. Ф. Тест “Креативность” / Н. Ф. Вишнякова, Р. В. Ткач // Обдарована дитина. – 1998. – № 5–6. – С. 44–49.
50. Власенко А. С. Некоторые вопросы воспитания студенчества на современном этапе / Власенко А. С. – М.: Высш. шк., 1987. – С. 54.
51. Волков Ю. Г. Социология молодежи: учеб. пособ. для студ. вузов / Волков Ю. Г., Добреньков В. И., Кадария Ф. Д. и др.; под ред. Ю. Г. Волкова. – Ростов-н/Д.: Феникс, 2001. – 576 с.
52. Воловик П. М. Теорія ймовірностей і математична статистика в педагогіці / Воловик П. М. – К.: Рад. шк., 1969. – 222 с.
53. Волонтерство: poradnik для організатора волонтерського руху / О. В. Беспалько, Н. В. Заверико, І. Д. Зверева та ін.; уклад. Т. Л. Лях. – К.: ВГЦ “Волонтер”, 2001. – 176 с.
54. Воронов В. Что нужно знать о молодежной субкультуре? / В. Воронов, Е. Черничкина // Воспитание школьников. – 2001. – № 3. – С. 23.
55. Воронова Е. Содержательный досуг подростков – межведомственная проблема / Е. Воронова, В. Смирнова // Социальная педагогика. – 2003. – № 4. – С. 61–64.
56. Выготский Л. С. Воображение и его развитие в детском возрасте / Л. С. Выготский // Развитие высших психических функций. – М.: [б. и.], 1960. – С. 327–350.
57. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк: книга для учителя / Лев Семенович Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
58. Выготский Л. С. Психология искусства / Лев Семенович Выготский; под ред. М. Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
59. Выготский Л. С. Развитие интересов в переходном возрасте / Л. С. Выготский // Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти т. / Лев Семенович Выготский; под ред. Д. Б. Эльконина. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4.: Детская психология. – С. 6–40.
60. Гавеля О. М. Педагогічні умови художньо-творчого виховання обдарованої учнівської молоді у позанавчальний час: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Гавеля Оксана Миколаївна. – К., 1997. – 201 с.
61. Гаврилюк О. О. Формування комунікативної культури майбутніх учителів засобами позааудиторної роботи: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Гаврилюк Оксана Олександрівна. – Кривий Ріг, 2007. – 234 с.

62. Газман О. С. От авторитарного образования к педагогике свободы / О. С. Газман // Новые ценности образования : содержание гуманистического образования. Вып. 2. – М.: [б. и.], 1995. – С. 16–45.
63. Галатюк Ю. М. Специфіка управління пізнавальною діяльністю творчо обдарованих дітей при вивченні фізики / Ю. М. Галатюк, В. І. Тищук // Актуальні проблеми розвитку творчих можливостей учнів: тези доповідей Всеукр. наук. конф.; Київ, 18–20 жовтня 1994 р. / відп. ред. С. О. Сисоєва. – К.: ІСДО, 1994. – С. 45–46.
64. Гальчук О. В. Під знаком веселої мужності: сценарій літературного змагання в КВК (9–11 класи) / О. В. Гальчук // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1997. – № 7. – С. 45–48.
65. Ганнусенко Н. І. Проблеми формування ціннісних орієнтацій старшокласників засобами радіо / Н. І. Ганнусенко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 177–185.
66. Гиппиус С. В. Тренинг развития креативности. Гимнастика чувств / Гиппиус С. В. – СПб.: Речь, 2001. – 346 с.
67. Гіптерс З. В. Художня творча діяльність студентів вищих закладів освіти України (1960–1995 рр.): дис. канд. пед. наук: 13.00.01. / Гіптерс Зінаїда Василівна. – К., 1998. – 237 с.
68. Гмиря Г. В. Розвиток творчих здібностей учнів на уроках мови та літератури і в позакласній роботі / Г. В. Гмиря // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 1 (42). – С. 101–112.
69. Гнатко М. М. Структура обдарованості та засадничі принципи роботи з обдарованими дітьми / М. М. Гнатко // Обдарована дитина. – 1998. – № 4. – С. 2–5.
70. Годлевська А. І. Формування мовленнєвого компонента комунікативності майбутнього вчителя у структурі позанавчальної діяльності: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Годлевська Алла Іванівна. – К., 1998. – 201 с.
71. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
72. Горбунова В. В. Теоретичне обґрунтування психосемантичного дослідження етнічної свідомості творчо обдарованої особистості / В. В. Горбунова // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр.: в 2-х т. – К.: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2002. – Т. 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – Ч. 5. – С. 17–22.
73. Горчакова В. Г. Предпосылки, противоречия и принципы развития студенческого самоуправления / В. Г. Горчакова // Педагогическое образование. Вып. 2. – М.: [б. и.], 1990. – С. 77–82.
74. Гриценко Л. И. Теория и методика воспитания: личностно-социальный подход: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Гриценко Л. И. – М.: Академия, 2005. – 240 с.
75. Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями: метод. матеріали для тренера / Безпалько О. В., Авельцева Т. П., Петрович В. С., Притиск Г. О.; під заг. ред. І. Д. Зверєвої. – К.: Наук. світ, 2004. – 69 с.

76. Грудєва А. П. Обучение технічному творчеству в вузе / А. П. Грудєва // Проблемы высшей школы: сб. науч. тр. Вып. 41. – К.: [б. и.], 1980. – С. 67–70.

77. Гужанова Т. С. Художньо-естетична діяльність – шлях до розвитку творчих якостей особистості / Т. С. Гужанова // Вісник Житомирського державного університету: зб. ст. Вип. 24. Педагогічні науки. – Житомир: ЖДУ, 2005. – С. 57–59.

78. Гузій Н. В. Сутність і зміст педагогічної творчості та майстерності: метод. реком. / Гузій Н. В. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 24 с.

79. Гуманітарна складова технічної освіти у ВНТУ: метод. довідник для студентів I–V курсів / під ред. Т. В. Буяльської, О. В. Зінько. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – 126 с.

80. Гурова Л. Л. Когнитивно-личностные характеристики творческого мышления в структуре общей одаренности [Електронний ресурс] / Л. Л. Гурова. – Режим доступу: <http://www.vorpsy.ru>.

81. Давиденко А. А. Методика розвитку творчих здібностей учнів у процесі навчання фізики (теоретичні основи) / Давиденко А. А. – Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2004. – 264 с.

82. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального психологического исследования / Давыдов В. В. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.

83. Даценко О. А. Теоретические подходы к проблеме формирования самосозидающего типа творческой личности / О. А. Даценко // Методика организации научной работы с молодежью: материалы междунар. семинара; Кривой Рог, 26 октября 2001 г. – К.: ЕУФІМБ; Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2001. – С. 62–66.

84. Дем’янчук О. Н. Формування музично-естетичних інтересів учнів загальноосвітньої школи: дис. доктора пед. наук: 13.00.01 / Дем’янчук Олександр Никанорович. – К., 1995. – 388 с.

85. Денисюк Л. Ефективний проект: “Творча вітальня”: (з досвіду роботи з обдарованими учнями) / Л. Денисюк // Дивослово. – 2007. – № 9. – С. 38–42.

86. Дергач М. А. Театральне мистецтво та соціалізація особистості / М. А. Дергач // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2004. – № 3. – С. 57–62.

87. Дерев’янюк С. П. Роль та місце творчості в процесі самоактуалізації особистості / С. П. Дерев’янюк // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка: зб. ст. Вип. 17. Психологічні науки. – Чернігів: [б. в.], 2002. – С. 20–24.

88. Діденко В. Ф. Філософія: проблеми, категорії, теорії: навч. посіб. для ліцеїстів, гімназистів, студентів вузів / Діденко В. Ф. – К.: Педагогіка, 1996. – 190 с.

89. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш та ін.; за заг. ред. Н. В. Гавриш: М-во освіти і науки України. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368 с.

90. Доровской А. И. Сто советов по развитию одаренности детей. Родителям, воспитателям, учителям / Доровской А. И. – М.: Рос. пед. агентство, 1997. – 321 с.
91. Драч І. І. Оцінювання творчого потенціалу студентів вищих навчальних закладів / І. І. Драч // Проблеми освіти: зб. ст. Вип. 41. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2005. – С. 153–161.
92. Дрозденко К. С. Загальна психологія в таблицях і схемах: навч. посіб. / Дрозденко К. С. – К.: Професіонал, 2004. – 304 с.
93. Дружинин В. Н. Психодиагностика общих способностей / Дружинин В. Н. – М.: Академия, 1996. – 224 с.
94. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / Дружинин В. Н. – СПб.: Питер, 2000. – 368 с.
95. Дубасенюк О. А. Теоретичні засади соціально-педагогічної підготовки майбутніх учителів / О. А. Дубасенюк // Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя: зб. наук.-метод. пр. / ред. кол. Дубасенюк О. А. та ін. – К.: ІЗМН; Житомир: ЖДУ, 1996. – С. 3–6.
96. Дущенко Н. Є. Український центр творчості дітей та юнацтва: мета, напрямки і форми роботи з юними талантами / Н. Є. Дущенко // Обдарована особистість – пошук, розвиток, допомога: матеріали допов. та повідомлень міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 27–29 квітня 1998 р. – К.: Гнозис, 1998. – С. 16–18.
97. Ермолаева-Томина Л. Б. Проблема развития творческих способностей детей / Л. Б. Ермолаева-Томина // Вопросы психологии. – 1975. – № 5. – С. 166–176.
98. Єнтіс Л. С. Формування у підлітків художньо-творчих інтересів засобами декоративно-прикладного мистецтва: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Єнтіс Любов Степанівна. – К., 1997. – 198 с.
99. Жалдак Л. М. Відродження студентського самоврядування на рівні академічної групи у вищому аграрному закладі освіти / Л. М. Жалдак // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. Вип. 36. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2004. – С. 210–219.
100. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / Журавський В. С. – К.: Ін Юре, 2003. – 416 с.
101. Заболотна О. А. Культурно-історичні відмінності американського і українського стилів соціалізації / О. А. Заболотна // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 2 (43). – С. 51–61.
102. Завгородняя Е. В. Психологические особенности художественно одаренных старшеклассников / Е. В. Завгородняя // Психология одаренности: проблемы, структура, показатели: сб. статей / М. А. Холодная, О. А. Комаровская, Р. А. Семенова и др. – К.: Украинский центр творчества детей и юношества, 1996. – С. 71–75.
103. Загарницька І. Художньо-естетичне виховання як чинник реалізації духовного потенціалу людини / І. Загарницька // Педагогіка духовності: поступ у третє тисячоліття: матеріали міжнар. наук. конф.; Київ, 19 квітня 2005 р. / укл.

Л. Л. Макаренко, О. П. Симоненко. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – С. 109–113.

104. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / Загвязинский В. И. – М.: Педагогика, 1987. – 159 с.

105. Заїка О. Музична спадщина Святителя Дмитрія Ростовського / О. Заїка // Культурно-релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII – початку XVIII століття: матеріали наук.-практ. конф.; Ніжин, 2006 р. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. – С. 67–73.

106. Про вищу освіту: Закон України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Кременя. – К.: [б. в.], 2002. – 323 с.

107. Про внесення змін до статті 1 Закону України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – С. 370.

108. Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004 – 2008 роки: Закон України від 18 листопада 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 50. – С. 22–34.

109. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 16. – С. 409–417.

110. Запорожец А. В. Избранные психологические труды: в 2-х т. / Запорожец А. В. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 1. Психологическое развитие ребенка. – 320 с.

111. Захарова Л. Социализация личности путем приобщения к творческой деятельности / Л. Захарова, Р. Шинкарьук, П. Пахтусов // Социальная педагогика. – 2004. – № 4. – С. 75–78.

112. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: монографія / Зверева І. Д.; М-во освіти і науки України; Ін-т проблем виховання Академії педагогічних наук. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 393 с.

113. Зимівець Н. В. Формування у підлітків відповідального ставлення до здоров'я шляхом впровадження технології „рівний-рівному” / Н. В. Зимівець // Проблеми педагогічних технологій: зб. наук. пр. / гол. ред. В. С. Зубович. Вип. 3–4. – Луцьк: [б. в.], 2004. – С. 54–59.

114. Зубарев В. В. Формирование музыкально-эстетических интересов трудновоспитуемых подростков: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Зубарев Виктор Васильевич. – К., 1993. – 163 с.

115. Зязюн І. А. Світоглядні пріоритети педагогіки / І. А. Зязюн // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр.: у 2-х ч. Ч. 1 / редкол. І. Я. Зязюн та ін. – К.; Вінниця: ДОВ Вінниця, 2002. – С. 3–12.

116. Иванов И. П. Энциклопедия коллективных творческих дел / Иванов И. П. – М.: Педагогика, 1989. – 240 с.

117. Изюмова С. А. Типические черты старшеклассников с литературными и математическими способностями / С. А. Изюмова // Обдарована дитина. – 2004. – № 2. – С. 2–7.

118. Иллюстрированный энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Ефрона. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
119. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід роботи / уклад. О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: А.П.Н., 2002. – 136 с.
120. Історія створення і роботи студії “Софійність” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.masters.donntu.edu.ua>.
121. Кабацька Н. Кожен концерт – дебют / Н. Кабацька // Професійно-технічна освіта. – 2003. – № 4. – С. 48.
122. Калашник Н. Г. Роль творческой активности в развитии сознательного отношения школьника к учению / Н. Г. Калашник, Н. П. Козаченко, Н. М. Чечель // Формування творчої особистості: проблеми і суперечності: зб. наук. пр. / редкол. В. В. Крижко, Г. І. Григоренко, Л. В. Григоровська та ін. – Запоріжжя: [б. в.], 1995. – С. 100–106.
123. Калошина И. П. Структура и механизмы творческой деятельности (нормативный подход) / Калошина И. П. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 168 с.
124. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
125. Капская А. И. Формирование готовности студентов педвуза к исполнительско-речевой деятельности в системе профессиональной подготовки: дис. доктора пед. наук: 13.00.01 / Капская Алла Иосифовна. – К., 1989. – 405 с.
126. Капська А. Й. Виразне читання: практичні і лабораторні заняття: навч. посіб. для філологіч. фак. пед. спец. 02.19.00. “Українська мова і література” / Алла Йосипівна Капська. – К.: Вищ. шк., 1990. – 175 с.
127. Капська А. Й. Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: навч.-метод. посіб. / Капська А. Й. – К.: УДЦССМ, 2001. – 220 с.
128. Каранда М. В. Функції мистецтва в реабілітації інвалідів України (на прикладі аматорської театральної творчості) / М. В. Каранда // Українська культура в контексті сучасних наукових досліджень та практичних реалій: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 21–22 грудня 2006 р.: у 2-х ч. Ч. 2. – К.: ДАКККіМ, 2007. – С. 171–173.
129. Карпенко О. Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспекти / Карпенко О. Г.; за ред. С. Я. Харченко; М-во освіти і науки України; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К.; Дрогобич: Коло, 2007. – 369 с.
130. Карпова І. Г. Мистецька студія у вищому навчальному закладі як засіб набуття майбутнім спеціалістом культурно-мистецького, художньо-творчого досвіду [Електронний ресурс] / І. Г. Карпова // Гуманізм та освіта: матеріали ІХ міжнар. наук.-практ. конф.; Вінниця, 2008 р. – Режим доступу: <http://www./humed/2008/index.htm>.
131. Карпова І. Г. Розвиток творчо обдарованої особистості: метод. рекомен. / Карпова І. Г.; за ред. проф. А. Й. Капської. – Чернігів: Вид-во ЧДІПСТП, 2009. – 80 с.

132. Кириченко О. М. Художньо-конструкторська підготовка як основа розвитку творчих здібностей інженерів-педагогів / О. М. Кириченко, І. Б. Васильєв, С. М. Волков // Проблеми науково-технічної творчості молоді: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф.; Ніжин, 1998 р. – Ніжин: [б. в.], 1998. – С. 45–47.
133. Клепиков О. І. Основи творчості особи: навч. посіб. / О. І. Клепиков, І. Т. Кучерявий. – К.: Вища шк., 1996. – 295 с.
134. Княжук О. П. Роль інтуїції в становленні художньо талановитої особи / О. П. Княжук // Талановита особистість: сім'я, школа, держава: матеріали доп. та виступів міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 11–15 травня 1994 р. / Ін-т педагогіки АПН України. – К.: [б. в.], 1994. – С. 138–140.
135. Коваленко В. Повторюючи шлях уяви, думки, почуття... (Література рідного краю як засіб формування творчого мислення обдарованих учнів) / В. Коваленко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2002. – № 2. – С. 52–62.
136. Ковальов Ю. Педагогічні умови взаємодії навчально-виховних закладів у формуванні творчої особистості робітника / Ю. Ковальов // Професійно-технічна освіта. – 2001. – № 1. – С. 50–52.
137. Комаровська О. А. Естетичне виховання молодших школярів засобами музично-театрального мистецтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. А. Комаровська. – К., 1992. – 23 с.
138. Комаровська О. В. Пошук, виявлення та підтримка обдарованої особистості як основа діяльності Українського центру творчості дітей та юнацтва / О. В. Комаровська, Н. Є. Дущенко // Талановита особистість: сім'я, школа, держава: матеріали доп. та виступів міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 11–15 травня 1994 р. / Ін-т педагогіки АПН України. – К.: [б. в.], 1994. – С. 81–82.
139. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. Т. I / Ян Амос Коменский; под. ред. А. И. Пискунова. – М.: Педагогика, 1982. – 656 с.
140. Комплексна програма пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді “Творча обдарованість” // Інформаційний збірник М-ва освіти. – 1992. – № 3. – С. 13–22.
141. Комплексна програма пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді “Творча обдарованість” (продовження) // Інформаційний збірник М-ва освіти України. – 1992. – № 5. – С. 20–32.
142. Кон И. С. Психология ранней юности: кн. для учителя / Кон И. С. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
143. Кон И. С. Социализация и воспитание молодежи / И.С. Кон // Новое педагогическое мышление. – М.: Педагогика, 1989. – С. 191–205.
144. Концепція державної допомоги творчо обдарованій молоді в умовах екологічної кризи / О. В. Киричук, В. В. Рибалка, П. С. Перепелиця та ін. // Талановита особистість: сім'я, школа, держава: матеріали доп. та виступів міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 11–15 травня 1994 р. / Ін-т педагогіки АПН України. – К.: [б. в.], 1994. – С. 64–81.

145. Корконосенко С. Г. Отношение студентов к вузовской печати / С. Г. Корконосенко // Вестник Ленинградского ун-та: сб. ст. Вып. 4. История яз., лит. – Ленинград: [б. и.], 1985. – № 23. – С. 47–51.
146. Короткова Р. І. Деякі аспекти формування творчої особистості майбутнього соціального педагога / Р. І. Короткова // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2004. – № 3. – С. 32–38.
147. Корчуганова И. П. Формы и уровни проявления научной одаренности в юношеском возрасте: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Корчуганова Ирина Павловна. – К., 1997. – 201 с.
148. Косарецкая С. В. О неформальных объединениях молодежи / Косарецкая С. В. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 159 с.
149. Костюк Г. С. Учебно-воспитательный процесс и психическое развитие личности / Костюк Г. С.; под ред. Л. Н. Проколиенко; сост. В. В. Андриевская и др. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.
150. Косяк Л. І. Дидактичні умови формування естетичних інтересів старшокласників: дис. канд. пед. наук: 13.00.09 / Косяк Людмила Іванівна. – Кривий Ріг, 2000. – 201 с.
151. Крайг Г. Психология развития / Крайг Г. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с.
152. Красноголов В. О. Визначення поняття “обдарованість” у зарубіжній психолого-педагогічній літературі / В. О. Красноголов // Обдарована дитина. – 1998. – № 5–6. – С. 13–18.
153. Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
154. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації: факти, роздуми, перспективи / Кремень В. Г. – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
155. Кузь В. Г. Основи національного виховання / Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчук З. О. – Умань: [б. в.], 1993. – 650 с.
156. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: полный жизненный цикл развития человека / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий. – М.: Сфера, 2001. – 464 с.
157. Кулік В. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: дослідження / Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. – К.: Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 460 с.
158. Культура і мистецтво, побут, спорт, відпочинок МДАУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mdau.mk.ua>.
159. Культурно-масова робота. Дозвілля. Загальні відомості. Клубна і секційна робота за інтересами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polytech.poltava.ua>.
160. Культурно-масове дозвілля студентів. Напрямки роботи літературно-поетичної гостинної “Ліра” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uira.kharkov.ua/dosug.html>.
161. Кульчицька О. І. Особливості художньої обдарованості / О. І. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2005. – № 4. – С. 2–5.

162. Кульчицька О. І. Складові біографії творця / О. І. Кульчицька // Обдарована дитина. – 1998. – № 3. – С. 27–31.
163. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Лавриченко Н. М. – К.: Віра ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
164. Лактионова Г. М. Социально-педагогическая работа с женской молодежью в крупном городе: теоретико-методические основы / Галина Михайловна Лактионова. – К.: Укр. центр духовной культуры, 1998. – 326 с.
165. Левикова С. И. Две модели динамики ценностей культуры (на примере молодежной субкультуры) / С. И. Левикова // Вопросы философии. – 2006. – № 4. – С. 71–79.
166. Левченко О. А. Педагогические условия художественно-творческого развития личности учащихся в школе художественно-музыкального профиля: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Левченко Олег Александрович. – М., 1995. – 171 с.
167. Левченко О. М. Формування творчої самостійності студентів / О. М. Левченко // Актуальні проблеми психології: у 2-х т. Т. 1. – Ч. 2. – К.: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2001. – С. 85–88.
168. Лекторский В. А. Генрих Степанович Батищев и его “Введение в диалектику творчества” / В. А. Лекторский // Батищев Г. С. Введение в диалектику творчества / Батищев Г. С. – СПб.: Изд-во РХГИ, 1997. – С. 5–20.
169. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Леонтьев А. Н. – М.: Политиздат, 1975. – 307 с.
170. Липский И. А. Социальная педагогика. Методологический анализ: учеб. пособ. / Липский И. А. – М.: Сфера, 2004. – 320 с.
171. Літературна сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zntu.edu.ua>.
172. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: Академія, 2007. – 752 с.
173. Локарева Г. В. Воображение как элемент в развитии творческих способностей / Г. В. Локарева, Е. Ф. Трунова // Формування творчої особистості: проблеми і суперечності: зб. наук. пр. / редкол. В. В. Крижко, Г. І. Григоренко, Л. В. Григоровська та ін. – Запоріжжя: [б. в.], 1995. – С. 93–99.
174. Лук А. Н. Мышление и творчество / Лук А. Н. – М.: Политиздат, 1976. – 144 с.
175. Лук А. Н. Психология творчества / Лук А. Н. – М.: Наука, 1978. – 127 с.
176. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-метод. посіб. / Лукашевич М. П. – К.: ІЗМН, 1998. – 112 с.
177. Лукіна Т. О. Реалізація державної політики в розвитку особистісно орієнтованої освіти / Т. О. Лукіна // Педагогіка і психологія. – 2004. – №3 (44). – С. 85–97.
178. Макаренко А. С. Педагогижимают плечами / А. С. Макаренко // Макаренко А. С. “Проектировать лучшее в человеке” / Антон Семенович Макаренко. – Минск: Университетское, 1989. – С. 29–39.

179. Макаренко А. С. Педагогика индивидуального действия / А. С. Макаренко // Макаренко А. С. О воспитании молодежи: сб. избр. пед. произведений / Антон Семенович Макаренко; под общ. ред. Г. С. Макаренко. – М.: Трудрезервиздат, 1951. – С. 259–280.

180. Мальков С. М. Педагогічні умови формування і динаміки самодіяльного студентського художнього колективу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / С. М. Мальков. – К., 1996. – 15 с.

181. Мальков С. Н. Педагогические условия формирования и динамики самодетельного студенческого художественного коллектива: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Мальков Сергей Николаевич. – К., 1996. – 209 с.

182. Марков С. Л. Основні моделі обдарованості: від інтелектуалізму до інтегративності / С. Л. Марков // Обдарована особистість – пошук, розвиток, допомога: матеріали доповідей та повідомлень міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 27–29 квітня 1998 р. – К.: Гнозис, 1998. – С. 170–175.

183. Мартинович Н. С. Розвиток творчого потенціалу особистості вчителя засобами мистецтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Н. С. Мартинович. – Луганськ, 1997. – 16 с.

184. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 29–33.

185. Медведєва О. Р. Формування творчих умінь студентів у позааудиторній виховній роботі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / О. Р. Медведєва. – Харків, 2008. – 20 с.

186. Мельник Л. П. Соціально-педагогічні умови інтегративної виховної діяльності зі школярами у різновікових колективах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / Л. П. Мельник. – Луганськ, 2004. – 20 с.

187. Мельников С. В. У нових економічних умовах треба готувати майбутнього фахівця як творчу та підприємливу особистість / С. В. Мельников // Проблеми науково-технічної творчості молоді: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф.; Ніжин, 1998 р. – Ніжин: [б. в.], 1998. – С. 3–5.

188. Методика освіти „рівний-рівному” / Лещук Н., Зимівець Н., Авельцева Т. та ін. – К.: Міленіум, 2002. – 132 с.

189. Мещерякова Т. К. Деякі аспекти виховання ділової людини наших днів як творчої особистості / Т. К. Мещерякова, Т. С. Мельник // Творчість, духовність, гуманізм в просторі освіти: зб. доповідей наук.-практ. конф.; Вінниця, 20–21 жовтня 1998 р. : у 2–х т. Т. 2 / за ред. Т. Б. Буяльської та ін.; Вінницький державний технічний ун-т. – Вінниця: Універсум–Вінниця, 1998. – С. 131–135.

190. Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи: навч. посіб. / І. І. Мигович, М. П. Лукашевич. – К.: МАУП, 2002. – 183 с.

191. Михайлишин Г. Й. Формування професійних умінь майбутніх учителів у системі виховної роботи вищих навчальних закладів фізичного

виховання: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Михайлишин Галина Йосипівна. – К., 2006. – 255 с.

192. Мірошник С. І. Теоретичні основи формування творчої самостійності діяльності учнів / С. І. Мірошник // Таїна обдарованості: практ.-зорієнтований зб. на допомогу тим, хто працює з обдарованими дітьми / укладач О. В. Заболотний; за заг. ред. Н. І. Клокар. – Біла Церква: КОІПОПК, 2005. – С. 22-33.

193. Міщенко Н. І. Студентська субкультура як фактор соціалізації особистості / Н. І. Міщенко // Вісник Житомирського державного університету: зб. наук. ст. Вип. 24. Педагогічні науки. – Житомир: ЖДУ, 2005. – С. 191–193.

194. Молодіжні та студентські організації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/student/org/>.

195. Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В. А. Моляко // Обдарована дитина. – 2002. – № 4. – С. 19–26.

196. Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В. А. Моляко // Вопросы психологии. – 1994. – № 5. – С. 86–95.

197. Моляко В. А. Психология решения школьниками творческих задач / Моляко В. А. – К.: Рад. шк., 1983. – 96 с.

198. Моляко В. О. Актуальні соціально-психологічні аспекти проблеми обдарованості / В. О. Моляко // Обдарована дитина. – 1998. – № 3. – С. 2–5.

199. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості / В. О. Моляко // Обдарована дитина. – 2004. – № 6. – С. 2–9.

200. Мороз Ю. В. Творча активність особистості і закономірності її розвитку в онтогенезі / Ю. В. Мороз // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 4. – С. 58–60.

201. Мудрик А. В. Социализация и воспитание / Мудрик А. В. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 96 с.

202. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов / Мудрик А. В.; под ред. В. А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академия, 2002. – 200 с.

203. Музика О. Л. Суб'єктно-ціннісний аналіз становлення творчо обдарованої особистості (на матеріалі технічної творчості): дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Музика Олександр Леонідович. – К., 1997. – 203 с.

204. Музика О. О. Мотивація творчої активності технічно обдарованих підлітків: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Музика Олена Оксентівна. – К., 2001. – 181 с.

205. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики: учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / Мустаева Ф. А. – 2-е изд, перераб. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 416 с.

206. Мухина В. С. Детская психология / Мухина В. С. – М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. – 352 с.

207. Найденова Л. А. Роль рефлексивного потенціала групи в активізації творчих здібностей учасників: дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / Найденова Любов Антонович. – К., 1993. – 192 с.
208. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова – Відкриття 5-го театрального сезону мистецької студії “Вавилон”. Порядок проведення другого Всеукраїнського конкурсу на кращу науково-популярну або публіцистичну статтю серед молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.npu.edu.ua>.
209. Незалежна студія при “Молодому театрі” у Києві // Лесь Курбас у театральній діяльності, в оцінках сучасників: документи / упоряд. і техн. ред. О. Зінкевич; заг. ред., передм. і прим. В. Ревуцького. – Балтимор–Торонто: Українське Вид-во “Смолоскип” ім. В. Симоненка, 1989. – С. 470–472.
210. Нестерук Т. Художня творчість майбутніх фахівців / Т. Нестерук // Професійно-технічна освіта. – 2001. – № 2. – С. 25–27.
211. Несущенко С. І. Ключі від скриньки: турнір кмітливих / С. І. Несущенко // Все для вчителя. – 2007. – № 4. – С. 21–23.
212. Никандров Н. Д. Підготовка майбутнього вчителя к педагогічному творчеству в вузе / Н. Д. Никандров, В. А. Кан-Калик // Советская педагогика. – 1987. – № 6. – С. 105–108.
213. Нікітіна Н. В. Співпраця викладачів та студентів в контексті студентського самоврядування / Н. В. Нікітіна // Гуманізм та освіта: зб. матеріалів VIII міжнар. наук.-практ. конф.; Вінниця, 19–21 вересня 2006 р. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – С. 448–449.
214. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. / Нісімчук А. С., Падалка О. С., Шпак О. Т. – К.: Просвіта; Пошуково-видавниче агенство “Книга пам’яті України”, 2000. – 368 с.
215. Новикова К. В. Професійна підготовка викладачів до роботи з обдарованими студентами в закордонній педагогічній науці [Електронний ресурс] / К. В. Новикова. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>.
216. Овдійчук Л. О. “Одна з божественних насолод”. Зустріч у літературно-музичному салоні / Л. О. Овдійчук // Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. – № 7. – С. 54–56.
217. Овчаренко Г. Е. Педагогічні умови соціалізації студентів мистецько-педагогічних спеціальностей: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Овчаренко Ганна Едуардівна. – Луганськ, 2005. – 257 с.
218. Одаренные дети: пер. с англ. / общ. ред. Г. В. Бурменской, В. М. Слуцкого; предисл. В. М. Слуцкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
219. Оніщенко О. І. Художня творчість у контексті гуманітарного знання: дис. доктора філос. наук: 09.00.08 / Оніщенко Олена Ігорівна. – К., 2002. – 393 с.
220. Основи національного виховання: концептуальні положення: у 2-х ч. Ч. 1 / Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчук З. О. та ін.; за ред. В. Г. Кузь та ін. – К.: Інформ-вид. центр “Київ”, 1993. – 152 с.

221. Особистість у психологічних дослідженнях: тексти / упоряд. С. Д. Максименко, М. В. Папуча; за заг. ред. С. Д. Максименка. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – 197 с.
222. Отич О. М. Мистецтво у розвитку особистості / О. М. Отич // Развитие личности в поликультурном образовательном пространстве: сб. материалов междунар. конгресса – IV Славянские педагогические чтения. – Черкассы: Изд-во ЧПУ имени Богдана Хмельницкого, 2005. – С. 187–189.
223. Отич О. М. Хореографічне мистецтво у розвитку творчої індивідуальності особистості / О. М. Отич // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка: зб. ст. Вип. 38. Педагогічні науки. – Чернігів: ЧДПУ, 2006. – С. 228–232.
224. Папуча М. В. Особистість: розвиток, соціалізація, виховання / М. В. Папуча, Т. Д. Кричковська. – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім. М. Гоголя, 2001. – 147 с.
225. Парыгин Б. Д. Научно-техническая революция и личность / Парыгин Б. Д. – М.: Политиздат, 1978. – 240 с.
226. Пащенко Д. І. Зарубіжний досвід гуманізації соціального середовища та виховання / Пащенко Д. І. – К.: Знання, 1999. – 208 с.
227. Пащенко С. Ю. Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнівської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / С. Ю. Пащенко. – К., 2000. – 19 с.
228. Педагогическая энциклопедия: в 4-х т. Т. 3 (Н-См) / гл. ред.: И. А. Каиров, Ф. Н. Петров и др. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 880 с.
229. Педагогическое творчество: теоретические аспекты: сб. научн. тр. / редкол.: В. В. Крижко, Г. И. Григоренко, Т. И. Сущенко и др. – Запорожье: [б. и.], 1994. – 82 с.
230. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вищ. шк., 1997. – 349 с.
231. Перепелица В. П. Воспитание творческой активности студенческой молодежи средствами украинского музыкального фольклора / В. П. Перепелица, Р. И. Дзвинка // Развитие творчої особистості в системі безперервної освіти: зб. наук. пр. / редкол. В. В. Крижко, Г. І. Григоренко, Л. В. Григоровська та ін. – Запоріжжя: [б. и.], 1995. – С. 36–44.
232. Періг І. М. Тренінгова методика розвитку творчості студентів природничо-наукових спеціальностей / І. М. Періг // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 10. – С. 45–50.
233. Песталоцци И. Г. Письма учителю Петерсену. Нейенгоф, 24 апреля 1782 г. / И. Г. Песталоцци // Песталоцци И. Г. Избранные педагогические произведения: в 3-х т. / Иоганн Генрих Песталоцци. – М.: Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1961. – Т. 1. (1774–1790) / под. ред. М. Ф. Шабаевой. – С. 265–267.

234. Петрочко Ж. В. Технологія розвитку духовності особистості засобами мистецтва слова / Ж. В. Петрочко // Технології соціально-педагогічної роботи / за заг. ред. А. Й. Капської. – К.: [б. в.], 2000. – С. 302–319.
235. Пископпель А. А. Природа человека в концепции А. Маслоу / А. А. Пископпель // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 75–86.
236. Платон. Пир / Платон // Древнегреческая философия: От Платона до Аристотеля: пер. с лат. и древнегреч. – М.: ООО “Издательство АСТ”; Харьков: Фолио, 2003. – С. 36–90.
237. Платонов К. К. Проблемы способностей / Платонов К. К. – М.: Наука, 1972. – 312 с.
238. Поліщук Ю. Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні: монографія / Поліщук Ю. Й.; за ред. Н. Г. Ничкало; М-во освіти і науки України; Тернопільський національний педагогічний ун-т. – Тернопіль: ТНПУ, 2005. – 432 с.
239. Полякова А. С. Влияние коллективной деятельности на развитие творческих способностей личности / А. С. Полякова // Талановита особистість: сім'я, школа, держава: матеріали доп. та виступів міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 11–15 травня 1994 р. / Ін-т педагогіки АПН України. – К.: [б. в.], 1994. – С. 34–36.
240. Пономарев Я. А. Психологический механизм творчества студентов / Я. А. Пономарев, Л. П. Попов // Педагогика высшей школы: сб. науч. ст. – Казань: [б. и.], 1985. – 158 с.
241. Пономарев Я. А. Психология творчества / Пономарев Я. А.; под. ред. Я. А. Пономарева. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
242. Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика / Пономарев Я. А. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с.
243. Пономаренко О. В. Експериментальні технології формування професійно-етичної культури соціального педагога / О. В. Пономаренко // Наука і сучасність: зб. наук. пр.: у 2-х ч. Вип. 2. – Ч. 1 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К.: Логос, 2000. – 288 с.
244. Пономаренко О. В. Формування професійно-етичної культури соціального педагога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / О. В. Пономаренко. – К., 2001. – 20 с.
245. Пономарьова О. М. Формування музично-естетичних орієнтацій майбутніх учителів у позанавчальній діяльності: дис. канд. пед наук: 13.00.04 / Пономарьова Олена Миколаївна. – Луганськ, 2007. – 245 с.
246. Попова О. П. Развитие творческого потенциала будущего инженера в процессе профессиональной подготовки у высшего технического учебного заведения: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / О. П. Попова. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
247. Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: пособие для учителя / Поташник М. М. – К.: Рад. шк., 1988. – 189 с.
248. Потопа К. Л. Соціально-педагогічні умови організації студентського самоврядування у вищих навчальних закладах: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Потопа Катерина Леонідівна. – Запоріжжя, 2006. – 249 с.

249. Приходченко К. І. Розвиток творчих здібностей учнів 9 – 11 класів на уроках української літератури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / К. І. Приходченко. – Донецьк, 1997. – 17 с.
250. Про Всеукраїнський конкурс учнівської творчості: Указ Президента України від 22 березня 2002 року № 284/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 13. – С. 13.
251. Про затвердження Положення про порядок надання грантів Президента України молодим діячам у галузі театрального, музичного, образотворчого мистецтва та кінематографії для створення і реалізації творчих проєктів: Указ Президента України від 6 лютого 1999 року № 127/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 6. – С. 16–17.
252. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – С. 11–24.
253. Про утворення державної гімназії для обдарованих дітей: Указ Президента України від 20 травня 2003 року № 420/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 21. – С. 14.
254. Програма роботи з обдарованою молоддю на 2001 – 2005 рр.: Указ Президента України від 8 лютого 2001 р. № 78/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 6. – С. 13–16.
255. Психогимнастика в тренінге: каталог: 220 упражнень для розвитку способностей / под ред. Н. Ю. Хрящовой. – СПб.: Речь, 2000. – 250 с. – (Психологический тренинг).
256. Психология одаренности детей и подростков / под. ред. Н. С. Лейтеса. – М.: Академия, 1996. – 416 с.
257. Психология одаренности детей и подростков: учеб. пособ. для студ. высш. и средн. учеб. заведений / под. ред. Лейтеса Н. С. – 2-е, изд. перераб. и доп. – М.: АКАДЕМА, 2000. – 332 с.
258. Пустовіт В. Літературна студія в училищі / В. Пустовіт // Професійно-технічна освіта. – 2001. – № 2. – С. 24.
259. Пшенічка П. Розвиток творчих здібностей учнів / П. Пшенічка // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 24–27.
260. Рагозіна В. В. Теоретичний аспект проблеми творчих здібностей / В. В. Рагозіна // Творчість, духовність, гуманізм в просторі освіти: зб. доповідей наук.-практ. конф.; Вінниця, 20–21 жовтня 1998 р.: у 2-х т. Т. 1. – Вінниця: Універсум-Вінниця, 1998. – С. 127–131.
261. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Даниил Яковлевич Райгородский. – Самара: Издательский Дом “Бахрах – М”, 2002. – 672 с.
262. Райгородский Д. Я. Теория личности А. Маслоу / Д. Я. Райгородский // Теория личности в западно-европейской и американской психологии: хрестоматия по психологии личности / Райгородский Д. Я. – Самара: Издательский дом “БАХРАХ”, 1996. – С. 409–422.

263. Ребрик Н. Й. Виховання національної самосвідомості студентів коледжу засобом художнього аналізу поетичних текстів / Н. Ребрик // Українська література в загальноосвітній школі. – 2001. – № 3. – С. 30–33.
264. Регейло І. Радіо у вихованні сучасного школяра // Мистецтво та освіта. – 1997. – № 2. – С. 48–51.
265. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: навч. посіб. для студ. вузів / Рибалка В. В. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.
266. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / А. О. Рижанова. – Луганськ, 2005. – 44 с.
267. Робота літературної студії в школі (перший та другий рік занять) / упоряд. Г. Баран // Українська мова та література. – 2008. – № 29–32 (573–576). – С. 4–103.
268. Роговенко М. М. Роль комунікативно-творчих здібностей у розвитку творчості студентів / М. М. Роговенко // Соціалізація особистості: зб. наук. пр. / за заг. ред. А. Й. Капської. Том ХХХ. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 198–207.
269. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Роменець В. А. – 2-е вид., доп. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
270. Рубина Ю. И. Основы педагогического руководства школьной театральной самодеятельностью / Рубина Ю. И. – М.: Просвещение, 1974. – 175 с.
271. Рубина Ю. И. Театральная самодеятельность школьников: основы педагогического руководства: пособие для учителей и руководителей театральных коллективов / Рубина Ю. И., Завадская Т. Ф., Шевелев Н. Н. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1983. – 176 с.
272. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: в 2-х т. Т. 1 / Рубинштейн С. Л. – М.: Педагогика, 1989. – 486 с.
273. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: в 2-х т. Т. 2 / Рубинштейн С. Л. – М.: Педагогика, 1989. – 328 с.
274. Русова С. Ф. Дошкільне виховання / Софія Федорівна Русова // Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 34–184.
275. Русская философия: хрестоматия по истории философии: в 3-х ч. Ч. 3.: учеб. пособ. для вузов. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 672 с.
276. Рыцарева М. Г. Музыка и я: популярная энциклопедия для детей / Рыцарева М. Г. – М.: Музыка, 1998. – 367 с.
277. Рябова О. Н. Кружок-студия “Театр образа” / О. Н. Рябова // Начальная школа. – 2005. – № 11. – С. 52–53.
278. Савенкова Л. О. Мовленнєва діяльність викладача: навч. посіб. / Савенкова Л. О. – К.: КНЕУ, 2006. – 192 с.
279. Савенкова Л. О. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування: дис. доктора пед. наук: 13.00.02. / Савенкова Людмила Олексіївна. – К., 1999. – 374 с.
280. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього

простору: дис. доктора пед. наук: 13.00.05 / Савченко Сергій Вікторович. – Луганськ, 2004. – 455 с.

281. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / С. В. Савченко. – Луганськ, 2004. – 61 с.

282. Савченко С. В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства: монография / Савченко С. В.: М-во образования и науки Украины; Луганский национальный ун-т имени Тараса Шевченка. – Луганск: Альма-матер, 2003. – 406 с.

283. Сапронов В. И. Формирование творческих способностей в системе профессионального становления специалиста / В. И. Сапронов, В. Н. Сысоев // Формування творчої особистості: проблеми і суперечності: зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Крижко, Г. І. Григоренко, Л. В. Григоровська та ін. – Запоріжжя: [б. в.], 1995. – С. 132–139.

284. Сартр Ж.-П. Воображаемое: феноменологическая психология воображения / Жан-Поль Сартр; пер. с франц. М. Бекетовой. – СПб.: Наука, 2001. – 320 с.

285. Семенов В. Д. Община и клуб. Воспитательный потенциал и его пределы / Семенов В. Д. – Ижевск: Удмуртский дом, 2000. – 38 с.

286. Семенова Р. О. Лабораторія психології обдарованості інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України: теоретико-концептуальні підходи до розробки проблеми обдарованості й креативності / Р. О. Семенова // Обдарована особистість – пошук, розвиток, допомога : матеріали доп. та повідомлень міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 27–29 квітня 1998 р. – К.: Гнозис, 1998. – С. 19–26.

287. Сердюк Н. Ю. Формування управлінських умінь майбутнього вчителя у позанавчальній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Н. Ю. Сердюк. – Житомир, 2008. – 20 с.

288. Севастьянова О. А. Соціально-педагогічні умови соціалізації студентської молоді у виховному процесі вищого навчального закладу: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Севаст’янова Олена Анатоліївна. – Луганськ, 2007. – 209 с.

289. Сизанов А. Тесты и психологические игры. Ваш психологический портрет / Сизанов А. – Минск: Харвест, 2003. – 576 с.

290. Сисоева С. О. Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня: дис. доктора пед. наук: 13.00.04 / Сисоева Світлана Олександрівна. – К., 1997. – 428 с.

291. Сковорода Г. С. Нарцисс. Разговор о том: познай себя / Григорий Савович Сковорода // Сковорода Г. С. Сочинения / Сковорода Г. С.; пер. с укр. А. Н. Гордиенко. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 26–63.

292. Сковорода Г. С. Сочинения: в 2-х т. Т. 1 / Сковорода Г. С. – М.: Мысль, 1973. – С. 412–461.

293. Словарь иностранных слов / науч. редактиров. А. Г. Спиркин, И. А. Акчурин, Р. С. Карпинская. – 7-е изд., доп. и перераб. – М.: Русский язык, 1980. – 624 с.
294. Слюсаренко Н. В. Розвиток творчих здібностей учнів 5-9 класів на уроках обслуговуючої праці засобами ігрової діяльності: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Слюсаренко Ніна Віталіївна. – Херсон, 2000. – 226 с.
295. Сметанський М. І. Студентське самоврядування / М. І. Сметанський // Рад. школа. – 1990. – № 6. – С. 90–93.
296. Сморгж Л. О. Філософія: навч. посіб. / Сморгж Л. О. – К.: Кондор, 2004. – 416 с.
297. Смутьсон М. Л. Некоторые методы формирования творческих способностей учащихся / М. Л. Смутьсон // Творчество, творческие способности и творческие методы в педагогической деятельности. – Сумы: [б. и.], 1990. – С. 62–69.
298. Советский энциклопедический словарь / научно-ред. совет: А. М. Прохоров, М. С. Гиляров, Е. М. Жуков и др. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – 1600 с.
299. Социальная педагогика: курс лекций / под ред. М. А. Галагузовой. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 416 с.
300. Социальная педагогика: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / под ред. В. А. Никитина. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 272 с.
301. Социология молодежи / под. ред. В. Т. Лисовского. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. – 460 с.
302. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / Т. Ф. Алексеєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін.; за ред. І. Д. Зверєвої; М-во освіти і науки України, Ін-т проблем виховання АПН України. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 336 с.
303. Соціальна робота: технологічний аспект: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. А. Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
304. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями / за ред А. Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2003. – 146 с.
305. Соціологія культури / Семашко О. М., Піча В. М., Погорілий О. І. та ін.; за ред. О. М. Семашко, В. М. Пічі. – К.: Каравела; Львів: Новий Світ, 2002. – 334 с.
306. Сребная Н. М. Организационно-педагогические условия создания личностно-ориентированной системы внеучебной деятельности в ВУЗе: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Наталия Михайловна Сребная. – М., 2000. – 148 с.
307. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К.: Академвидав, 2005. – 520 с.
308. Студентський клуб КНЛУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.knlu.kiev.ua>.

309. Студентський клуб університету. Здобутки художніх колективів та виконавців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kpdu.edu.ua/content/view/90/78>.
310. Студенческая жизнь: в КЭГИ созданы необходимые условия для развития творческих способностей студентов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kegi.com.ua>.
311. Сухомлинский В. А. Потребность человека в человеке / Василий Александрович Сухомлинский. – 2-е изд. – М.: Сов. Россия, 1981. – 96 с. (Человек среди людей).
312. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / Василь Олександрович Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1971. – 208 с.
313. Сухомлинський В. О. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів / Василь Олександрович Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т. Т. 5. Статті / Сухомлинський В. О. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 122–139.
314. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / Василь Олександрович Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т. Т. 2 / Сухомлинський В. О. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 419–654.
315. Таїна обдарованості: практико-зорієнтований збірник на допомогу тим, хто працює з обдарованими дітьми / укладач О. В. Заболотний; за заг. ред. Н. І. Клокар. – Біла Церква: КОППОК, 2005. – 160 с.
316. Татаркевич В. Історія шести понять: мистецтво, прекрасне, форма, творчість, відтворництво, естетичне переживання / Владислав Татаркевич; пер. з пол. В. Корнієнка; ред. Л. Жупанська. – К.: Юніверс, 2001. – 366 с.
317. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб. наук. пр. / відп. ред. Н. В. Гузій. Вип. 8. – К.: НПУ, 2003. – 192 с.
318. Театральная энциклопедия: в 5-ти т. Т. 4 / гл. ред. П. А. Марков. – М.: Сов. Энциклопедия, 1965. – 1152 с.
319. Тепла О. М. Формування гуманістичних цінностей у студентів аграрних вищих навчальних закладів у позааудиторній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07. “Теорія і методика виховання” / О. М. Тепла. – К., 2008. – 23 с.
320. Теплов Б. М. Способности и одаренность / Борис Михайлович Теплов // Теплов Б. М. Избранные труды: в 2-х т. Т. 1 / Теплов Б. М. – М.: Педагогика, 1985. – 328 с.
321. Тесленко В. В. Педагогічна система розвитку творчої обдарованості школярів: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Тесленко Валентин Вікторович. – Луганськ, 2000. – 262 с.
322. Технології соціально-педагогічної роботи: навч. посіб. для навч. закл. різних рівнів акредитації / за заг. ред. А. Й. Капської. – К.: [б. в.], 2000. – 372 с.
323. Тимків Б.М. Формування художньої етнокультури студентів засобами народного декоративно-прикладного мистецтва / Б. Тимків // Народне мистецтво. Folk art. – 2004. – № 1–2 (25–26). – С. 54–55.
324. Тимофєєва Н. М. Креативні параметри особистісно зорієнтованого навчання (психологічний аспект) / Н. М. Тимофєєва // Обдарована особистість –

пошук, розвиток, допомога: матеріали доп. та повідомлень міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 27–29 квітня 1998 р. – К.: Гнозис, 1998. – С. 237–241.

325. Тихомиров О. К. Психология мышления / Тихомиров О. К. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 270 с.

326. Трухін І. О. Психолого-технологічні основи шкільного виховання: навч. посіб. для студ. пед. ВНЗ / І. О. Трухін, О. Т. Шпак. – Дрогобич: Вимір, 2003. – 406 с.

327. УСЕ : Універсальний словник-енциклопедія / гол. ред. М. Попович. – 3-є вид., перероб., доп. – К.: Все увито; Новий друк, 2003. – 1414 с.

328. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: в 6-ти т. / Ушинский К. Д. – М.: [б. и.], 1988. – Т. 1. О пользе педагогической литературы. – 169 с.

329. Ушинський К. Д. Про виховання юнацтва / Костянтин Дмитрович Ушинський // Ушинський К. Д. Твори: у 6-ти т. Т. 6. – К.: Рад. шк., 1955. – С. 394–396.

330. Фелющенко І. В. Формування творчої особистості старшокласників засобами світової художньої культури: дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Фелющенко Інна Василівна. – Херсон, 2004. – 268 с.

331. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1990. – 496 с.

332. Философский энциклопедический словарь / ред.: Ильичев Л. Ф., Федосеев П. Н., Ковалев С. М., Панов В. Г. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

333. Філософія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Вікар, 2001. – 457 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

334. Форми організації дозвілля дітей та молоді: метод. матеріали до тренінгу / Молочний В. В., Моньков С. О., Безпалько О. В.; за заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Науковий світ, 2004. – 58 с.

335. Формирование духовной культуры студенческой молодежи / Аза Л. А., Бегека Н. А., Казачков В. И. и др. – К.: Вища шк., 1990. – 110 с.

336. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50-ти т. / Іван Якович Франко; редкол. Є. П. Кирилюк та ін. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 46. Кн. 2. Історичні праці (1891–1897). – 438 с.

337. Фрейд З. Художник и фантазирование: пер. с нем. / Зигмунд Фрейд. – М.: Республика, 1995. – 400 с.

338. Хамітов Н. В. Історія філософії. Проблема людини: навч. посіб. / Хамітов Н. В., Гармаш Л. Н., Крилова С. А.; під ред. Н. В. Хамітова. – К.: Наук. думка, 2000. – 271 с.

339. Харченко С. Я. Соціально-педагогічні технології: навч.-метод. посіб. / Харченко С. Я., Краснова Н. П., Харченко Л. П. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 552 с.

340. Хімко С. Р. Шкільний театр розкриває творчий потенціал особистості учня / С. Р. Хімко // Обдарована дитина. – 2005. – № 7. – С. 18–24.

341. Хлівна О. М. Формування психологічної готовності до роботи з обдарованими дітьми у студентів педучилища: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Хлівна Олександра Миколаївна. – К., 1999. – 197 с.
342. Холодная М. А. Интеллектуальная одаренность как проявление своеобразия ментального опыта личности / М. А. Холодная // Психология одаренности: проблемы, структура, показатели: сб. ст. / редкол.: М. А. Холодная, О. А. Комаровская, Р. А. Семенова и др. – К.: Украинский центр творчества детей и юношества, 1996. – С. 11–22.
343. Цапок В. А. Творчество: Философский аспект проблемы / Цапок В. А. – Кишинев: [б. и.], 1989. – 152 с.
344. Центр культури і дозвілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vdu.edu.ua/ukr/content/44/>.
345. Центри творчості студентів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usmtu.edu.ua>.
346. Чаплигін О. К. Творчий потенціал людини: від становлення до реалізації: соціально-філософський аналіз / Чаплигін О. К. – Харків: Основа, 1999. – 277 с.
347. Черкашин Р. О. Робота читця над художнім твором: метод. посіб. / Черкашин Р. О. – К.: Держ. вид. образотв. мистецтва і муз. літератури УРСР, 1958. – 124 с.
348. Чернігівщина: енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К.: Українська Радянська Енциклопедія імені М. П. Бажана, 1990. – 1008 с.
349. Чернуха Н. М. Інтеграційні підходи до проблем громадянського виховання молоді / Н. М. Чернуха // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету: зб. наук. пр. – 2006. – № 7. – С. 24–28.
350. Чернявская Н. С. Эстетическое воспитание школьников и культура слова: уроки внеклассного чтения в начальной школе / Чернявская Н. С. – М.: Просвещение, 1982. – 112 с.
351. Шавинина Л. В. Психологические особенности организации познавательного опыта интеллектуально одаренной личности: дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / Шавинина Лариса Владимировна. – К., 1993. – 147 с.
352. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / Шапар В. Б. – Х.: Прапор, 2004. – 640 с.
353. Шапаренко С. О. Творчий потенціал і самореалізація особистості / С. Шапаренко // Творчість як спосіб буття дійсного гуманізму: матеріали 5-ї міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 13–14 травня 1999 р.: у 2-х ч. Ч. 2 / відп. ред. Б. В. Новіков; Національний технічний університет України “КПІ”. – К.: НТУУ “КПІ”, 1999. – С. 155–157.
354. Шаров І. Ф. Художники України: 100 видатних імен / І. Ф. Шаров, А. В. Толстоухов. – К.: АртЕк, 2007. – 480 с.
355. Шахрай В. М. Прилучення школярів до цінностей народної культури засобами театральної творчості / В. М. Шахрай // Вісник Житомирського державного університету: зб. наук. пр. Вип. 24. Педагогічні науки. – Житомир: [б. в.], 2005. – С. 137–139.

356. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. / Шахрай В. М. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.
357. Шацкий С. Т. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. Т. 1 / Шацкий С. Т. – М.: Педагогика, 1980. – 380 с.
358. Шашенко С. Ю. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Шашенко Світлана Юрійвна. – К., 2003. – 256 с.
359. Швед Г. Р. У всякого своя доля і свій шлях широкий: Тарас Шевченко / Г. Р. Швед // Краєзнавчі свята: навч.-метод. вид. – Харків: [б. в.], 2006. – С. 253–258.
360. Шевченко І. Л. Формування професійної культури майбутнього вчителя музики в позанавчальній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / І. Л. Шевченко. – Кіровоград, 2008. – 21 с.
361. Шелестова Л. В. Розвиток обдарованої особистості / Л. В. Шелестова, Л. Л. Момот // Обдарована особистість – пошук, розвиток, допомога: матеріали доповідей та повідомлень міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 27–29 квітня 1998 р. – К.: Гнозис, 1998. – С. 274–279.
362. Шкаруба Л. М. Російсько-український словник художніх термінів / Л. М. Шкаруба, Л. С. Спанатій. – К.: Каравела, 2004. – 320 с.
363. Шрагина Л. И. Логика воображения: учеб. пособ. / Шрагина Л. И. – Одесса: Полис, 1995. – 111 с.
364. Шуцкий Ю. К. Китайская классическая “Книга перемен” / Ю. К. Шуцкий // Конфуций. Уроки мудрости: сочинения. – М.: ЭКСМО-Пресс; Харьков: Фолио, 1999. – С. 429-905. – (Серия “Антология мысли”).
365. Щербакова К. В. Організаційно-педагогічні основи художньої діяльності / К. В. Щербакова // Технології соціально-педагогічної роботи / за заг. ред. А. Й. Капської. – К.: [б. в.], 2000. – С. 335–353.
366. Энциклопедия афоризмов. Античность. Древняя Индия. Древний Китай. Библия. – Минск: Современный литератор, 1999. – 832 с.
367. Энциклопедия афоризмов: Средние века. Эпоха возрождения. Эпоха научной революции. Эпоха просвещения. Русская афористика от Средневековья до Просвещения. – Минск: Современный литератор, 1999. – 992 с.
368. Эстетика: словарь / под общ. ред. А. А. Беляева и др. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.
369. Юрчук В. В. Современный словарь по психологии / Юрчук В. В. – Минск: Современное слово, 1998. – 768 с.
370. Якобсон П. М. Психология чувств / Якобсон П. М. – М.: Изд-во Академии пед. наук РСФСР, 1956. – 238 с.
371. Якобсон П. М. Чувства, их развитие и воспитание / Якобсон П. М. – М.: Знание, 1976. – 64 с.
372. Яковлев В. А. Философия творчества в диалогах Платона / В. А. Яковлев // Вопросы философии. – 2003. – № 6. – С. 142–154.

373. Яковлева Е. Л. Развитие творческой одаренности детей / Е. Яковлева // Школьный психолог. – 2001. – № 9. – С. 6–7.

374. Яцишин О. О. Розвиток інтелекту і творчих здібностей у майбутніх спеціалістів гуманітарного профілю / О. О. Яцишин // Обдарована особистість – пошук, розвиток, допомога: матеріали доп. та повідомлень міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 27–29 квітня 1998 р. – К.: Гнозис, 1998. – С. 500–504.

Наукове видання

І.Г. Карпова

**ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ
МОЛОДІ**

Монографія

Літературний редактор	Л.М. Сила
Коректор	О.С. Смелова
Комп'ютерний набір і верстка	Т. В. Коваленко
	М. С. Шадріна
	В. М. Олефіренко
	С.В. Козловський

З матеріалами монографії можна ознайомитися:

Електронна адреса (e-mail):

laws_inst@ukr.net

laws.inst@ mail.ru

social67@ mail.ru

Адреса web-сайту:

www.institut.ho.com.ua

Формат 60x84 /16. Умов. друк. арк. 8,37

Тираж 300 прим. Зам. № 46/11

Видано та надруковано

Чернігівським державним інститутом права, соціальних технологій та праці
вул. 50 років ВЛКСМ, 1^Б, м. Чернігів, 14028, тел. (0462) 72-20-59

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 3210 від 09.06.08